

HE RĀVE'A RA'E

TĀPA'O HŌHONU O TE HENUA TIRE

2022

RE'O RAPA NUI

**TĀPA'O HŌHONU O
TE HENUA TIRE**

HE HĀ'AURA'A ATU

Te Tāpa'o Hōhonu nei (Constitución) ko tāpura 'ā i ruŋa i te haka tere iŋa hōhonu o te henua mo mo'a mo haka tere 'e mo haka mana e te taŋata ta'ato'a o te henua nei ko Tire. Pē ira 'ā mo mo'a i te rauhuru pukuraŋa, koia ko te nātura.

A mātou pa he hau rapa nui porinetia, ko haŋa 'ā mo haka pūai i te mātou re'o i ma'u mai ai e te mātou tupuna, mai roto i te ho'e hānere mā ho'e taŋata i topa ai i te kāiŋa nei, ki te mahana nei ko 'aŋarīnā. He māuru-uru atu ki te rauhuru vaha nei ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te puka matu'a nei mo haka pūai i te re'o tupuna ta'ato'a.

*E te 'Atua mana hope o te raŋi
ka pu'a mai i to'u rima mana ena hai ti'a mau
mo haka mana o te puka matu'a nei
mo te orara'a o mātou ta'a ŋā poki 'e o te rauhuru pukuraŋa
mo haka tere hai haumārū hai here
ai ka noho naho-naho ararua ko te nātura.
Ī mātou ko pāpa'i 'ā hai re'o mahia mai era e koe
mo haka rarama ki te ta'ato'a.*

Quiero agradecer de manera especial a todos quienes apoyaron al proceso de traducción; a la Oficina de Cultura y Educación de CONADI Isla de Pascua, a la Corporación de Arte y Cultura Rapa Nui, a los miembros de la Academia, Nelly Manutomatoma, Ana Rapu Tepano y Alfredo Tuki Pate por su apoyo incondicional. A Jacobo Hey Paoa y Havini Hey Riroroko por la asesoría jurídica, a Mahai Soler Hotu por su apoyo en la transcripción, a Tu'u Kura Tuki Aránguiz en la revisión y corrección de textos, y a Belén Villena Araya por su coordinación y apoyo incondicional. Māuru-uru.

Un agradecimiento muy especial también a las hermanas Aydeé López, del pueblo quechua, Ana Paola Quispe, del pueblo aymara, y Elizabeth Huenchual, del pueblo mapuche, por su compromiso, por su trabajo, por su esfuerzo y por el lazo de unión y de amistad a través de los idiomas.

Jackeline Rapu Tuki

Autora - Presidenta

Academia de la Lengua Rapa Nui 'Ūmaŋa Hatu Re'o

Ha'amata iŋa

A mātou ta'ato'a, he hau Tire, koia ko te rauhuru hau tupuna mā'ohi, ko aŋa 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei hai hā'au o te ta'ato'a e koia ko te haka pā te ŋā vi'e ararua ko te ŋāŋata, pē ira 'ā ko te 'āmui mai i te rauhuru mana'u o te rahi ra'a.

KAPITURO I

HE 'ĀPAPA HAĀA HŌHONU 'E HE HAKA TERE HAĀA TA'ATO'A

Aratikuro 1

1. Te Mōtuha Henua ko Tire he estado social democrático e ai rō 'ā te rāua derecho. He plurinacional, he intercultural, 'e, he regional he ecológico.
2. Ko haka tu'u 'ā pa he henua 'ūmaņa. E tō'ona democracia e haka pā rō 'ā te nģā vi'e ki te taņata, 'e, e kī rō 'ā i te roa hōhonu o te taņata pa he roa era he dignidad, he libertad 'e pē tū huru 'ā te haka tere iņa hōhonu o te nūna'a ta'ato'a, e pē ira 'ā tō'ona here ki te nātura.
3. Te hāpa'o e te haka tere taņata e ia mau nō e tako'a o te ta'ato'a, he roa hōhonu o te Mōtuha Henua e a roto e haka tere ena te makenu ta'ato'a. Te Mōtuha Henua he aņa e he kimi i te rāve'a riva-riva mo haka tere i te rauhuru hā'ū'ū e pē ira 'ā ana tu'u te hā'ū'ū nei ki te haka tere taņata 'e ki te haka piri mai o tētahi taņata i roto i te haka tere haņa o te poritika, ono henua, pukuraņa koia ko tō'ona peu tupuna mo tō'ona orara'a riva-riva.

Aratikuro 2

1. Te Soberanía i rote rima o te mau pukuraņa o te henua Tire, 'i roto e noho ena rauhuru hau. E haka tere ena democráticamente 'a roto i te rauhuru pū'oko o te rāua kona pehe tāpa'o iņa nei i ruņa i te constitución nei koia ko tā'ana rei. E ko tano mo ai mo te nuku-nuku e tahi ana haka tere,'o mo te kope e tahi mā'ana e haka tere. Te haka tere iņa o te soberanía ko tāpa'o 'ā pē nei ē te haka tere haņa hōhonu o te taņata i punua mai ai mai tō'ona dignidad humana.
2. E ko tano mo ai mo te nuku-nuku e tahi ana haka tere,'o mo te kope e tahi mā'ana e haka tere.

Aratikuro 3

A Tire, rauhuru tō'ona huru, te nātura, tō'ona haka tere iņa, te 'ono tupuna, ta'ato'a rāua e here ena e tahi nō.

Aratikuro 4

Te nūna'a poreko i a Tire e ai rō 'ā tō'ona roa hōhonu mo haka tere e ia mau 'ā 'e e ai rō 'ā tō'ona derecho pē te rahi ra'a o te nu'u.

Aratikuro 5

1. A Tire ko 'ite 'ā i te rauhuru hau 'e nūna'a koia ko te rāua pukuraņa e haka piri ena mo haka tu'u o Tire.
2. Te nūna'a e te mau pukuraņa o te hau tupuna he Mapuche, he Aymara, he Rapa Nui, he Lickanantay, he Quechua, he Colla, he Diaguita, he Chango, he Kawésqar, he Yaghan, he Selk'nam 'e tētahi atu, e tano nō a roto i te rei mo haka piri mai i roto i te nģā hau nei.

3. Te Mōtuha Henua e 'ite mo mo'a, mo haka tere, mo hāpa'o 'e mo va'ai i te vaha a roto i te libre determinación, e pē ira 'ā te haka tere tanjata o te ta'atoa'a 'e o te hokotahi e a rāua he titurare, e pē ira 'ā mo uru mo haka tere e rāua e mo vahi-vahi i te tōro'a, e ma'u i te rāua nūna'a poritika i rote vaha mo vae i roto i te kāiņa, regional, nacional, e pē ira 'ā i roto i te vaha era o te Mōtuha Henua, 'e te rāua nuku-nuku institucione.

Aratikuro 6

1. Te Mōtuha Henua he haka aņi-aņi e he haka takea ki te mau pukuraņa pē nei ē, te nā vi'e te nāņata huru kē huru kē te rāua haka tere iņa i te roa era o te rāua hakari pa he vi'e e pa he tanjata, 'e, a rāua ta'ato'a e va'ai te vaha mo haka tere pē tū huru 'ā a roto i te mōtuha democrático e pa he nūna'a o roto i te henua.
2. Te nuku-nuku ta'ato'a o te Mōtuha Henua ko tāpa'o 'ā, 'e, pē ira 'ā te nūna'a o rāua te aņa haka tere i roto i te roa o te administración 'e pē ira 'ā te rauhuru pū'oko o te empresa pública 'e semi pública hora era mo to'o i te nu'u mo aņa, e haka pā te rahi o te nā vi'e.
3. Te Mōtuha Henua he haka pā i te nā vi'e ararua ko te nāņata i roto i te rāua kona ta'ato'a mo aņa e pē ira 'ā i roto i te kona privado 'e público, te kī haņa, e ai ko tū rahi 'ā o te nā vi'e e o te nāņata. 'E pē ira 'ā te Mōtuha Henua e u'i i te rāve'a mo haha'o i te rauhuru haka tere haņa o te nūna'a pe he rāve'a ena ko tāpa'o 'ā i ruņa i te rei.
4. Te tōro'a e te nuku-nuku o te Mōtuha Henua he u'i i te rāve'a ta'ato'a mo haka tano e mo haka rarama i te roa era o te rei, o te institucione, te haka tere iņa normativa 'e i te va'ai iņa i te rauhuru rāve'a, mo tu'u ki te roa era mo haka pā i te rahi o te nā vi'e ararua ko te nāņata. E haha'o te haka tere iņa ta'ato'a hai u'i iņa nei o te rauhuru huru o te tanjata i rote 'āpapa iņa institucional, o te poritika o te fisco 'e haka tere moni, 'e i te haka tere iņa o te rāua aņa.

Aratikuro 7

A Tire ko haka tu'u 'ā hai rauhuru territorio autónomo e pē ira 'ā huru topa kē i roto i te roa era pē tū huru 'ā koia ko te 'ūmaņa, e hāpa'o te uru haņa ta'ato'a i roto i te Motuha Henua. Te Mōtuha Henua he haka rarama mo hā'ū'u, mo haka tere naho-naho koia ko te haka pūai riva-riva, tī-tika i roto i te nā rauhuru pukuraņa nei o roto i te territorio.

Aratikuro 8

Te tanjata 'e te mau pukuraņa a rāua 'ararua e ko tano mo haka topa 'e pē ira 'ā ki te nātura 'e a rāua e ko tano mo haka topa-topa, te kī haņa, he nūna'a, he mau pukuraņa, he nātura e tahi nō.

Aratikuro 9

Te Mōtuha Henua 'ina e tahi rāua religiōn. I a Tire he mo'a i te haka tere iņa o te nūna'a a roto i te rāua religiōn 'e i te rāua mana'u vārua. 'Ina e tahi religiōn i tā pa he haka tere haņa o te tire, e mo'a te mana'u iņa o te rauhuru tanjata e ko tā 'ā i ruņa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i roto i te rei.

Aratikuro 10

Te Mōtuha Henua ko anji-anji 'ā e he hāpa'o i te hua'ai a roto i te rauhuru haka tere haŋa o rāua i rote rāua noho iŋa 'e 'ina ko haka tere nō a roto i te haka tere haŋa pa he hua'ai, 'o, a roto i te toto, mo haka tika mo te noho riva-riva.

Aratikuro 11

Te Mōtuha Henua huru kē huru kē te haka tere iŋa. E haka anji-anji, e haka nui-nui, e haka takea i te rauhuru vaha mo vana-vanaŋa mai te tapa ki te tapa mai ruŋa ki raro, o te rauhuru u'i iŋa o te hau e noho nei i rote henua, 'o ira hai roa hōhonu hai mo'a. Te Mōtuha Henua e va'ai i te rauhuru rāve'a mo hahata o te vaha mo vana-vanaŋa, mo haka kore i te ku'i-ku'i nei o te hora nei, mo o'o ki te rauhuru aŋa ki te rauhuru 'ono henua mo haka tere, 'e, i te kona ta'ato'a e ai rō 'ā te nūna'a i roto.

Aratikuro 12

1. Rauhuru re'o i roto i te Mōtuha Henua. Te re'o hōhonu he castellano. E tētahi re'o era o te rauhuru hau i roto i te henua i rote rāua kāiŋa i te kona noho era o rāua he haka mana pa he re'o hōhonu, 'e, i te kona era e rahi rō 'ā te nūna'a o te hau e tahi. Te Mōtuha Henua he haka takea 'e he u'i te rāve'a mo haka punua haka 'ou o te re'o mo haka pūai mo haka paka i te ŋā re'o nei, e mo mo'a i te rauhuru 'arero tupuna o te rauhuru hau e noho nei i rote Estado.
2. Te Mōtuha Henua he haka anji-anji te re'o e vānaŋa era hai rima, he re'o nātura, hōhonu, e takoa e haka nui-nui 'ā pahe re'o o te nūna'a e pō rō 'ā te tariŋa, e pē ira 'ana takoa e ai rō 'ā tō'ona derecho lingüístico i te rauhuru kona e ai rō 'ā te nūna'a henua.

Aratikuro 13

1. I a Tire, te reva, te escudo, e te hīmene, he me'e hōhonu o te henua mo tapu.
2. Te Mōtuha Henua he haka anji-anji i te rauhuru reva, 'e, me'e tupuna o te rauhuru hau tupuna.

Aratikuro 14

1. Te haka tere iŋa o Tire ki tētahi henua panhe soberanía, e mo'a i te derecho internacional e takoa i te roa hōhonu o te autodeterminación o te rauhuru hau e 'ina e ko tano mo uru ki roto i te kona o te jurisdicción o te Estado, multilateralismo, solidaridad, cooperación, autonomía política, igualdad jurídica, te hā'aura'a, rauhuru Mōtuha Henua he hā'ū'ū i roto i a rāua, he pu'a te rima, e ai rō 'ā te rāua haka tere haŋa poritika.
2. 'E, te rāua haka tere haŋa jurídica pahe Mōtuha Henua, pē ira 'ā, he hā'ū'ū mo haka tere i roto i a rāua te mo'a e te democracia, mo anji-anji e mo hāpa'o i te roa hōhonu o te tanŋata, derecho humano e kī ena, e pē ira 'ā i te haka pā iŋa o te ŋā vi'e ki te ŋāŋata, i te roa hōhonu pahe pukuraŋa i roto i te Mōtuha Henua, he mo'a i te nātura, he mo'a i te haka tere haumārū, ki tētahi henua, 'ina ko moto, e te noho iŋa a roto i te roa e haka kore te ku'i-ku'i e he haka anji-anji i te mo'a e haka tere i roto i te henua te derecho o te rauhuru hau indígena 'e tribales pahe me'e era ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te derecho internacional o te derecho humano.

3. A Tire ko kī 'ā pē nei ē, a América Latina e a Caribe, he kona ra'e o te rāua piri haŋa haka tere haŋa internacional, e pē ira 'ā takoa, mo ma'u pahe kona e tapu te haumārū, e haka kore te moto, e pē ira 'ā takoa, he haka piri nūna'a ta'ato'a o te kona nei, a roto i te roa era o te poritika, social, cultural, económica, productiva, 'i roto i te henua, 'e he va'ai he haka hahata i te vaha mo piri mo hā'ū'ū i roto i te rauhuru hau tupuna.

Aratikuro 15

1. Te ma'u iŋa e te haka piri iŋa mai o te derecho internacional o te derecho humano, te roa hōhonu o te derecho humano ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te tratado internacional o te roa hōhonu humano, 'e, ko ha'ati'a 'ā, 'e, ko pāpa'i haka 'ou 'ā e Tire 'e i te hora nei e haka tere rō 'ā pē ira, e te roa hōhonu ta'ato'a o te derecho internacional, o te derecho humano, 'e o te derecho internacional consuetudinario, o ruŋa i nei haka tere iŋa tako'a ko o'o 'ā ki roto i te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e, ko tāpa'o 'ā i roto i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu Tire.
2. Te Mōtuha Henua e u'i mo ta'e ai o te ku'i-ku'i, e rara, e haka ūtu'a, e 'ouhou te tārahu o te roa ta'ato'a ena ko rave'ino 'ā i te derecho humano.

Aratikuro 16

1. Te Mōtuha Henua he haka tere a roto i te roa hōhonu era o te supremacía constitucional 'e e mo'a te derecho humano ta'ato'a. Te haka tere haŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei ko tapu 'ā pē nei ē e mo'a te nūna'a ta'ato'a, te nuku-nuku ta'ato'a e pē ira 'ā te ŋā pū'oko haka tere o te henua.
2. Hora era mo haka tōro'a, e haka tere a roto i te Tāpa'o Hōhonu e a roto i te rauhuru norma ko pāpa'i 'ā i ruŋa, 'o ira e haka tere a roto e haka tika a roto i te Tāpa'o Hōhonu.
3. E ko tano e te nu'u e ma'u rō 'ā i te ture ni e te kope e tahi ni e tahi nuku-nuku civil o miritare mo haka tere mo haka tōro'a e rāua mo ma'u e rāua e ai te rāua haka tere iŋa a ruŋa i te tika iŋa nei o te Tāpa'o Hōhonu. 'E nī ka ai atu he vaha horo-horou e tahi 'e ku'i-ku'i e tahi, 'ina e ko ha'ati'a mo ma'u i te tōro'a nei.
4. Ta'ato'a makenu kai tano ki rote aratikuro nei, he haka kore e he kimi i te rāve'a a ai i aŋa mo haka ūtu'a 'a roto i te haka tere haŋa era o te rei ko tāpa'o 'ā, 'e, te haka kore iŋa e aŋa i roto i te ta'u ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

KAPITURO II

HE HAKA TERE IŊA HŌHONU KOIA KO TE RĀVE'A MO TODA

Aratikuro 17

1. Te haka tere iŋa hōhonu o te taŋata mau nō i te ao ta'ato'a pē ira e mo'a ena e ko tano mo ta'e ha'ati'a mo haka tere mo haka vahi-vahi mo haka topa-topa, a rāua ta'ato'a he roa hōhonu o te taŋata.
2. Te haka tere haŋa hōhonu o te taŋata me'e hope'a o te riva-riva mo te nūna'a 'e pē ira 'ā mo te rauhuru pukuraŋa, mo te democracia, mo te haumārū 'e mo noho naho-naho koia ko te nātura.

Aratikuro 18

1. Te nūna'a ta'ato'a e ai rō 'ā i roto i a ia tō'ona haka tere haŋa hōhonu pahe derecho, 'e, te haka tere haŋa hōhonu nei, e tano nō mo haka tere e te taŋata hoko tahi nō 'o i roto i te rahi o te taŋata.
2. Te rauhuru hau tupuna o rāua te haka tere iŋa colectivo, te kī haŋa, mo te ta'ato'a.
3. Te nātura e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa hōhonu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 19

1. Te Mōtuha Henua 'e e mo'a e va'ai te vaha ' e e haka takea i te haka tere haŋa hōhonu 'e pē ira tako'a mo u'i te rāve'a mo haka kore i te ku'i-ku'i ta'ato'a e ta'e ha'ati'a ena mo haka tere o te ŋā derecho nei.
2. Mo hāpa'o te nūna'a, e ai rō 'ā te vaha riva-riva i tū hora 'ā haka tano ki te rāua haka tere iŋa 'e pē ira 'ā mo te ta'ato'a.
3. Ta'ato'a nūna'a, institución 'e pē ira 'ā te asociación o nuku-nuku taŋata e mo'a i te haka tere haŋa hōhonu ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 20

1. Te Mōtuha Henua e kimi te rave'a riva-riva mo haka tika mo oho kora 'iti kora 'iti nō i te ŋā haka tere haŋa hōhonu nei. E ko tano mo hoki pē tu'a 'e tētahi atu 'ino mo ta'e ha'ati'a mo haka tere.
2. Te 'ouhou iŋa o te ŋā rāve'a nei mo hā'ū'ū mo haka tere o te roa hōhonu o te taŋata e o'o mai kora 'iti kora 'iti nō.

Aratikuro 21

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa hōhonu, pā hē hakari, psicosocial, sexual 'e afectiva.
2. 'Ina e tahi taŋata mo tiŋa'i 'o mo tōtōā mo rave'ino, e haka kore te rauhuru tōtōā.

Aratikuro 22

E ko tano mo to'o i te taŋata e tahi kai haŋa ia. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona roa hōhonu mo kimi e te Mōtuha Henua he va'ai te rāve'a ta'ato'a mo te aŋa nei.

Aratikuro 23

'Ina e tahi taŋata ko noho i a Tire e ai rō 'ā tō'ona parau ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei e ko tano mo haka e'a 'e mo tute mai te henua mo ai kai haŋa.

Aratikuro 24

1. Te nūna'a ko tiŋa'i 'ā e pē ira 'ā te nūna'a o te kona noho e ai rō 'ā te rāua haka tere taŋata mo haka takea mo aŋi-aŋi e mo hā'aura'a mo kī pē hē i tu'u ai ki te roa era mo tōtōā e mo ta'e mo'a i tō'ona haka tere iŋa pe he taŋata, e 'ata pūai i te roa era ko tiŋa'i 'ā pahe tika haŋa era i ruŋa i te vānaŋa nei he lesa humanidad, i roto i te tiŋa'i haŋa o te tama'i, i te haka kore haŋa 'e i te tute haŋa, i te tōtōā i roto i tō'ona kāiŋa.
2. Te haka ŋaro iŋa o te nūna'a, te tiŋa'i, te tōtōā 'e tētahi atu rave'ino rake-rake pe he tiŋa'i haŋa i roto i te tama'i, te genocidio 'e tiŋa'i haŋa, 'ina ko haka kore te ture.
3. Te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo hāpa'o, mo rara, mo haka ūtu'a 'e mo ta'e tu'u ki te impunidad. Ta'ato'a tōtōā e rara horo-horou hai parauti'a 'e a roto i te tika. 'E te ŋā rara iŋa nei e ko tano mo ta'e ha'ati'a.
4. Te nūna'a ko ku'i-ku'i 'ā i te tōtōā 'e tētahi e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa mo haka hoki 'e mo hā'ū'ū hai rāve'a riva-riva.
5. Te Mōtuha Henua he va'ai i te haka tere iŋa mo haka mana'u i te u'i haŋa mo ta'e ha'ati'a haka 'ou mo hetu o te me'e rake-rake e takoa mo kimi i te parauti'a i te ti'a mau i te 'ouhou i te tārahu rake-rake i aŋa ai i ruŋa i te taŋata. He aŋa takoa o te Motuha Henua, he haka mana'u haka 'ou, 'e he va'ai i te vaha mo u'i i ruŋa i te puka era ko tāpa'o 'ā i te rauhuru kona ko tāpura 'ā. Ta'ato'a kona e ai rō 'ā tō'ona 'a'amu ko tāpa'o 'ā e 'ite mo hāpa'o e e pu'a te rima mo ma'u pē mu'a mo haka aŋi-aŋi

Aratikuro 25

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa hōhonu, igualdad sustantiva i roto i te rei 'e pē ira 'ā mo ta'e haka tapa. Te Motuha Henua e va'ai pē tū huru 'ā te vaha mo ma'u i te ture. I a Tire 'ina he nūna'a topa kē ki te rahi ra'a. Ko tapu 'ā te rauhuru haka ūtu'a i te taŋata.
2. Te Mōtuha Henua he va'ai te vaha mo te nūna'a ta'ato'a pē tū huru 'ā 'e he haka aŋi-aŋi pē nei ē e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa hōhonu mo mo'a i te rauhuru haka tere iŋa 'e pē ira 'ā i roto i tētahi nūna'a e koia ko te 'amui mai i tētahi.
3. Te Mōtuha Henua he u'i he mo'a ana tapu i te ŋā vi'e i te taŋa 'āpī e i te rauhuru haka tere haŋa o te nūna'a i roto i te rauhuru kona i roto i te rauhuru vaha.
4. 'Ina ko ha'ati'a te rave'ino, e mo ai e tahi o e rua pahe roa era 'ina he henua o te kope 'o mai te kona kē i oho mai ai, o ruŋa o te matahiti, o ruŋa o tō'ona sexo, haka tere haŋa sexual, o tō'ona haŋa, o tō'ona poreko iŋa o tō'ona kona 'e o tō'ona huru haŋa pe he

taŋata, o te huru kē o tō'ona hakari, o tō'ona haka tere haŋa a roto o te religiōn 'e a ruŋa o tō'ona mana'u, o ruŋa o tō'ona kona tupuna, hau indígena o tribal, o ruŋa o tō'ona mana'u poritika 'e o ruŋa o tētahi atu huru, pahe clase social, nūna'a noho o kampō, nūna'a tu'u mai mai tētahi kona, nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruŋa i te hakari, nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i o roto i te roro 'e i tō'ona hakari, 'o ruŋa i tō'ona estado civil, o ruŋa o te filiación e tētahi atu noho iŋa i roto i te taŋata, e te me'e haŋa he haka kore i te roa era mo rave'ino i te haka tere iŋa o tō'ona mo'a pahe taŋata.

5. Te Estado e u'i i te rāve'a riva-riva mo haka tano hai mana'u mo haka tika e mo haka riva-riva i te ku'i-ku'i hetu i te kope e tahi, 'e, ki te nuku-nuku taŋata tako'a. Mo te rei e u'i i te rāve'a mo ta'e tu'u ki ruŋa i te ku'i-ku'i e pē ira 'ā mo haka tapu e mo haka ūtu'a 'e mo haka riva-riva i te rauhuru haka tere haŋa 'ino i rote era o te rahi o te nūna'a e pē ira 'ā i te roa privado e pē ira 'ā mo kimi i te rāve'a mo haka tano i te roa hōhonu i roto i te nūna'a ta'ato'a.

Aratikuro 26

1. He haka tere iŋa o te nā poki vahine, nā poki tane 'e te taŋa 'āpī e ai rō 'ā te rāua derecho e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei hai rei tire e takoa o haho ko haka tere 'ā i a Tire.
2. Te Mōtuha Henua e horo-horou mo haka tika mo mo'a i te ta'ato'a nā poki 'e i te rāua haka tere 'e pē ira 'ā o te taŋa 'āpī, e 'ite mo hāpa'o i te haka tere haŋa hōhonu o te nā poki e o te taŋa 'āpī, e mo'a e tapu tō'ona haka tere haŋa koia ko te manenē haŋa, tō'ona nui-nui haŋa, e 'ite mo haka roŋo, e pē ira 'ā mo mo'a i te rauhuru vaha e nui-nui e oho ena i roto i tō'ona hua'ai i roto i te kāiŋa 'e i roto i te kona e rahi rō 'ā te nūna'a.
3. Dā poki vahine, nā poki tane e te taŋa 'āpī e ai rō 'ā te rāua derecho mo noho i roto i te kona riva-riva i muri i tō'ona hua'ai ki riva ai mo noho naho-naho e takoa ko 'āpapa riva-riva i tō'ona haka tere iŋa ai ka manenē ka oho. Te Estado e haka tika 'e e u'i i te rāve'a mo ta'e haka tapa mai muri i te rāua hua'ai e mo ai pē ira e u'i i te rāve'a mo haka topa i roto i te ta'u 'iti-'iti nō pahe rāve'a hope'a mo ai 'ina tētahi ara tī-tika, e 'ui i te rāve'a ta'ato'a mo haka tī-tika e mo te riva-riva o te poki, e haka pūai i te mo'a iŋa o tō'ona haka tere haŋa.
4. Takoa e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa mo hāpa'o e mo ta'e hetu o te 'ati, o te tōtōā, o te 'amahinō, o te haka aŋa rake-rake, 'e o te me'e rake-rake ta'ato'a, te haka kore iŋa o te tōtōā 'e o te rave'ino i ruŋa i te nā poki he rāve'a hope'a o te hōhonu 'e o te horo-horou o te Mōtuha Henua mo haka tika 'e 'o ira he kimi i te rauhuru rāve'a mo haka kore i te rave'ino i ruŋa i te nā poki, 'e, te rave'ino nei e haka kore mai roto o te hua'ai, mai tētahi nu'u 'e mai te Mōtuha Henua.
5. Mo hāpa'o i te nā poki vahine, nā poki tane e te taŋa 'āpī 'e a roto ka haka tika ena te aŋa o te matu'a mo haka pūai 'e mo hāpa'o i te nā poki e pē ira 'ā o te nuku-nuku ta'ato'a o te Motuha Henua 'e, pē hē ana haka topa te aŋa ki roto i tētahi kona era o te Motuha Henua, 'e, e haka tika i roto i a rāua mo ta'e tu'u o te rave'ino ki te nā poki 'e ki te taŋa 'āpī, e pē ira 'ā, e haka takea i roto i te kona ta'ato'a te hōhonu o te derecho nei e pē hē ana haka tere. Te Motuha Henua a roto i te vaha nei mo ai ko haka ku'i-ku'i 'ā i te nā poki 'o te haka

tere haŋa o tō'ona derecho, e ai rō 'ā te rāve'a mo haka hoki mo haka ūtu'a i te nu'u aŋa era i te ku'i-ku'i 'o i rave'ino era e pē ira 'ā mo haka hoki haka 'ou mo haka tī-tika.

Aratikuro 27

1. Ta'ato'a ŋā vi'e, ŋā poki vahine, taŋa 'āpī 'e nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere sexual 'e pē ira o te gēnero e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa mo noho ina ko rave'ino i rote roa puvriko era 'e particurare, pē ira 'ā i te privado 'o o te nūna'a aŋa i te Mōtuha Henua.
2. Te Mōtuha Henua he kimi te rāve'a mo haka kore i te ta'ato'a rave'ino o te roa nei 'e pē ira 'ā i te haka tere haŋa sociocultural ko hape 'ā 'e e kimi e haka horo-horou te rāve'a mo haka kore o te rake-rake mo rara mo haka ūtu'a 'e pē ira 'ā mo pu'a i te rima mo hāpa'o 'e mo 'ouhou i te tārahu o te rauhuru rave'ino e haka topa riva-riva te mana'u o te 'ati i hetu ai.

Aratikuro 28

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruŋa i te hakari e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa ko pāpa'i 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rauhuru tratados 'o haho.
2. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona ku'i-ku'i e ai rō 'ā tō'ona rāve'a a roto i te jurídica koia ko te hokorua, ko te hāpa'o hai huru 'ō'ona 'e mo o'o ki rote vaha ta'ato'a 'e pē ira 'ā ki rote roa o te inclusión social, ki rote rauhuru aŋa, ki rote poritika, ki rote economía social 'e ki te roa tūpuna.
3. Te rei he mātaki e tahi vaha mo haka tika 'e mo u'i mo oho i te poritika 'e i te rauhuru programa mo pu'a i te rima i te roa era o te aŋa o te educación o te hare, o te ora ra'a, 'e i te rāve'a mo hāpa'o i te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruŋa i tō'ona hakari e tano nō i rote pū'oko takoa. Pē nei te rei e kī ena, te hā'au iŋa, te 'āpapa iŋa, e te aŋa iŋa e te u'i haŋa iŋa o te ŋā aŋa nei e programa nei, e haka piri ki te ŋā nūna'a ena e ai rō 'ā te ku'i-ku'i e takoa ki te nuku-nuku o rāua te pū'oko.
4. Mo te rei e haka tika i te rāve'a ta'ato'a mo aŋi-aŋi i te ku'i-ku'i mai te hakari, ki te roa taŋata, ki te cultura, i te haka tere iŋa takoa, e pē ira 'ā o te rauhuru roŋo e tētahi atu mo haka riva-riva e te nūna'a e ai ro 'ā te ku'i-ku'i o te hakari mo ai mo ma'u i tō'ona haka tere iŋa.
5. Te Mōtuha Henua e hāpa'o i te haka tere iŋa mo vānaŋa i tō'ona re'o 'e tō'ona haka tere haŋa tupuna, o te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruŋa i tō'ona hakari, e i roto takoa he ha'ati'a mo aŋa i te rāve'a haŋa o rāua. 'E pē ira 'ā takoa he va'ai te haka tere iŋa mo te nūna'a e pō rō 'ā te tariŋa.

Aratikuro 29

Te Mōtuha Henua ko 'ite 'ā e ai rō 'ā te nūna'a neurodiversidad, te hā'aura'a, e i roto i te rāua roro e ai rō 'ā te 'āpapa iŋa kē mo noho i ruŋa i te ao nei, 'o ira te Mōtuha Henua he kī, e ai rō 'ā te rāua derecho pahe taŋata 'o pahe vi'e hoko tahi nō 'e mo haka tere hai mana'u era ō'ona hai u'i iŋa era e ia, e takoa mo kī e ai rō 'ā tō'ona capacidad jurídica, e ai rō 'ā tō'ona derecho ō'ona hoko tahi mau nō 'e i muri i tētahi, e ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te

constitución nei i ruŋa i tētahi tratado internacional o te derecho humano ko haka tere 'ā i a Tire.

Aratikuro 30

1. Ta'ato'a nūna'a ko puru 'ā, 'e ko tano mo hiko i tētahi haka tere iŋa ō'ona pa he taŋata, 'e haka tapa riva-riva hora era mo haka ūtu'a.
2. Te Mōtuha Henua e u'i i te rāve'a mo hāpa'o ki te nu'u ko puru 'ā e ko tano mo hiko i tētahi haka tere iŋa era ō'ona pa he taŋata.
3. Te ŋā vi'e ko tupu 'ā te poki e ai ro a te raua haka tere haŋa hōhonu takoa i te hora era ko tupu 'ā te poki i te ta'u era i roto i te manava 'e te hora era he poreko te poki 'e he va'ai te vaha mo to'ona orara'a 'e pē ira 'ā mo haka 'omo-'omo i tā'ana poki 'e e noho i muri i tā'ana poki i te hora ta'ato'a. E haka topa te mana'u te me'e hope'a o te hauha'a he poki vahine era, 'o he poki tane era 'o he taŋa 'āpī.
4. 'Ina e tahi taŋata puru mo tōtōā mo rave'ino 'e mo haka aŋa mo ai kai haŋa ia hai aŋa pūai 'e pē ira 'ā takoa e ko tano mo haka tapa i a ia mo ta'e vānaŋa ki tētahi pe he rāve'a e tahi mo haka ūtu'a.

Aratikuro 31

1. Te nūna'a ko puru 'ā e tano nō mo nono'i ki te pū'oko o te hare ma'u 'aurī 'e pē ira 'ā ki te hare ti'a mau mo haka tere i te ūtu'a mo hāpa'o i tō'ona haka tere iŋa taŋata 'e mo horo-horou ana pāhono.
2. Pē ira 'ā takoa e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa mo piri ki te taŋata 'e ki te nūna'a ta'ato'a e hā'ū'ū rō 'ā e hokorua rō 'ā i tō'ona ture.

Aratikuro 32

1. Ta'ato'a nūna'a ko puru 'ā e ai rō 'ā te rāua haka tere hōhonu mo haka riva-riva i te noho haŋa i roto i te taŋata. Te aŋa o te Motuha Henua he va'ai e tahi vaha mo haka tika i te nūna'a.
2. Te Mōtuha haka tere henua he u'i e tahi rāve'a hai nūna'a ko 'ite 'ā mo hokorua i rote hare ma'u 'aurī e pē ira 'ā i haho i te nūna'a ko puru 'ā. He hāpa'o iŋa te haka tere iŋa o te kona nei ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 33

1. Te nūna'a pa'ari e ai rō 'ā takoa te rāua haka tere haŋa hōhonu 'e ko tā 'ā i ruŋa o Tāpa'o Hōhonu hā'au koia ko tētahi henua o te ao 'e ko haka tere 'ā e te Tire.
2. E pē ira 'ā takoa e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa hōhonu mo pa'ari mo oho hai roa riva-riva; 'e mo ai mo hāpa'o i a ia e te rauhuru nūna'a ki tano ai tō'ona pa'ari iŋa; 'e pē ira 'ā takoa mo uru ki te kona ta'ato'a, ki te kona social, ki te roa economico, ki te 'ono tupuna 'e ki te roa pāpa'i iŋa digital; 'e mo uru ki te roa poritika era 'e social era; e noho naho-naho 'ina ko rave'ino o te ai e rahi rō 'ā tō'ona matahiti; 'e mo haka tere e ia mau 'ā koia ko tō'ona juridica ta'ato'a.

Aratikuro 34

Te mau pukuraŋa he hau tupuna 'e te rāua nūna'a ta'ato'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa e kī ena libre determinación e tano nō mo haka tere i roto i te nuku-nuku ta'ato'a 'o hoko tahi nō. 'E te roa hōhonu e tano nō tō'ona autonomía e kī ena, te hā'aura'a he hakatere e ia mau 'ā; 'e pē ira 'ā ki te tōro'a mo haka tere te autogobierno; i tō'ona 'ono tupuna i tō'ona haka tere iŋa i a ia i tō'ona u'i iŋa; pē ira 'ā takoa ki te 'ono henua; ki tō'ona re'o; 'e mo hāpa'o i tō'ona kāiŋa tō'ona henua ta'ato'a 'e pē ira 'ā te ono i ruŋa i tō'ona henua e ki tō'ona here iŋa ki te ŋā ono ta'ato'a nei; 'e ki te hā'ū'ū 'e ki te uru iŋa ki te rauhuru rāve'a; 'e takoa e haka aŋi-aŋi i te rāua nuku-nuku, te haka tere iŋa o te rāua pū'oko, 'e takoa o te rāua rei o rāua mau 'ā pa he tupuna; 'e takoa ana haŋa mo haka tere a roto i te roa poritika era, económica, social 'e cultural o te Mōtuha Henua.

Aratikuro 35

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa hōhonu mo te roa o te hāpī. He hāpī me'e hope'a o te pūai 'e o te hōhonu mo haka tere e te Mōtuha Henua.
2. Te hāpī i rote orara'a ta'ato'a o te taŋata he haka tere, te me'e riva-riva mo 'ite mo haka tere ki tētahi haka tere haŋa hōhonu o te nūna'a 'e takoa mo te roa era mo aŋa i te ciencias 'e i te tecnología, pē ira 'ā i te 'ono o te henua.
3. Te me'e hope'a e kimi ena o te hāpī he riva-riva mo te ta'ato'a, pē ira 'ā mo te roa era o te justicia social, mo mo'a i te haka tere haŋa hōhonu o te taŋata koia ko te nātura, mo aŋa mo haka ma'itaki te ao, mo noho democráticamente ta'ato'a, mo haka kore o te rave'ino o te tōtōā, 'e pe ira a mo ma'u i te rauhuru 'ite mo haka topa te mana'u mo kī i te me'e kai tano, mo haka punua mo haka nui-nui i te roa era mo tarai rauhuru rāve'a, 'e pē ira 'ā mo haka pūai i te nūna'a ta'ato'a, koia ko haka topa pē nei ē te taŋata e ai rō 'ā te mana'u, e ai rō 'ā tō'ona hakari, e noho ro ai i roto i te rauhuru nūna'a, e pē ira 'ā takoa e ai rō 'ā tō'ona roa vārua.
4. Te hāpī e haka tere ena a roto i te haka tere haŋa hōhonu mo hā'ū'ū, 'e 'ina ko rave'ino, 'e 'ina ko haka topa i tētahi nūna'a, e kimi te rāve'a o te justicia, mo haka piri, mo hā'ū'ū ki tētahi, a rote roa inclusión, justicia, participación, solidaridad 'e interculturalidad, hai haka pā iŋa o te taŋata o te ŋā vi'e i roto i te rauhuru me'e hōhonu ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. 'E te u'i haŋa, 'ina ko rave'ino i te nu'u e ai rō 'ā te rāua mana'u kē i te roa era o te sexo, e 'ana haka tere hai u'i haŋa era, o te kona e noho era, hai cultura o rāua, 'e hai re'o o rāua.
5. He hāpī ana u'i a roto i te roa riva-riva 'e mo aŋi-aŋi pē nei ē 'e tu'u ki te roa hōhonu era e kimi ena e te hāpī.
6. Mo te rei e pāpa'i 'e e tāpa'o mo haka tere i te roa hōhonu o te hāpī 'e e haka takea a roto i te roa era mo te ta'ato'a i roto i te kona e hāpī ena 'e i roto i te haka tere haŋa o te hāpī takoa.
7. Te hāpī mo te ta'ato'a 'e e ha'amata mai raro, nivel básico e kī ena ai ka tu'u rō ki te roa hope'a era o te media.

Aratikuro 36

1. Te haka tere iŋa i roto i te henua o te hāpī ko haka piri 'ā pahe vaha ra'e era he educación parvularia, ki oti he oho mai te básica, ki oti he oho mai te media 'e ki oti he superior, 'e ta'ato'a ko ha'ati'a 'ā te Mōtuha Henua. E haka piri ena a roto i te roa hōhonu era e hā'ū'ū 'e te me'e hope'a o te hauha'a he roa era o te ŋā poki e haka tere era e rāua i te rāua hāpī, haka pūai 'e haka makenu i a rāua.
2. Te Mōtuha Henua te aŋa he hā'au he haka tī-tika he haka riva-riva koia ko te mata'ite i te haka tere haŋa o te hāpī. Mo te rei e u'i i te rauhuru rāve'a mo ha'ati'a i te kona mo hāpī.
3. Te hare hāpī 'e pē ira 'ā te instituciones e aŋa 'ā i roto e haka tika a roto i te roa era o te rei, 'e te rāua haka tere haŋa democrático, e ko tano mo ta'e ha'ati'a i te rahi ra'a o te nu'u mo o'o ki roto, 'e haka tere ena 'a roto i te roa hōhonu era e kī era takoa e ko tano mo haka ono 'o mo rava'a i te moni.
4. Te haka tere iga i roto i te henua o te hāpī he haka rarama i te rauhuru rave'a o te 'ite a rote roa era o te artístico, ecológico, culturale 'e filosófico e haka tere ena i ruga i te henua.
5. Te Tāpa'o Hōhonu ko aŋi-aŋi 'ā pē nei ē te nūna'a 'e te hau tupuna e tano nō mo haka tu'u i te rāua hare hāpī o tētahi atu kona mo haka tere o te rāua 'ono tupuna 'e te haka tere iŋa, e mo'a te haka tere haŋa hōhonu o te hāpī ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Sistema Nacional de Educación 'e pē ira 'ā hai rei.
6. Te Mōtuha Henua he va'ai te vaha 'e he hokorua ki te ŋā nūna'a ena e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruŋa i te rāua hakari 'e e ku'i-ku'i rō mo ta'e hāpī.
7. Te hare hāpī puvriko koia te aka o te rauhuru haka tere iŋa o te hāpī, tō'ona haka manene iŋa, tō'ona haka pūai, he roa hope'a o te hōhonu mo te Mōtuha haka tere henua 'e 'o ira he haka piri he kimi te rāve'a mo 'ouhou i te haka tere iŋa o te hare hāpī puvriko, 'e he hare hāpī nei hare hāpī laiko 'e 'ina ko 'ouhou.
8. Te Mōtuha Henua e 'ouhou i te haka tere haŋa nei pau rō te ta'u a roto i te rauhuru tara 'e mo rava'a e mo tano i te roa hōhonu tute era o te hāpī.

Aratikuro 37

1. Te rauhuru hare hāpī mo haka tōro'a he universidad, instituto profesional, centro de formación técnica 'e he academia ko haka tu'u 'ā e te Mōtuha Henua e pē ira 'ā tētahi ko ha'ati'a 'ā e takoa te kona hāpī o te rauhuru mūto'i koia ko te Fuerzas Armadas. E te ŋā nuku-nuku nei ana haka tere i te hāpī, e u'i a ruŋa i te kāiŋa e noho ena, a ruŋa i te región 'e a ruŋa i te henua tire. E ko tapu 'ā ta'ato'a rāve'a mo haka 'ono mo rava'a o te moni.
2. Te kona hāpī mo te rauhuru tōro'a te rāua haka tere iŋa he hāpī he haka pūai i te 'ite koia ko te haka rarama. Te Tāpa'o Henua he mo'a i te haka tere iŋa o te cátedra, te rāua rara iŋa e pē ira 'ā i te hōhora iŋa i te rauhuru mana'u o te ma'ori vi'e e ma'ori taŋata 'o roto o te hare hāpī mo tōro'a ko haka tu'u 'ā e te Mōtuha Henua e takoa e tētahi, 'e, ko ha'ati'a e rāua mo haka tōro'a.

3. Te nā kona hāpī ena pa he universidad, instituto a roto i te haka tere ija puvriko. Te 'ouhou ija ko tāpura 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e a rāua e aja tī-tika i te roa o te hāpī o te rauhuru rara koia ko te hā'ū'ū ki te nūna'a o te henua.
4. I te ta'ato'a región e ai e tahi universidad 'e e tahi instituto o te Mōtuha Henua. E haka tika ananake ko te rauhuru nuku-nuku puvriko o te kāija, mo haka tano ki te haka tere ija o te kona koia ko te región e ko te me'e mo aja mo te kāija.
5. Te Mōtuha Henua he hokorua mo uru ki te hāpī superior ki te nūna'a ta'ato'a mo ai ko haka tika 'ā i ruja i te rei. Te o'o ija, te noho ija i roto i te hare hāpī superior e haka tika 'a ruja i te roa hōhonu pē tū huru 'ā mo te ta'ato'a, 'e haka toro te rima ki te nūna'a ko haka tapa 'ā mai roto i te vaha nei, 'e, e haka kore te rave'ino.
6. Te hāpī i roto i te roa era o te educación superior e kimi 'ā i te título 'o i te grado académico 'ina ko 'ouhou i rote nā institución pública ena, e takoa i rote nā institución privada ena mo te rei e kī.

Aratikuro 38

Te Mōtuha Henua pau rō te ta'u e haka takea 'e e pu'a i te rima o te haka tere ija nei mo hāpī, e va'ai te vaha mo te rauhuru hāpī e takoa o te kona i roto 'o 'i haho o te Sistema Nacional de Educación, 'e haka pūai i te kona ta'ato'a mo hāpī riva-riva mo tō'ona hakari mo tō'ona kuhane mo te ta'ato'a nūna'a.

Aratikuro 39

Te Mōtuha Henua e haka pūai i te hāpī a roto i te roa nei o te ambiente, mo hā'ū'ū mo haka naho-naho ana noho mo hāpa'o hai me'e tano era mo te medioambiente takoa mo te nātura, e mo u'i i te rāve'a mo haka topa o te mana'u o te tanata i te roa ecológico.

Aratikuro 40

Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere haia pahe tanata mo 'ite o ruja i te haka tere ija o tō'ona hakari koia ko tō'ona kinonga 'ararua ko te tataki; mo hāpa'o e mo koa ana noho pa he tanata; e te haka tere ija o tō'ona hakari koia ko tō'ona koromaki e te 'ite mo hāpa'o i a ia mau 'ā e mo 'ite i te hora mo kī ko tano 'ā ko haia 'ā e mo haka aia-aia i te rauhuru haka tere ija o te roa nei o te género 'e o te rāua hakari koia ko tō'ona rauhuru kona. E haka kore te rave'ino o ruja i te hakari e pē ira 'ā e u'i i te rāve'a mo haka kore i te 'amahinga i ruja i te rauhuru nā vi'e e ko te rāua haka tere ija.

Aratikuro 41

1. E mo'a te haka tere ija o te hare hāpī e te Mōtuha henua takoa e 'ite mo mo'a.
2. Te hā'aura'a, te matu'a tane, vahine, 'o te aporerao e tano nō mo vae i te huru o te hare hāpī mo te nūna'a ko rāua te haka pū'oko te hāpa'o, 'e e mo'a i te tapu nui-nui ko te roa era he autonomía o te nā poki tane o te nā poki vahine e takoa o te tanā 'āpī.
3. Te ma'ori hāpī e te nūna'a hāpī i a rāua te 'ite hora era ka aia era hāpī era koia ko te haka tika ki te roa hōhonu o te educación 'e o te hāpī.

Aratikuro 42

Te nūna'a o roto i te nuku-nuku hāpī e o'o ki te haka tika iŋa o te aŋa e o te proyecto educativo, e pē ira 'ā i te 'āpapa iŋa 'e i te hāito iŋa o te poritika hāpī o te kāiŋa o rāua 'e o te henua mo haka topa i te derecho o te educación. Mo te rei e kī ko nuku-nuku hē 'e pē hē ana haka pūai e ana tāpa'o te uru iŋa mai o te rauhuru nūna'a ki roto o te nuku-nuku hāpī.

Aratikuro 43

1. Te Tāpa'o Hōhonu ko aŋi-aŋi 'ā i te aŋa hōhonu o te ma'ori hāpī e pē ira 'ā ko haka paka 'ā e he haka takea i te aŋa o te ma'ori toŋa i te aŋa o te ma'ori tupuna, nūna'a aŋa i roto i te hāpī, hōhonu ri'a-ri'a mo haka tere i te derecho mo hāpī.
2. Te Estado he haka tika i te aŋa mo roto o te hare hāpī, 'e, pē hē ana hāpī o te nūna'a aŋa i roto i te hare hāpī, 'e, e o'o rō 'ā te tara mo haka tere. E pē ira 'ā, te hāpī haŋa i te roa era o te ha'amata iŋa o te riki-riki, e pē hē ana oho mai pē mu'a, te haka topa haŋa o te mana'u, te hā'ū'ū haŋa, te 'ūmaŋa haŋa, i te rauhuru haka tere iŋa mo hāpī ai ka haka tika i ruŋa i te roa hōhonu era o te hāpī. E mō ira he va'ai i te vaha i te hora era e aŋa ena, mo noho riva-riva i rote kona aŋa, e te hāpa'o i tā'ana aŋa hai rāve'a riva-riva, he mo'a i tō'ona haka tere iŋa pahe ma'ori e tētahi atu.
3. Te nūna'a aŋa i muri i te ŋā poki riki-riki, educación parvularia, pē ira 'ā básica e media e aŋa ena i roto i te hare hāpī e o'o rō 'ā te moni mai te Estado, he haka tere takoa hai derecho ko tāpa'o 'ā o ruŋa i tā'ana aŋa.

Aratikuro 44

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona derecho mo tō'ona orara'a e mo tō'ona riva-riva koia ko tō'ona hakari e ko tō'ona roro.
2. Te nūna'a tupuna e haka tere i te rāua rā'au tupuna, he haka tere iŋa e tahi o rāua mo ma'u i te rāua orara'a i te rāua rā'au e pē ira 'ā mo hāpa'o i te rāua rauhuru rā'au tupuna.
3. Te Estado e va'ai i te vaha 'e i te haka tere iŋa riva-riva mo rava'a o te orara'a riva-riva o te taŋata, e takoa, i roto i tō'ona haka tere ta'ato'a e u'i pē hē ka hetu ena ki roto i te nūna'a koia ko tō'ona nātura o ruŋa i te orara'a o te nūna'a.
4. Mo te Estado mau nō e u'i i te roa nei o te haka tere haŋa o te kona ma'u orara'a, mā'ana e haka tere e mata'ite i te rauhuru nuku-nuku pública e pē ira 'ā privado.
5. Te nuku-nuku haka tere i te orara'a o te taŋata, o te rahi ra'a, puvriko 'e e haka piri ana haka tere. Rauhuru haka tere iŋa riva-riva mo te orara'a o te taŋata pē tū huru 'ā mo te ta'ato'a, he 'ūmaŋa, rauhuru mana'u iŋa, haka topa ki tō'ona kona noho, he vaha riva-riva, he u'i a ruŋa i te roa hōhonu o te rauhuru huru o te nūna'a, he oho pē mu'a e 'ina e ko rave'ino.
6. E pē ira 'ā takoa, ko aŋi-aŋi 'ā e ko 'ite 'ā pē nei ē, e hāpa'o te haka tere iŋa nei o te hau tupuna, e ko 'ite 'ā takoa a 'ai te ma'u te rā'au ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Constitución nei 'e i ruŋa i te rei.

7. Te haka tere haŋa o te nuku-nuku Sistema Nacional de Salud e tano nō mo ai he nūna'a público 'o e tano nō mo ai privado, mo te rei e kī pē hē ana haka tere, 'e pē hē ana haka tere te nūna'a privado, 'e pē hē ana tano mo uru ki rote sistema ki rote nuku-nuku Sistema Nacional de Salud.
8. Te Estado he haka pūai i te haka tere iŋa 'e i te haka tika iŋa o te nuku-nuku puvriko o te orara'a.
9. Te nuku-nuku Sistema Nacional de Salud ka 'ouhou hai tara nui-nui e o'o mai era ki roto i te henua. E takoa, te rei e tano nō mo kī mo 'ouhou e te cotizaci3n o te nūna'a aŋa, o te nu'u tāvini, nūna'a aŋa, ŋā vi'e, ŋāŋata mo tautoru nō hai tara mo haka tere o te roa nei o te orara'a. Mo te rei e u'i i te nuku-nuku puvriko mo haka tere i te ŋā tara nei.
10. Te nuku-nuku o te henua o te orara'a he haha'o i te rauhuru rāve'a mo haka takea e mo ta'e tu'u ki te 'ati e mo 'ite i te rauhuru rā'au iŋa e pē ira 'ā i te ha'ati'a iŋa 'e i te haka ora iŋa, 'e, i te haka piri iŋa. Te hāpa'o iŋa o te u'i iŋa ra'e he base o te haka tere iŋa o te orara'a, e pē ira 'ā he 'āmui mai i te nūna'a o roto i te poritika o te orara'a e takoa he va'ai i te rauhuru rāve'a mo aŋa parauti'a.
11. Te Mōtuha Henua he u'i i te rāve'a poritika e 'āpapa rauhuru aŋa mo te roa era o te orara'a o te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i rote pū'oko, e pē ira 'ā mo te roa era mo u'i i te rāve'a mo ta'e māui-ui, 'e, e haka tika a roto i te kona noho 'e te tara mo o'o mai, kora'iti kora'iti 'ana 'āmui ana iri pē ruŋa.

Aratikuro 45

1. Ta'ato'a nūna'a e hāpa'o pa he roa hōhonu era mo te ta'atoa', a roto i te roa hā'ū'ū, haka piri, pē tū huru 'ā, haka tano, 'ūmaŋa, haka naho-naho koia ko te vaha.
2. Te rei ko kī 'ā mo u'i i te rāve'a e tahi mo te seguridad social puvriko, mo hāpa'o ana ai te māui-ui, i te roa era ko korohu'a 'ā, 'o ko ai 'ā te ku'i-ku'i o te hakari, i te orara'a, i te roa era he hāpa'o i te poki e te matu'a vahine 'o te matu'a tane, 'ina he aŋa mo ai ko 'ati 'ā i roto i tā'ana aŋa, 'o he māui-ui i roto i te aŋa era ā'ana e tētahi ku'i-ku'i mo hetu i roto i te roa taŋata, e pē ira 'ā mo kore o te rāve'a mo orara'a e takoa mo te aŋa. Te vaha nei, he va'ai 'e he pu'a i te rima ki te nūna'a e aŋa rō 'ā i te hare 'e e hāpa'o rō 'ā i te nūna'a.
3. Mo te Estado e haka tika te poritika o te hāpa'o taŋata 'e te rāve'a nei ka 'ouhou nei mo te taŋata aŋa 'e mo te kope era ā'ana te contrata a roto i te roa era he cotizaci3n obligatoria, e pē ira 'ā, hai moni era e rava'a ena i roto i te henua ta'ato'a e te moni mo 'ouhou i te seguridad social, e ko tano mo va'ai mo tētahi aŋa, mo 'ouhou o te hā'ū'ū era ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te nūna'a aŋa e ai rō 'ā te rāua derecho mo o'o i rote haka tika haŋa o te nuku-nuku o te hāpa'o taŋata, 'e, pe he kī haŋa era i ruŋa i te rei.

Aratikuro 46

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa mo ai o te aŋa e mo kimi hai mana'u ō'ona. He va'ai i te aŋa riva-riva e koia ko te hāpa'o, mo te orara'a, mo haka ora i tō'ona mahana

ta'e aŋa, 'e mo haka tapa ō'ona mai roto i te roa pāpa'i digital, e takoa mo ai mo haka e'a he indemniza i a ia e mo mo'a i tō'ona derecho hōhonu ta'ato'a i rote roa era o te aŋa.

2. Te nūna'a aŋa ŋā vi'e 'e ŋāŋata e ai rō 'ā te rāua derecho mo 'ouhou riva-riva e mo tano mo noho naho-naho i muri i tō'ona hua'ai. Ta'ato'a nūna'a e ai rō'ā tō'ona derecho mo 'ouhoi riva-riva e pē tū huru 'ā ki te rahi o te aŋa.
3. E tapu ta'ato'a huru o te 'amahiŋo i ruŋa i te taŋata aŋa, te haka e'a iŋa e te haka tapa-tapa, te me'e nō mo u'i, ko 'ite 'ā mo haka tere i tā'ana aŋa.
4. Te Mōtuha Henua he aŋa i te poritika puvrika mo tano mo haka tī-tika e mo haka riva-riva i te aŋa mo te hua'ai mo te kona era e noho era he kāiŋa, e mo te aŋa era mo hāpa'o i te rauhuru nūna'a.
5. Te Estado he mo'a i te derecho mo haka ai o te poki o te nūna'a aŋa, he haka kore i te ku'i-ku'i mo ai he hetu ki te orara'a o te poki i roto i te manava, 'e he hāpa'o i te derecho o te matu'a tane 'e o te matu'a vahine.
6. I te roa era o kampō 'e o te nūna'a 'oka kai, te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha riva-riva tī-tika hora ena e aŋa ena hai ta'u e tahi, e koia ko te hāpa'o ko te haka tere tō'ona haka tere o te aŋa e takoa o te hāpa'o taŋata.
7. Ko aŋi-aŋi 'ā te aŋa he rāve'a hōhonu. E tahi nuku-nuku haka tere e ia mau 'ā mo mata'ite e mo hāpa'o hai roa tī-tika i te nūna'a aŋa, e pē ira 'ā i te rauhuru nuku-nuku.
8. Ko tapu 'ā ta'ato'a vaha rake-rake mo te taŋata mo aŋa, e pē ira 'ā mo ta'e haŋa e ko tano mo haka aŋa 'o mo rave'ino 'e mo 'amahiŋo i ruŋa i te taŋata.

Aratikuro 47

1. te nūna'a aŋa ŋā vi'e 'o ŋāŋata o roto i te roa era he sector puvriko e privao, e tano nō mo aŋa o te rāua sindicato. Te hā'aura'a o te derecho nei mo haka nuku-nuku mo hā'au ta'ato'a, mo ai kai tano, e tano nō mo kimi i te rauhuru rāve'a mo moto ki te rāua haka tere haŋa pahe taŋata.
2. Te nuku-nuku o te nūna'a taŋata aŋa i a rāua mau 'ā te re'o mo oho mo vānaŋa mo hā'au ki te rāua ruŋa va'e.
3. Te haka tere iŋa nei o te haka nuku-nuku iŋa aŋa e tano nō a rāua mo 'āpapa pahe nuku-nuku sindical i te rāua mana'u ko haka tika 'ā a roto i te roa ta'ato'a, e tano nō mo aŋa a rote roa o te henua, 'o, 'a haho, e tano nō takoa mo o'o ki roto i nī ŋā vaha 'o mo e'a mai roto i nī ŋā vaha, mo rāua 'ā e kimi i te hope'a ra'a, 'e mo aŋa i te rauhuru makenu e rāua mau nō 'ina ko o'o mai tētahi ki ruŋa i te rāua haka tere iŋa.
4. Ta'ato'a nuku-nuku o e aŋa e ai rō 'ā te me'e era e kī ena he personalidad jurídica, i te roa era mo ai ko tāpa'o 'ā te rāua estatuto 'a roto i te haka tere haŋa o te rei.
5. E va'ai i te vaha mo hā'au mo tau'i e kī ena ta'ato'a. Mo te nūna'a aŋa, ŋā vi'e e taŋata e vae pē hē ka vānaŋa ena 'e he aha te me'e haŋa, i roto 'ā e haha'o ena te hā'au nei o te ramal, sectorial e territorial. Te me'e nō e ko tano mo hā'au i ruŋa i te roa era ko tāpa'o 'ā e te rei mo te nūna'a ŋā vi'e aŋa e mo te taŋata aŋa.

6. Te Tāpa'o Hōhonu he kī, e ai rō 'ā te haka tere haŋa o te nūna'a aŋa mo oho ki te rāua ture 'o ruŋa i te aŋa. Mo rāua 'ā e u'i he aha te rāua ture ka ma'u ena mo haka tere 'e mo haka roŋo mai e te rua pā'eŋa era, e te rei, e ko tano mo ta'e ha'ati'a mo ma'u i te rāua mana'u.
7. Te rei e ko tano mo ta'e ha'ati'a i te nūna'a mo ma'u i te rāua ture aŋa. Te rei e tano nō mo kī ki roa hē ka tu'u ena te ture, ta'e hetu, ki te haka tere iŋa, ki te orara'a, 'e ki te hāpa' iŋa o te nūna'a noho i rote kāiŋa.
8. E ko tano mo oho ki te huelga te nūna'a o te mūto'i 'e tētahi atu hāpa'o henua.

Aratikuro 48

Te nūna'a aŋa, a roto i te rāua sindicato, e ai rō 'ā te rāua rāve'a mo haka tere 'ararua ko te empresa. Mo te rei e haka tika a vaha hē ana haka tere te ŋā haka tere iŋa nei.

Aratikuro 49

1. Te Mōtuha Henua he haka aŋi-aŋi i te aŋa tāvini 'e i te hāpa'o, pē ira 'ā i te aŋa nei mo hāpa'o i te nūna'a, roa hōhonu mo naho-naho o te taŋata ana noho e pē ira 'ā mo te henua, he aŋa haka 'ou e tahi mo haka pūai o te henua. He aŋa haka 'ou e tahi e o'o rō 'ā ki rote vaha era o te ono o te henua, e a rāua, e haha'o ki rote roa era o te poritika puvrika.
2. Te Mōtuha Henua ko aŋi-aŋi 'ā mo haka tere i roto i te nūna'a te roa era o te rauhuru huru o te taŋata, e he kimi i te rāve'a mo haka vahi-vahi ki te aŋa 'e ki te hāpa'o iŋa, e hāpa'o mo ta'e tu'u pahe 'ino mo tētahi.

Aratikuro 50

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa hōhonu mo hāpa'o i a ia. Mai te hora e poreko 'iho nō mai 'ā e ki te mate iŋa ō'ona, e pē ira 'ā mo hāpa'o e ia i a ia mau 'ā. Mo te Mōtuha Henua e va'ai i te rauhuru rāve'a mo haka tī-tika i te hāpa'o iŋa nei i a ia a rote roa riva-riva e pē tū huru 'ā ki tētahi nu'u a roto i te roa era e mo'a e hāpa'o.
2. Mo te Mōtuha henua e u'i mo va'ai i te derecho a roto i te rauhuru rāve'a mo hāpa'o, e takoa mo ai o te poritika puvrika e u'i rō 'ā i te derecho humano, e pē ira 'ā i te roa era o rauhuru huru o te taŋata, 'e e haka pūai i tō'ona haka tere iŋa e ia mau 'ā. Te haka tere iŋa mai te Mōtuha henua pē ira 'ā haka pā te vi'e te taŋata, hā'ū'ū e e haka tere rō 'ā e te ao ta'ato'a, e pē ira 'ā e ai i tō'ona haka tere iŋa. Te haka tere iŋa o te moni koro'iti koro'iti nō ka tu'u rō ki te roa tano.
3. Te haka tere iŋa e 'ara te mata ki te ŋā poki tane, ŋā poki vahine, 'e ki te ŋā poki taŋa 'āpī, ki te nūna'a pa'ari e ki te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i rō tō'ona hakari, e pē ira 'ā ki te nūna'a e ai te rua e te hokorua mo hāpa'o i a ia 'o mo makenu ō'ona e ai rō 'ā te māui-ui 'ina he rāve'a toe, e pē ira 'ā takoa, e u'i a ruŋa te haka tere haŋa o te ŋā nu'u ena e hāpa'o rō 'ā i te ŋā nu'u māui-ui nei.

Aratikuro 51

1. Ta'ato'a taŋata e ai rō 'ā tō'ona roa hōhonu mo ai tō'ona hare riva-riva mo noho riva-riva ki tano ai mo haka tere pūai ō'ona pahe taŋata pahe hua'ai e pehe nūna'a o te kāiŋa.
2. Te Mōtuha Henua e u'i i te rāve'a ta'ato'a mo va'ai i te vaha i roto i te haka tere iŋa nei, koia ko te u'i haŋa e ai te roa 'iti-'iti nei mo ha'amata, he kona mo noho, e te nui-nui tano, e te me'e mo popo ki roto ko tano 'ā ki te manēŋe iŋa, hai vaha tano mo haka ai e mo haka poreko o te orara'a, rauhuru hā'ū'ū e va'ai takoa i te ara riva-riva mo tu'u ki te hare, te noho iŋa tano, te hāpa'o iŋa, te pertinencia cultural o te huru o te hare pa he me'e kī ena o ruŋa i te rei.
3. Te Mōtuha Henua e tano nō mo hokorua i te aŋa iŋa o te hare, i te 'āpapa iŋa, i te hāpa'o iŋa, 'e i te haka 'āpī haka 'ou o te hare. Te Mōtuha Henua he u'i a ruŋa i te nu'u era 'ina rāua rāve'a riva-riva o rote nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i rote roa era o te rāua derecho mo hā'ū'ū i rote poritika nei o te hare.
4. Te Mōtuha Henua he u'i i te rāve'a o te hare mo te nūna'a era ko tōtōā 'ā, mai te ŋā vi'e ki te rauhuru huru o te taŋata, e pē ira 'ā tētahi rave'ino, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei
5. Te Mōtuha Henua he va'ai i te henua mo haka tu'u o te hare riva e takoa e kimi i te rāve'a mo va'ai hai kona riva-riva mo haka tu'u o te hare. E haka tere rō 'ā i te rāve'a e tahi o ruŋa i te rauhuru henua público, e tano nō mo va'ai mo te nu'u mo noho ai ka kimi i te rāve'a i te henua fiscal mo va'ai a roto i te roa social nei, e pē ira 'ā mo ho'o mai o te henua mai te nūna'a privado ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei mo va'ai ki te taŋata. Pē ira 'ā, mo u'i i te rauhuru rāve'a tano mo ta'e ha'ati'a i te kona mo te rahi ra'a o te taŋata, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 52

1. Te noho iŋa i te kāiŋa e i roto i te henua he haka tere haŋa hōhonu o te ta'ato'a, te u'i haŋa, hai riva-riva mo te ta'ato'a, koia ko tō'ona haka tere iŋa hōhonu i roto i te kona 'o i roto i te henua, hai democracia koia ko tētahi nūna'a koia ko te ma'itaki i te kona noho.
2. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua derecho mo noho mo haka punua 'e mo haka tere i roto i te rauhuru kona pahe taŋata, e 'ina ko ai te rave'ino e e haka tano ki noho riva-riva ai.
3. Te aŋa o te Mōtuha Henua he haka tika he 'āpapa 'e he kimi i te rāve'a o te territorio 'e o te kona mo noho o te taŋata, e pē ira 'ā takoa, he haka tika pē hē ka noho era i ruŋa 'e pē hē ka tano era mo aŋa i roto i te kona era i ruŋa i te henua, e haka tika ki te u'i haŋa nui-nui o te roa era o te equidad territorial sostenibilidad e accesibilidad universal, e ma'u te ŋā mana'u hōhonu nei ki roto i te aŋa iŋa o te hare.
4. Te Mōtuha Henua he hāpa'o a rote roa riva-riva i te rauhuru rāve'a, he vaha mo te ta'ato'a, makenu iŋa 'ina he ku'i-ku'i i roto 'e mo noho naho-naho, hai rāve'a riva-riva mo makenu ki tētahi kona, e pē ira 'ā takoa, he haka takea pē nei ē, he 'āmui te nūna'a 'e ki te kona, e pē ira 'ā e uru mo u'i he aha te roa hōhonu o tō'ona henua, 'e e haka tika te 'āpapa haŋa o te urbanía 'e o te haka tere haŋa.

5. Te Mōtuha Henua he hā'ū'ū ki te nūna'a o te kona i roto i te roa nei mo haka tika i te henua 'e i te poritika o ruŋa o te hare, e pē ira 'ā takoa he haka takea 'e he pu'a i te rima i te roa o te comunidad mo ai o te hare.

Aratikuro 53

1. Haka tere iŋa hōhonu mo noho riva-riva koia ko hāpa'o e 'ina e tahi 'amahiŋo. He aŋa hōhonu o te Mōtuha Henua mo hāpa'o e mo haka tere riva-riva e 'i roto i te derecho nei ta'ato'a nūna'a a roto i te poritika mo haka kore i te rave'ino i te tōtōā e pē ira 'ā i te haka tere rake-rake o ruŋa i te roa o te materiare, vaha nātura, social, 'e i te haka pūai iŋa i te kona noho o te nūna'a koia ko te rāua henua.
2. Te aŋa mo ta'e hetu, o te tute o te haka ūtu'a o te aŋa rake-rake, e pē ira 'ā mo haka uru riva-riva haka 'ou i te nūna'a ko puru 'ā, he haka tere e te nuku-nuku ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei, ko haka hā'au 'ā mo mo'a i te haka tere iŋa tanata.

Aratikuro 54

1. Te Mōtuha Henua, he hāpa'o i te kai o te kona noho. 'O ira a ia he hā'ū'ū mo haka punua e mo tari i te rauhuru kai, kai riva-riva mo te hakari e koia ko te ho'o 'a rote rāve'a tano, 'e, he kai riva-riva ecológicamente koia ko te mo'a.
2. Te Mōtuha Henua he haka pūai he hā'ū'ū ki te rauhuru ha'a'apu ma'itaki koia ko te u'i roa.
3. He aŋi-aŋi, he haka rarama, he hā'ū'ū i te 'oka iŋa tupuna, e pē ira 'ā i te rauhuru rāve'a mo tari mai o te ika, e tētahi atu rāve'a mo haka rahi o te kai.
4. Pē tū rāve'a 'ā, he haka rarama i te rauhuru tunu iŋa hōhonu o te kai o te henua.

Aratikuro 55

Te Mōtuha Henua he haka pūai i te haka tere iŋa o te nu'u 'oka ha'a'apu o roto i te kona tupuna 'ina kai puru mo tano mo tāui i te karu i roto i rāua, karu tupuna.

Aratikuro 56

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa hōhonu mo kai riva-riva ki naho-naho, ki haka tano e ki ora riva-riva ai, e haka tano te kai ki te huru o te noho iŋa. Te haka tere iŋa nei e va'ai rō 'ā takoa mo te nu'u ko vae 'ā i te rāua huru haŋa mo kai, e ai rō 'ā te ku'i-ku'i o tō'ona orara'a.
2. Te Mōtuha Henua he u'i i te rāve'a i te ta'u ta'ato'a mo va'ai i te kai pa he derecho e tahi mo te ŋā nūna'a era e noho rō 'ā i te kona roa, te Mōtuha Henua e pu'a i te rima.

Aratikuro 57

1. Ta'ato'a nūna'a e ai haka tere iŋa hōhonu mo te vai, 'e i te vahi-vahi tano, ma'itaki, riva-riva, 'e, hai rāve'a tano mo rava'a. Te Mōtuha Henua e hāpa'o i te haka tere iŋa nei mo te hora nei 'e mo te nūna'a ena pē mu'a ka oho ena.
2. Te Mōtuha Henua e va'ai te haka tere iŋa nei mo haka riva-riva o te nūna'a i te rauhuru kona.

Aratikuro 58

Te Tāpa'o Hōhonu ko anji-anji 'ā pē nei ē te nūna'a tupuna o te rauhuru hau, te vai e ai rō 'ā i te kona i rote rāua henua tupuna. Te aña o te Mōtuha Henua, he kimi i te rāve'a mo hāpa'o tahi i te vai o rā nā kona koia ko te tuha'a iña.

Aratikuro 59

1. Ta'ato'a tanjata e ai rō 'ā tō'ona rāve'a mo ai o te mōrī, 'e, 'ina ko haka ku'i-ku'i 'ana rava'a e 'ina ko 'ati.
2. Te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha riva-riva e ta'e ku'i-ku'i o rote roa era o te mōrī, mo noho riva-riva o te tanjata, e pē ira 'ā, e ai te roa nei o te mōrī pau rō te mahana.
3. Pē ira 'ā e u'i i te rāve'a mo aña e tahi matriz energética e kī ena mo tuha'a i te mōrī, 'e te tuha'a iña 'e descentralizada 'e mo te rahi ra'a, e te mōrī nei e kimi i te rāve'a ma'itaki, e 'ina ko ku'i-ku'i te henua e te kona era e noho era, 'o ira e kī ena, he mōrī ma'itaki.
4. Te kona haka tere mōrī o te nūna'a ta'ato'a.
5. Te Mōtuha Henua he hā'ū'ū mo hāpa'o i te nā empresa cooperativa ena 'o e hā'ū'ū ena mo ai o te mōrī, e takoa, mo haka tano i te haka pau iña i te mōrī.

Aratikuro 60

1. Ta'ato'a nuna'a e ai ro a te raua roa hōhonu mo aña rauhuru makenu mo tō'ona hākari 'e te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha mo te nā haka tere iña nei mo te rauhuru rāve'a e tano nō mo haka koa mo rote roa era o te hāpī mo te 'ā'ati, mo te 'ā'ati pūai. 'E mo rava'a te nā haka tere iña nei e aña e tahi poritika topa kē pe he me'e era e kī era e te rei.
2. Te Mōtuha Henua ko anji-anji 'ā i te roa hauha'a mo te nūna'a o te kori pāhera-hera. E u'i te rāve'a mo uru o te nu'u e haka rahi e haka nuku-nuku te haka tere iña i roto i te roa nei o te pukuraña 'e te ma'u iña o te nā kori pāhera-hera nei mo haka riva-riva o te hakari 'e te rei he va'ai te vaha ki te nūna'a 'e ki te rauhuru kona mo haka tere i te kori pāhera-hera. E haha'o te nā poki tane, nā poki vahine 'e pē ira 'ā te tanja 'āpī 'e i roto i te kona hare hāpī era 'e pē ira 'ā takoa i te nā kona nuku-nuku ena he haka tere.
3. Te rei e haka tika 'e he kī i te haka tere hanja hōhonu mo te nā nuku nuku ena puvriko ena o privado e haka tere ena i te roa o te kori pāhera-hera, deporte profesional 'e pē ira 'ā i te rauhuru aña mo te roa era mo te nūna'a mo te 'ono henua mo te economia, 'e i roto i te nā haka tere iña nei te me'e hōhonu he democracia 'e he haka piri te haka tere iña o te rauhuru nuku-nuku.

Aratikuro 61

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere iña o ruña o tō'ona hakari 'e mo haka punua takoa. 'I roto i tō'ona haka tere iña nei e tano nō ia mo haka topa i tō'ona mana'u e ia mau nō e koia ko te rara 'o ruña i tō'ona hakari, 'e, o te haka tere iña o tō'ona piri hanja, mo haka punua, mo nāro'a o te ora e takoa mo ta'e ai o te poki.
2. Te Mōtuha Henua he hokorua i tō'ona haka tere iña e 'ina ko rave'ino 'o 'ina ko u'i huru kē, koia ko te u'i a rote rauhuru haka tere iña o te nūna'a, e pē ira 'ā a roto i te haka tere

iŋa hōhonu; e pē ira 'ā mo 'ite mo hāpī, 'o ruŋa i tō'ona hakari takoa, rauhuru rāve'a mo hā'ū'ū koia ko te hāpa'o i te ŋā vi'e ta'ato'a e ki te nūna'a e tano nō mo punua o te poki 'o mo hānautama mo va'ai i te vaha mo haka hānau, e takoa, mo haka to'o i tō'ona hānau hai mana'u ō'ona, he poreko haŋa 'e he ma'u iŋa i te poki hai haŋa ō'ona 'e e hāpa'o i a ia. E pē ira 'ā takoa, he hā'ū'ū mo haka tere ō'ona 'ina ko rave'ino 'e e ko tano mo uru te toru taŋata mo kī he aha tā'ana me'e mo aŋa, e ko tano e tētahi 'e e ko tano te institucione, koia mau nō i 'ite.

3. Mo te rei e haka tika te ŋā haka tere iŋa nei.
4. Te Mōtuha Henua ko 'ite 'ā mo mo'a i te derecho o te nūna'a mo uru ki te rauhuru rāve'a o te ciencias hai mana'u ō'ona e 'ina ko haka rake-rake te mana'u mo haka tere e ia mau 'ā.

Aratikuro 62

Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona vaha mo haka tere e rāua mau 'ā, e pē ira 'ā, mo 'āpapa mo oho i tō'ona rāve'a riva-riva i te roa era o te haka tere iŋa, o tō'ona noho iŋa, 'e i tā'ana rauhuru aŋa ta'ato'a i roto i te roa nei o te orara'a.

Aratikuro 63

Ko tapu 'ā te haka ūtu'a, te haka aŋa kai haŋa e te taŋata, te haka tāvini e pē ira 'ā te rave'ino i te rauhuru haka tere iŋa. Te Mōtuha o te Henua he haka tere a rote poritika mo ta'e tu'u ki te rave'ino ki te haka ūtu'a e mo haka oti i te roa nei o te haka ūtu'a i te taŋata. E pē ira 'ā mo hāpa'o e u'i i te rāve'a mo haka tika mo 'ouhou mo mo'a i tō'ona haka tere iŋa e mo u'i mo here haka 'ou mai ki roto i te nūna'a, nūna'a ko aŋa 'ā i te me'e rake-rake i ruŋa, e ko haka ūtu'a 'ā e ko 'amahifo 'ā i ruŋa.

Aratikuro 64

1. Ta'ato'a nūna'a e e tano nō mo haka pūai i a ia, e mo aŋi-aŋi ko ai ia, i roto i te rauhuru rāve'a e haka tere iŋa, e i roto 'ā takoa te roa era o tō'ona hakari 'e tō'ona 'īŋoa e tō'ona haŋa iŋa 'e tō'ona piri iŋa.
2. Te Mōtuha Henua he va'ai tahi i te vaha a rote rauhuru rei, e pē ira 'ā hai aŋa tano e rauhuru rāve'a haka tere.

Aratikuro 65

1. Te nūna'a o te hau tupuna e te rāua pukuraŋa e tano nō mo haka aŋi-aŋi ko ai rāua e mo'a i te rāua haka tere iŋa, te rāua noho iŋa, te rāua u'i iŋa 'e te rāua nuku-nuku.
2. Ko tapu 'ā te asimilación forzada e pē ira 'ā te haka kore i te haka tere iŋa hōhonu.

Aratikuro 66

Te nūna'a o te rauhuru hau tupuna e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa hōhonu mo 'ui ta'ato'a rāve'a i ra'e ki te haka tere iŋa i ruŋa i te rāua kona. Te Mōtuha Henua e va'ai i te rāve'a ta'ato'a tī-tika mo aŋi-aŋi riva-riva 'e mo uru o te nūna'a ki roto, ha roto i te rauhuru nuku-nuku pū'oko o rāua, 'e kimi te rāve'a 'i ra'e, e hōhora ma'itaki, 'a roto i te vaha riva-riva mo aŋi-aŋi 'e hai parauti'a 'e hai mana'u riva-riva.

Aratikuro 67

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa vārua mo mana'u 'e mo haka topa ki roto i tō'ona u'i haŋa. Haka tere iŋa nei, e tano nō ia mo vae i tō'ona religiōn, 'o, mo huri ki tētahi mana'u 'e mo haka tere rō i rote kona puvriko 'e pē ira 'ā i te kona privado, i roto e aŋa ena te rāua ŋoŋoro 'e takoa e hāpī rō 'ā ki te rāua nūna'a.
2. 'E takoa e tano nō mo haka tu'u o te rāua kona mo piri koia ko te rāua haka tere iŋa vārua, he ma'u, he hāpa'o 'e he uru ki roto i te rāua kona rāhui vārua, 'e pē ira 'ā mo tari mai 'e mo hāpa'o i te rauhuru me'e e ai rō 'ā te hā'aura'a vārua.
3. Te Mōtuha Henua ko aŋi-aŋi 'ā pē nei ē te haka tere iŋa vārua he me'e hōhonu mo te taŋata.
4. Te nūna'a haka tere i te religione, 'e i te roa vārua e tano nō mo piri pe he nūna'a jurídico, e ko tano mo rāva'a i te moni a roto i nī ŋā vaha, 'e te rāua hauha'a ta'ato'a e haka hōhora a rote roa ma'itaki ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei, 'e e mo'a te haka tere iŋa hōhonu ko tāpura 'ā 'i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 68

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona roa hōhonu mo mate riva-riva
2. Te Tāpa'o Hōhonu he va'ai i te vaha mo te nu'u ko haka topa 'ā tō'ona mana'u, 'e ko 'ite 'ā pē hē ana hāpa'o i a ia hora era ko hāhine 'ā mo mate.
3. Te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha mo hāpa'o i te nūna'a ko rahi 'ā te māui-ui 'e ko pūai 'ā, 'e, 'ātā haka pūai te hā'ū'ū ki te nūna'a era e ai rō 'ā tō'ona ku'i-ku'i i tō'ona noho iŋa social.
4. Te rei he haka tika i te rāve'a mo haka tere i te rāve'a taŋata 'e i roto takoa mo aŋi-aŋi riva-riva 'e mo hokorua hai rāve'a tano.

Aratikuro 69

Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua rāve'a taŋata mo noho 'e mo ha'ere i te kona e tahi o roto i te henua nei ko Tire, 'e pē ira 'ā mo uru 'e mo e'a mai roto i nī ŋā kona. Mo te rei e haka tika i te haka tere iŋa nei.

Aratikuro 70

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona vaha taŋata 'ō'ona mau 'ā 'i muri i tō'ona hua'ai 'e 'ina e tahi taŋata 'o pū'oko tano mo ta'e ha'ati'a mo haka tere i te rāve'a nei, e ai nō i te ŋā roa era ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
2. Te kona privado o te taŋata he kona tapu. Ana uru i ra'e ana haka ma'u te roŋo o te parau judicial, 'e i te roa era ko tikea 'ā te toke o te 'ati hai mata o te mūto'i.
3. Ta'ato'a parau 'e te roŋo o te taŋata e tapu, pē ira 'ā tō'ona metadato. Te interceptación, te 'a'aru haŋa, te mātaki, te pāpa'i iŋa 'o te hā-hā o te taŋata, e aŋa hai parau judicial, 'e e ai ko hā'aki 'ā i ra'e.

Aratikuro 71

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haŋa taŋata mo kimi i te kona mo asilo 'e mo piko 'ō'ona. Mo te rei e tahi he haka tika 'e he haka aŋi-aŋi a ia he refugiado, 'e pē ira 'ā i te hāpa'o iŋa i a ia ko pāpa'i 'ā mo te riva-riva o te nūna'a e kimi 'ā i te asilo mo riva mo hāpa'o i a ia.
2. 'Ina e tahi taŋata mo ai ko nono'i 'ā ki te asilo pa he refugiado, e ko tano mo haka hoki ki te henua era ko ku'i-ku'i 'ā tō'ona ora ra'a, o rave'ino rō pa he taŋata 'e o ku'i-ku'i rō a ia.

Aratikuro 72

1. Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo haka piri ki tētahi, 'e 'ina ko nono'i mo hā'atī'a.
2. E hāpa'o te haka tere iŋa o te rauhuru nuku-nuku mo rāva'a o te rāua me'e era e tute era, 'e pē ira 'ā takoa, i te rāua haka tere haŋa i roto i rāua, i te rāua 'āpapa haŋa, i te aŋa 'e tētahi atu rāve'a ko tāpa'o 'ā.
3. Mo ai o te personalidad jurídica, te nuku-nuku e haka piri pa he me'e era ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te rei e tano nō mo haka noho i te rāve'a nei mai roto i te roa era o te mūto'i 'e o te rauhuru Fuerzas Armadas.

Aratikuro 73

1. Te Mōtuha Henua, ko aŋi-aŋi 'ā i te haka tere iŋa social, económica 'e productiva o te cooperativa i roto i te haka tere haŋa era mo hā'ū'ū, 'e pē ira 'ā mo pu'a i te rima i te rāua aŋa.
2. Te ŋā cooperativa e tano nō mo haka nuku-nuku i roto i te federacione, i roto i te confederacion 'o i tētahi atu huru o te haka piri haŋa pa he nuku-nuku. Mo te rei e haka tika i te rāua haka tere iŋa, e mo'a i te rāua autonomía 'e e haka toro a ruŋa rauhuru rāve'a tano, te rāua huru 'e te rāua tute iŋa.

Aratikuro 74

Te nuku-nuku profesional he corporación e ai rō 'ā te rāua derecho puvriko, o te henua 'e autónomo, 'e te rāua aŋa he hā'ū'ū ki te Mōtuha Henua. Pē ira 'ā mo haka tika a rote roa ma'itaki o te nūna'a o te rauhuru profesión mo haka takea ki te Mōtuha Henua 'e tētahi atu ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 75

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa taŋata mo piri 'e mo haka hōhora i te rāua mana'u i rote kona privado 'e pē ira 'ā i te kona mo te ta'ato'a, 'ina ko nono'i mo ha'atī'a 'e mo hōhora i te rāua mana'u 'o mo kī.
2. Te koro taŋata i te kona puvriko e ai no mo ta'e ha'atī'a hai roa era o te rei.

Aratikuro 76

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa taŋata mo nono'i, mo haka hōhora 'e mo oho mo kī i tō'ona mana'u 'o i tō'ona ku'i-ku'i ki te nūna'a pū'oko o te Mōtuha Henua.

2. Te rei he haka tika i te ta'u 'e i te rāve'a mo pāhono i te roŋo e te mōtuha o te kāiŋa 'e pē ira 'ā takoa a roto i te roa o te rauhuru re'o mo haka tere i te roa hōhonu nei.

Aratikuro 77

Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo uru, mo kimi, mo nono'i, mo rāva'a 'e mo haka rarama i te rauhuru roŋo puvrika o te rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha Henua 'o o tētahi nūna'a aŋa, a roto i te roa era ko tāpa'o 'ā e te rei.

Aratikuro 78

1. Ta'ato'a nūna'a, nātura 'o jurídica, e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa taŋata mo ai rauhuru hauha'a 'ō'ona, 'e e tapu te ŋā 'ono era o te ta'ato'a, ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
2. Mo te rei e kī pē hē ana ho'o 'o ana rāva'a te kona o te henua, he āha te me'e i roto, te hāito 'e te me'e mo aŋa, a roto i te roa haka tere social 'e ecológica.
3. 'Ina e tahi taŋata tano mo ha'ati'a mo e'a mai roto i tō'ona kona, e ai nō hai rei e tahi ko ha'ati'a 'ā e te haru mo te aŋa puvriko 'o mo te riva-riva o te rahi ra'a, ko kī 'ā e te legislador.
4. Ki te kope era 'ō'ona te kona, e haka hoki hai moni tano pē tū hauha'a 'ā.
5. Te 'ouhou, i ra'e ana 'auhau ki oti ana haru, 'e te kope era ko haru 'ā i tō'ona kona, e tano nō mo horo o ruŋa i te haru 'e pē ira 'ā o ruŋa i te moni 'e o ruŋa i te huru o te 'auhau iŋa ki te tribunale ko kī 'ā e te rei.
6. Nō atu te huru o te ture o te haru e ai ko hā'aura'a riva-riva 'ā.

Aratikuro 79

1. Te Mōtuha Henua ko aŋi-aŋi 'ā, a roto i te Tāpa'o Hōhonu, e va'ai i te vaha o te haka tere iŋa o te nūna'a o te hau tupuna mo te rāua henua, mo te rāua kona noho 'e takoa mo te rāua 'ono.
2. Te henua o te nūna'a tupuna ko ai 'ā te rāve'a mo hāpa'o. Te Mōtuha Henua he kimi i te rāve'a riva-riva mō 'āpapa, mo haka tī-tika, mo hore-hore, mo haka pāpa'i 'e mo haka hoki ana ai ko to'o 'ā.
3. Te haka hoki iŋa he rāve'a e tahi mo haka hoki i te me'e rake-rake i aŋa ai i te hora hiko mai era o te henua, he rāve'a e tahi mo te ta'ato'a 'e mo 'ite o te ta'ato'a.
4. Pē nei i tāpura ai i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei, te nūna'a o roto i te hau tupuna e tano nō mo haka tere i tō'ona 'ono tupuna pa he me'e ena e aŋa ena paurō te ta'u. 'E te ŋā 'ono tupuna nei i roto i te rāua kāiŋa he me'e riva-riva mo te ora iŋa o te haka tere haŋa tupuna 'e o te rahi ra'a o te nūna'a.

Aratikuro 80

1. Ta'ato'a nūna'a, nātura o jurídica, e tano nō mo u'i i te rāua rāve'a mo haka nui-nui mo oho i te rāua aŋa. E haka tano te haka tere iŋa ki te roa era o te rei ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, 'e koia ko te hāpa'o te nātura.

2. Te haka tere iŋa 'e te hope'a ra'a, mo te rei e haka tika 'e e hā'ū'ū mo haka makenu 'e mo riva-riva mo oho o te ŋā nuku-nuku riki-riki ena, 'e pē ira 'ā takoa e hāpa'o i te nūna'a vi'e 'e taŋata e ho'o ena.

Aratikuro 81

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa pe he taŋata ho'o mo vae i tā'ana me'e, mo anji-anji riva-riva, mo ta'e haka topa kē 'e pē ira 'ā mo hāpa'o i a ia i tō'ona ora ra'a i te vaha nātura, takoa mo haka riva-riva mo 'ouhou i te tārahu tano mo hāpī mo haka tano ana haka pau.
2. Te Mōtuha Henua he hāpa'o i te haka tere iŋa taŋata a roto i te roa o te aŋa riva-riva 'e pē ira 'ā e tahi nuku-nuku mo hā'aura'a, mo oho mo u'i 'e mo haka ūtu'a e tētahi atu i rote rei.

Aratikuro 82

1. Ta'ato'a nūna'a, nātura 'o jurídica, e tano nō mo kī tā'ana vānaŋa mo haka topa i tō'ona mana'u, hai rauhuru rāve'a 'e a roto i te vaha tano era ki a ia, te hā'aura'a, he kimi, he va'ai 'e he haka rarama te ta'ato'a 'īrava o te rauhuru mana'u.
2. I ra'e ina ko haka ūtu'a, me'e nō, te vānaŋa hope'a, mo te rei e kī.

Aratikuro 83

1. Ta'ato'a taŋata e tano nō mo ma'u i tā'ana parau 'āpī 'e i tā'ana vānaŋa ai ka haka hōhora i roto i te rauhuru vaha haka rarama. 'E takoa e haka anji-anji pē nei ē mo aŋa i te kona mo haka tere 'e mo haka takea i te rauhuru parau 'āpī.
2. Te Mōtuha Henua he mo'a i te hōhora iŋa o te parau 'āpī 'o i te mana'u e haka tere ena a roto i te rauhuru kona 'e pē ira 'ā i te rauhuru roŋo.
3. Ta'ato'a nūna'a mo ai ko mana'u 'ā pē nei ē ko kī 'ā i te me'e hape mō'ona a roto i te rauhuru puni-puni 'o parau 'āpī, e tano nō mo haka tika a roto i rā vaha mau 'ā, 'e 'ina ko 'ouhou ai ka kī mai tā'ana vānaŋa. Mo te rei e haka tika i te haka tere haŋa 'e e mo'a i te rauhuru kī haŋa 'e i te rauhuru ma'u iŋa o te mana'u.

Aratikuro 84

Te Mōtuha o te Henua he hā'ū'ū i te rāve'a mo haka rarama i te rauhuru roŋo i te haka pūai iŋa i te regione i te kona noho 'e i roto i te kāiŋa. E 'ina ko ha'ati'a mo ai e tahi nō nūna'a ana ma'u 'o e tahi nō nuku-nuku. Mo te rei e hāpa'o te haka tere iŋa nei mo ta'e hetu.

Aratikuro 85

1. E ai rō rauhuru rāve'a mo haka rarama i te roŋo 'o i te parau 'āpī, a rote rauhuru vaha tecnológico, 'e, e pu'a rō 'ā i te rima i te roa era mo 'ite, mo hāpī, o te 'ono henua 'e mo hokorua i te rauhuru nuku-nuku o te kāiŋa.
2. Te ŋā rauhuru vaha nei e ai e haka rarama ki te ta'ato'a, 'e ana haka tere i te rauhuru kona 'e haka piri i roto i a rāua 'ā. Pē tū huru 'ā, e tano nō mo haka tere hokotahi nō i te roa era o te nōtuha o te henua, 'e e ai te tara mo 'ouhou ki rāua. Te rei he haka tika i te

ŋā nuku-nuku nei, e pē hē e vae ena te pū'oko mo haka tere, 'e, e haka tika ena a ruŋa i te rāua rāve'a ko 'ite 'ā.

Aratikuro 86

1. Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo uru i rote vaha o te ao ta'ato'a 'a roto i te rāve'a digitare 'e pē ira 'ā tecnológico o te roŋo 'e o te ma'u i te parau 'āpī.
2. Te Mōtuha Henua he haka hahata i te vaha, pē tū huru 'ā 'e mo te kona ta'ato'a a roto i te roa riva-riva e haka horo-horou e haka tika ki te ŋā kona ena ta'ato'a e tu'u ena te roŋo, 'o e haka ma'u ena te roŋo.
3. Te Mōtuha Henua he haka rarama 'e he uru ki roto mo haka pūai i te rāve'a o te terefonia 'e pē ira 'ā i te rauhuru vaha mo haka pūai 'e mo haka rarama i te rauhuru rāve'a koia ko te tecnología. Mo te rei e haka tika mo haka tere.
4. Te Mōtuha Henua e hā'ū'ū mo va'ai i te vaha mo te nūna'a ta'ato'a i rote kona nei e kī ena digitare, e pē ira 'ā te rāua mākini ta'ato'a 'e he kona mo haka tere.
5. Te Mōtuha Henua he kī 'e he haka tere a rote roa tī-tika i rote vaha nui-nui nei o te red. 'E ta'ato'a haka tere iŋa nei 'e te roa mo tapu mo te rei e haka tī-tika.
6. Te kona haka tere o te rauhuru roŋo he vaha mo te ta'ato'a, nī ka ai atu huru kē huru kē tō'ona pāeŋa.
7. Mo te rei e haka tika pē hē ana va'ai i te vaha espectro radioeléctrico.

Aratikuro 87

1. Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo hāpa'o 'e mo haka tere i tō'ona 'a'amu 'e i tō'ona me'e ko tāpa'o 'ā. E tano nō ia mo uru ki roto mo to'o mai i tō'ona me'e mo hāpa'o 'o mo ta'e haka rē i rote mākini, 'e, mo ta'e ha'ati'a 'o mo uru e tētahi mo takea o tō'ona haka tere iŋa ko pāpa'i 'ā, 'e pē ira 'ā takoa mo haka tī-tika, mo haka kore 'o mo oho ki te vaha kē; e tapu i tētahi haka tere iŋa ko tāpa'o e te rei.
2. Te uru haŋa ki te parau o te rahi ra'a o te nūna'a e haka tere a roto i te roa era ko tāpa'o 'ā i rote rei, 'e e haka tano i te roa hōhonu o te rei, o te parauti'a, o te riva-riva, e haka ma'itaki, e hāpa'o riva-riva, pē ira 'ā e haka tano te kimi iŋa 'e te haka tere iŋa mo rāva'a o te parau.

Aratikuro 88

Ta'ato'a nūna'a ai rō 'ā tō'ona rāve'a pa he taŋata mo hāpa'o 'e mo haka tere i te hāpa'o o te roa informática. Te Mōtuha Henua 'e tētahi atu nu'u e kimi i te rāve'a riva-riva tano mo hāpa'o i te rauhuru taŋata 'e pē ira 'ā i tō'ona me'e 'ō'ona mau nō, 'e e va'ai te vaha mo tu'u ki te roa era pē hē ana haka tika o ruŋa i te me'e ko haka rarama 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 89

1. Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo uru ki te rauhuru kona mo haka tere mo pāpa'i hai ŋā mākini 'āpī ena 'e 'ina ko hetu te rave'ino ki a rāua. Te Mōtuha Henua he aŋa i te rauhuru rāve'a mo haka rarama i te ŋā rāve'a nei mo ta'e hetu o te me'e 'ino, 'e pē ira 'ā mo haka takea 'e mo ai ko hape 'ā e u'i i te rāve'a mo haka hoki hai me'e riva-riva, 'e te ŋā haka tere iŋa

nei ko va'ai 'ā ki te nā vi'e, ki te nā poki tane, nā poki vahine, tanja 'āpī 'e ki tētahi nu'u era e topa kē rō 'ā te rāua haka tere ija, te rāua mana'u 'e i te rāua noho ija ki te vi'e 'e ki te tanata.

2. Te haka tere ija, te huru 'e ki roa hē ana tano mo tu'u, mo te rei kī.

Aratikuro 90

Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo hāpī i te rāve'a nei o te digitare mo haka nui-nui tō'ona 'ite 'e mo haka pūai, pē ira 'ā i tō'ona mana'u 'e i tō'ona haka tere hanja a roto i te nā mākini nei mo tō'ona riva-riva. Te Mōtua Henua he va'ai i te vaha ki te rauhuru nūna'a mo uru ki te nā vaha digitare 'e mō īra he u'i 'e he anja hai rauhuru rāve'a poritika mo te rahi ra'a o te tanata 'e he 'ouhou i te rauhuru rāve'a mo hāpī, mo anji-anji riva-riva 'e mo tute ki te roa era mo haka tere e te tanata ta'ato'a i te re'o digitare nei.

Aratikuro 91

Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona rāve'a mo haka ora, mo hupe-hupe 'e mo koa i roto i tō'ona hora topa mo haka ora.

Aratikuro 92

1. Ta'ato'a tanata e tano nō mo uru ki te roa nei o te peu tupuna, o te rauhuru makenu 'e o tētahi atu rāve'a mo nāro'a o te ora i te rauhuru nā makenu nei, 'e pē ira 'ā ki te kona ko tano 'ā mo haka tere. E haka hahata i te vaha mo anja o te rauhuru me'e 'āpī, mo haka rarama i tō'ona ono tupuna 'e i te arte, pē ira 'ā mo koa i tō'ona rauhuru 'ono.
2. 'E pē ira 'ā takoa e haka anji-anji ko ai ia tō'ona 'ono tupuna 'e mo 'ite 'e mo hāpī i te rauhuru 'ono tupuna.
3. 'E pē ira 'ā e tano nō mo uru ki rote rauhuru vaha mo va'ai mo haka pūai i te haka tere hanja nei a roto i te roa o te 'ono tupuna 'e a roto i te roa era o te arte 'e tētahi atu. Me'e nō mo tapu he haka tere ija te rei.
4. Te Mōtuha Henua he haka rarama, 'e he haka takea 'e he va'ai i te vaha naho-naho 'e he mo'a i te rauhuru tao'a tupuna o rāua, o te rāua haka tere ija tupuna 'e koia ko te 'ono hakari, 'ono vārua 'e mo uru, mo haka pūai 'e mo haka takea i te haka tere ija o te 'ono henua, te artes, 'e ta'ato'a 'ite, he 'āmui mai ki tētahi haka tere hanja hōhonu e kī era he 'ūmanja 'e i roto i rāua, interculturalidad.
5. Te Mōtuha Henua e kimi i te rāve'a mo te mau pukuraña 'e e hā'ū'ū mo haka pūai i te rāua 'ono tupuna, i te rāua haka tere hanja i te arte 'e pē ira 'ā i te roa era e kī era, me'e 'āpī.
6. Te Mōtuha Henua he haka rarama i te rāve'a mo haka tere 'e mo haka pūai i te roa hōhonu o te tanata 'e o te 'ono tupuna o te rauhuru nūna'a koia ko te rāua kāiña, 'e pē ira 'ā takoa i te rauhuru rāve'a o te rāua 'ono tupuna.

Aratikuro 93

Te Tāpa'o Hōhonu he haka anji-anji i te haka tere haŋa hōhonu o te 'ono henua, o te nūna'a o te rauhuru pukuraŋa trivial afrodescendiente tire 'e he va'ai te vaha mo haka tere, mo haka pūai, mo haka rarama 'e mo hāpa'o.

Aratikuro 94

Te Mōtuha Henua he va'ai te vaha mo haka pūai i te tai'o i te puka 'e mo haka koa a roto i te rauhuru rāve'a poritika puvrika 'e rauhuru aŋa. 'E pē ira 'ā takoa he hokorua 'e he va'ai i te pūai i te ŋā kona era ko haka pūai 'ā te rāua kona tai'o puka i roto i te kāiŋa.

Aratikuro 95

1. Te Tāpa'o Hōhonu he hāpa'o i te nūna'a ta'ato'a pāpa'i puka o te rāua rauhuru aŋa, a roto i te ciencia 'e a roto i te arte. E anji-anji riva-riva i te haka tere iŋa tī-tika 'e o te 'ono tupuna i ruŋa i a ia, kī ai i ruŋa i te rei 'e i roto i te ta'u era, 'e, te tapu iŋa nei, e ko tano mo ai a raro ki te ora ra'a o te kope pāpa'i puka.
2. He hāpa'o i te haka tere iŋa o te nūna'a ko tarai 'ā e rāua mau 'ā i te rāua aŋa, pe he haka tere iŋa ena i ruŋa i te rei.

Aratikuro 96

1. Ta'ato'a taŋata e tano nō mo aŋa, mo haka pūai 'e mo haka 'āpī i te rauhuru 'ite mo haka riva-riva, 'e e tano nō mo kimi a roto i te haka riva-riva nei i te me'e mo hā'ū'ū ki a ia.
2. Te Mōtuha Henua ko anji-anji 'ā e he haka pūai i te rauhuru rāve'a o ruŋa i te 'ite o te henua, 'e i te rauhuru haka tere iŋa i rote roa era o te cultura, pukuraŋa 'e kāiŋa. 'E pē ira 'ā takoa, he haka pūai mo uru naho-naho 'e hahata, te hā'aura'a, e tano nō mo tāui te rauhuru 'ite ki te nūna'a o te kāiŋa hai rāve'a manene.
3. Te Mōtuha Henua ko 'ite 'ā 'e ko anji-anji 'ā pē nei ē, te nūna'a tupuna 'e te hau tupuna, e hāpa'o i te rāua re'o, e haka rarama haka 'ou, e haka pūai, e haka takea a roto i te rauhuru 'ono tupuna o rāua, 'e pē ira 'ā te rāua 'ite tupuna, 'e i muri rāua e u'i i te rāve'a riva-riva mo haka tere a roto i te roa ma'itaki.

Aratikuro 97

1. Te Tāpa'o Hōhonu ko kī 'ā e tano nō rauhuru nu'u mo rara o ruŋa i te me'e ta'ato'a.
2. Te Mōtuha Henua he haka pūai 'e he haka takea i te rauhuru rāve'a mo rara 'e mo kimi i te 'īrava 'āpī a roto i te roa ena o te ciencia 'e tecnología i te rauhuru vaha o te 'ite 'e o te mārama-rama. A roto i te haka tere iŋa nei, he haka pūai ka oho ena, te roa o te nūna'a koia ko tō'ona haka tere iŋa, 'e pē ira 'ā i te henua, 'e, i te haka riva-riva iŋa o te taŋata mo noho.
3. Te Mōtuha Henua he haka punua i te rāve'a e ia mau nō 'e he haka topa kē mai tētahi rāve'a mo haka pūai i te investigación científica i roto i te rauhuru vaha mo hāpa'o o te noho iŋa o te taŋata 'e o te rauhuru pukuraŋa, mo haka naho-naho te roa era o te taŋata koia ko te nātura. Pē ira 'ā takoa, mo u'i 'e mo oho paurō te mahana te me'e rake-rake e

hetu mai ena ki ruŋa i te henua 'e ki te nātura, 'e pē ira 'ā ki te ora ra'a o te taŋata 'e o te pukuraŋa 'e ki te makenu haŋa o te nātura i roto i te henua.

4. Mo te rei e kī te haka poreko iŋa 'e te haka tiŋa iŋa i te rauhuru nuku-nuku mo haka tere i te mana'u ena o ruŋa i te aratikuro nei, te rāua hā'ū'ū i rote roa nei mo rara a roto i te roa era o te rauhuru nu'u puvriko 'e pē ira 'ā privado, e ŋā kona nei e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa hōhonu o rāua, 'e, e ai rō 'ā takoa te rāua huru o te haka tere 'e tētahi atu makenu.

Aratikuro 98

Te ciencia koia ko te tecnología, e te rāua uru iŋa mo rara e haka tere a roto i te roa hōhonu era o te bioético, koia ko te 'ūmaŋa, ko te hā'ū'ū, hai riva-riva 'e e mo'a i te haka tere o te taŋata, te vāua o te rauhuru manu tere henua, te haka tere iŋa o te nātura 'e tētahi rāve'a tāpura era e te Tāpa'o Hōhonu nei 'e i ruŋa i te hā'au tāpa'o e te repahoa o tētahi henua, he haka tere internacionale.

Aratikuro 99

1. Te nūna'a o te Consejo Nacional de Bioética he nuku-nuku haka tere e rāua mau 'ā 'e te rāua aŋa he pāhono mai te 'ui, a rāua e hahata nō 'ā ki te vaha ta'ato'a 'e e piri rō 'ā ki tētahi nuku-nuku, 'e te rāua aŋa he haka toro i te rima ki te rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha Henua i rote roa era o te bioética, o te haka tere taŋata, o te rauhuru manu tere henua 'e takoa o te rauhuru 'ono nātura, o rāua te hā'ū'ū mo kī he āha te me'e tano mo te haka tere iŋa o te nātura 'o he āha te me'e ko hape 'ā.
2. Mo te rei e haka tika te 'āpapa iŋa, te aŋa mo haka tere e te nūna'a 'e tētahi atu rāve'a.

Aratikuro 100

Ta'ato'a taŋata 'e pukuraŋa e haka tere a roto i te rāua re'o, i roto i te rāua vaha 'e i rote rāua kona. E ko tano mo haka huru kē 'o mo haka topa kē e tētahi o ruŋa i te rāua re'o.

Aratikuro 101

Te Mōtuha Henua ko 'ite 'ā 'e he hā'ū'ū i te 'ono nātura 'e pē ira 'ā i te haka tere haŋa tupuna, 'ararua nō rāve'a, 'ono hakari 'e 'ono vāua, 'e he kimi i te rāve'a mo hāpa'o, mo haka pūai, mo haka rahi, mo tapu 'e mo hāpī ki te hina 'e ki te hinarere, 'e nō atu te huru jurídico o te ŋā haka tere iŋa nei. Pē ira 'ā he haka pūai i te haka tere iŋa 'e i te hāpī.

Aratikuro 102

1. Te Mōtuha Henua, koia ko te rauhuru hau tupuna, he kimi i te rāve'a riva-riva, mo haka ora e mo haka pūai i te 'ono tupuna.
2. Te Mōtuha henua, ko aŋi-aŋi 'ā ko 'ite 'ā i te pūai o te rauhuru re'o tupuna 'e o te rauhuru kona, 'e nī ŋā re'o, e haka pūai haka 'ou e hāpa'o, i te ŋā kona era ko ku'i-ku'i 'ā te re'o ko ha'amata 'ā ko ŋaro 'ā.
3. Te nūna'a e rauhuru hau tupuna e tano nō rāua mo kī mo haka hoki mai i te rauhuru 'ono tupuna te rāua ivi. Te Mōtuha haka tere henua he kimi i te rāve'a riva-riva pē hē ana haka hoki mai 'e pē hē ana ma'u mai ki roto i te rāua kona. E pē ira 'ā, mātaki te vaha mo te

rāua 'ono tupuna, i roto takoa te rauhuru me'e tupuna, te ivi tupuna 'e te kona hauha'a mo te rāua haka tere.

Aratikuro 103

1. Te nātura e mo'a 'e e hāpa'o i tō'ona orara'a, mo haka pūai 'e mo haka punua, mo ma'u 'e mo haka tī-tika i tō'ona haka tere iŋa mo haka naho-naho, he haka tere haŋa nātura o te makenu haŋa o te nātura 'e te rauhuru 'ono o te henua.
2. Te Mōtuha Henua e va'ai te vaha mo haka aŋi-aŋi te haka tere iŋa o te nātura.

Aratikuro 104

Ta'ato'a taŋata e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa i rote nātura mo noho riva-riva 'e mo noho ma'itaki koia ko te naho-naho.

Aratikuro 105

Ta'ato'a nūna'a e tano nō pe he taŋata mo ai o tō'ona tokerau ma'itaki i tō'ona ora ra'a.

Aratikuro 106

Te rei e tano nō mo tapu i te haka tere iŋa hōhonu mo hāpa'o i te nātura koia ko te vaha nātura.

Aratikuro 107

1. Ta'ato'a taŋata e haka tere riva-riva 'e ma'itaki, pē ira 'ā, i te uru iŋa ki te rauhuru kona pe he ma'uŋa, taha-taha, te rio, te vāikava, te kona hopu, te kona poko-poko vai 'e te kona humedales pa he rano.
2. Te haka tere iŋa 'e te aŋa o te nu'u hāhine ki te kona nei, he haka tī-tika i te haka tere haŋa riva-riva o te ŋā 'ono nātura nei 'e mo o'o ki roto o tētahi vaha nātura, ko tāpura 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 108

1. Ta'ato'a taŋata e tano nō mo uru ki roto i te vaha o te ti'a mau 'e pē ira 'ā takoa mo oho ki roto i te Hare Ti'a Mau te hohora riva-riva o tō'ona haka tere iŋa 'e o tō'ona parauti'a mau, e horo-horou mo haka tika ki ruŋa i te haka tere iŋa 'e ko haka aŋi-aŋi 'ā e te Tāpa'o Hōhonu koia ko te rei.
2. Te aŋa o te Mōtuha Henua he haka kore i te ku'i-ku'i 'o roto i te roa social, cultural 'e pē ira 'ā económico, 'e he haka kore i te vaha mo uru ki roto o te rauhuru nūna'a jurisdiccional mo hokorua i a ia mo haka tere i tō'ona rāve'a taŋata.
3. Te Hare Ti'a Mau, e va'ai i te vaha riva-riva mo te nūna'a e ma'u rō 'ā i te rāua ture mo haka hohora 'o mo 'ui, 'e pē ira 'ā takoa, e mo'a ana pāhono, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha mo hokorua e te ti'a mau 'e 'ina ko 'ouhou, o te kope ma'u ture 'e o te vi'e ma'u ture e ai rō 'ā tō'ona tōro'a mo haka tere, ki te nu'u ta'ato'a 'ina he rāve'a mo 'ouhou, pa he kī era o ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu 'e o ruŋa o te rei.
5. He aŋa mau 'ā o te nuku-nuku henua mo va'ai 'e mo hokorua i rote roa o te ture 'e mo haka horo-horou 'e mo hāpa'o i te ture o te ŋā poki tane, vahine, taŋa 'āpī, 'e te roa pūai

mau ko te nā poki ena ko nono'i 'ā mo hāpa'o, 'e e kimi i te rāve'a i te hora ta'ato'a mo ta'e hetu o te me'e rake-rake ki a rāua 'e mo hāpa'o i te rāua roa hōhonu.

6. Te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha ki te rauhuru nuku-nuku 'e e mo'a 'e e haka takea i te haka tere ija 'e i te uru ija ki te ture, e u'i 'ararua pāeja, nu'u tupuna 'e tētahi.
7. Te nūna'a e tano nō i te hora era o te ture mo nono'i e tahi kope, mo huri i tā'ana vānaja hai re'o 'ō'ona 'e pē ira 'ā mo oho mo rara i te rauhuru kona e haja rō 'ā mo haka takea i te parauti'a, 'e he hā'ū'ū mo ai ina 'ō'ona rāve'a mo 'ouhou.
8. Te Mōtuha Henua he haka toro i te rima mo te ti'a mau o te vaha nātura.

Aratikuro 109

1. Ta'ato'a nūna'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere haja pa he tanjata mo ma'u riva-riva i tō'ona ture 'e e hāpa'o tō'ona roa hōhonu ta'ato'a pa he tanjata ko tāpura 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu, i ruja i te rei 'e takoa i ruja i te hā'au internacionale e haka tere e te Tire.
2. Te haka tere ija nei e aja i rote roa era o te tribunal ko 'ite 'ā, 'e e haka tere ma'itaki, ko tā 'a e te rei i te hora ra'e.
3. Ta'ato'a tanjata e haka rojo 'e e ma'u i te ture ma'itaki, pē tū huru 'ā ki te rahi ra'a 'e 'ina ko haka roa-roa te ture.
4. Te ūtu'a o te vānaja hope'a e u'i riva-riva pē nei ē, ko va'ai tahi 'ā i te vaha mo kī i tō'ona parauti'a i roto i te hare ma'u ture, 'e, ko kī 'ā e te rei.
5. Ta'ato'a tanjata e tano nō mo oho 'o mo ma'u i tō'ona ture ki rote hare ture, 'e 'ina e tahi nūna'a 'o tanjata 'o nuku-nuku tano mo kī 'ina ko ha'ati'a 'o mo haka mira-mira i tō'ona ture 'e pē ira 'ā mo haka mira-mira i te nūna'a ma'u i te ture.
6. I rote nā roa era e ai rō 'ā te ture mo te nā poki tane, nā poki vahine 'e mo te tanja 'āpī, e u'i e tapu tō'ona 'ījoa o haka rarama rō ki tētahi.
7. Te roa hōhonu mo haka tere ma'itaki e riva-riva, e haka takea i ruja i te tanjata i te hora era e ma'u te ture i ruja i te henua. Te rei ko tāpa'o 'ā te roa 'e te haka ūtu'a mo ai ko hape 'ā e te haka tere ija nei.
8. Te Tāpa'o Hōhonu ko haka tika 'ā i te hokorua 'e i te vaha mo haka tī-tika i te rauhuru ku'i-ku'i mo haka riva-riva 'e pē ira 'ā mo haka tano ki te matahiti 'e ki te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i tō'ona hakari, mo oho 'e mo ma'u riva-riva i te ture i roto i te hare ture.
9. Te haka tere ija o te o te nūna'a ma'u i te ture ko tāpa'o 'ā i ruja i te rei.

Aratikuro 110

1. 'Ina e tahi tanjata mo ta'e ha'ati'a i tō'ona libertad arbitrariamente 'e mo haka ku'i-ku'i, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruja i te rei.
2. 'Ina ko ha'ati'a mo ma'u mo puru e tahi tanjata mo ai 'ina he parau ko haka ma'u 'ā e te nūna'a ti'a mau, 'e mo ai ko takea 'ā e toke 'ā i rā hora e te mūto'i e tano nō mo 'a'aru.
3. Te tanjata mo puru e ma'u ki te hare ture i roto i te piti 'ahuru mā maha hora, 'e e kī ki a ia i tū hora 'ā a roto i te re'o mo anji-anji, o te aha ia ka ma'u ka puru era, 'e takoa e tano nō ia mo ohu ki tō'ona abogado mo hokorua i a ia 'o i te kope haja e ia mo ohu.

4. E ko tano te nūna'a mo puru 'o mo 'a'aru, e ai i roto o tō'ona kona 'o i te kona ha'ati'a 'ā mo kī pē nei ē he ma'u he puru. Hora era ka ma'u ka puru era, e tāpa'o i ruŋa i te registro puvriko ai ka tano 'iho mo ma'u mo puru.
5. E ko tano mo puru o te taŋata mo ai e ai rō 'ā te tārahu, mo ai kai 'ouhou i te moni mo hāŋai i tā'ana ŋā poki e tano nō mo puru.

Aratikuro 111

Ta'ato'a taŋata e va'ai te rauhuru haka tere iŋa mo ma'u o tō'ona ture 'o mo kimi i tō'ona parauti'a:

- a) E u'i e hāpa'o ta'ato'a haka tere iŋa 'o rara iŋa, mo haka ku'i-ku'i i tō'ona roa hōhonu pa he taŋata ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e te ŋā me'e nei e u'i ra'e ki te hare ma'u ture.
- b) Mo aŋi-aŋi i te rauhuru rara iŋa o ruŋa i a ia, e tapu te kī haŋa o te rei.
- c) Ta'ato'a taŋata e kī ena 'ina kai haka tere hape, ki va'ai nō te roŋo o ruŋa i a ia e hā'aki rō 'ā ko hape 'ā.
- d) E ko tano mo tuhi i roto i te horo mo ai kai rara ia te parauti'a.
- e) E haka hohora tahi, 'e 'ina ko ŋe'i, e 'āpapa riva o te āha i horo ai i a ia 'e he āha te me'e e rara ena o ruŋa i a ia.
- f) E tano nō mo ta'e vānaŋa, 'e e ko tano mo kī e tētahi te parauti'a, 'o ka haka takea 'ā'ana i aŋa i te me'e rake-rake. Dā haka tere iŋa nei e ko tano mo kī e te haka āra, e te ŋā poki, e te nūna'a hāipo-ipo, e te hokorua 'e tētahi atu ko kī 'ā e te rei.
- g) Te me'e haŋa he ta'e puru o te taŋata. Te haka tere haŋa nei o te rāve'a cautelar ta'e mo te ta'ato'a, 'e e aŋa ena i roto i te ta'u 'iti-'iti e tahi, e haka tika a ruŋa i te huru o te taŋata i o'o ai e mai hē i oho mai ai.
- h) E ko tano mo mātaki haka 'ou o te ture, 'o mo rara haka 'ou 'o mo tute o ruŋa i tū ture ko u'i ko haka ūtu'a 'ā, 'o ko haka e'a 'ā, 'o ko puru 'ā te ture.
- i) E haka ūtu'a 'e e haka tano te ūtu'a ki tā'ana haka tere iŋa rake-rake.
- j) 'Ina ko haka ūtu'a mo 'ouhou hai 'ono 'ō'ona, 'e mo ai pē ira mo te rei e ha'ati'a te haka tere iŋa nei mo 'ouhou hai me'e era 'ō'ona.
- k) 'Ina ko ha'ati'a mo ta'e 'ouhou i tō'ona previsión, me'e kē.
- l) Te 'a'aru iŋa mo ma'u mo puru o te taŋa 'āpī, e u'i riva-riva mo haka rē 'iti-'iti nō, mo haka horo-horou te ture, ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te hā'au era o haho o te roa ena o te derecho internacionale 'e o te roa ena o te haka tere taŋata 'e ko haka tere rō 'ā i a Tire.

Aratikuro 112

1. 'Ina e tahi taŋata tano mo puru o tō'ona haka tere iŋa 'e 'ina kai tāpa'o pa he 'ati mo ma'u mo puru, pa he haka tere iŋa era o te rei i rā hora.

2. Ana haka ūtu'a e ko tano mo haka tere a ruŋa i tētahi rei, e ai hai rei era e haka tere rō 'ā i te hora era o te 'ati, mo ai o te rei 'āpī he hā'ū'ū ki te taŋata puru e tano nō mo haka tere a roto.
3. E ko tano te rei mo tu'u mo haka ūtu'a ki te kope e tahi 'o i te vi'e mo ai kai tī-tika riva-riva, pē hē 'e o āha e haka ūtu'a era, e ai ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te ŋā kī nei e tano nō mo te roa era o te rāve'a mo hāpa'o te taŋata.

Aratikuro 113

1. E ai rō 'ā e tahi nuku-nuku he tecnico, te rāua 'īŋoa he Servicio Integral de Acceso a la Justicia 'e te rāua aŋa he haka toro i te rima 'e hokorua ki te kope ko puru 'ā mo ture mo kī pē nei ē, 'ina kai aŋa i te me'e hape 'e mo hokorua riva-riva i te nūna'a, pē ira 'ā takoa mo haka toro i te rima hai 'ite era o rāua o ruŋa i te roa psicológico social 'e tētahi atu.
2. Mo te rei e kī pē hē ana 'āpapa te ŋā kona ta'ato'a ena, te hā'ū'ū 'e te rahi o te nūna'a i roto i te kona ena Servicio Integral de Acceso a la Justicia, haka tere a roto i te rauhuru kona.

Nūna'a noho i roto i te henua

Aratikuro 114

1. He kope tire, te ŋā nūna'a nei:
 - a) Ko poreko 'ā i roto i te henua Tire. 'E e haka tapa te ŋā poki, vahine, tane o te nu'u o haha i nei i poreko ai, 'e ko haka uŋa mai 'ā ki te aŋa, e tano nō mo haka tire i a rāua, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
 - b) Te ŋā poki vahine 'o tane te rāua matu'a he tire 'e ko poreko 'ā i haho.
 - c) Ko rōva'a 'ā te rāua parau ko ha'ati'a 'ā mo haka tire i a rāua hai haka tere iŋa era o te rei.
 - d) Ko rōva'a 'ā e te vaha e tahi riva-riva a roto i te rei.
2. E ko tano mo kī ki te kope e tahi pē nei ē e haka topa i tō'ona henua ra'e era ki tano ai mo o'o mo haka tire i a ia.
3. Ta'ato'a nūna'a e tano nō mo haka pāpa'i i a ia pa he tire, 'e pē ira 'ā a ia a roto o te hau tupuna o te henua.
4. Te rei he u'i te rāve'a mo va'ai haka'ou i te parau mo te ŋā nūna'a ena ko tute 'ā ki haho 'o ko haka e'a 'ā 'e te haka tere iŋa nei he va'ai takoa ki te ŋā poki vahine 'e ki te ŋā poki tāne.

Aratikuro 115

1. Ta'ato'a taŋata e tano nō mo haka tire i a ia, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te aratikuro nei. E tano nō te rei mo u'i i te rāve'a mo hā'ū'ū ki te ŋā nu'u ena he tire 'e ko tute 'ā 'o ko e'a 'ā ki haho mo hā'ū'ū mo haka pāpa'i i a rāua.

2. Te nu'u he hau tire he va'ai i te haka tere ija tanjata mo hoki mai ki tō'ona henua. 'E pē ira 'ā, mo hāpa'o i a ia e te nūna'a diplomático o te Mōtuha Henua o Tire 'e pē ira 'ā he haka tere hai rei ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e ko haka tika 'ā i ruja i te kona era he estatuto de nacionalidad.

Aratikuro 116

1. He haka kore koe pe he tire, e ai nō 'ina e ko tano mo hoki mai ki te henua:
 - a) E haka hāhine koe ki te nu'u o rāua te ma'u te aja nei he kī ko haŋa 'ā koe mo haka kore pa he hau tire.
 - c) He haka kore o te roŋo ko haka hau tire 'ā, e ai nō i rāva'a ai a roto i te roa era o te reo-reo 'o o te hape. Te ŋā me'e nei 'ina ko haka tere ki te ŋā poki vahine, tane 'e ki te tanja 'āpī.
 - c) Mo te rei e haka kore tu'u hau i va'ai ai pa he mahia e tahi.
2. I te roa ra'e era o te ti'ara'a a), tō'ona hau e tano nō mo rāva'a haka 'ou e pāpa'i hai roŋo. 'E tētahi, e kimi koe i te vaha era o te rei mo hoki haka'ou.

Aratikuro 117

1. Te tanjata he hau tire he pukuraŋa tire. Mo haka kore i tō'ona hau, he kore takoa pa he pukuraŋa.
2. Pē ira 'ā, te nu'u o haho ka rima matahiti i a Tire he pukuraŋa o te hau tire. 'E, he haka kore pa he pukuraŋa mo hoki ki haho.
3. Te Mōtuha Henua he haka rarama i te rauhuru rāve'a 'e rauhuru makenu ija o te nūna'a ta'ato'a noho e ai rō 'ā te rāua roa hōhonu, 'e he haka pūai i te roa era o te ŋā poki tane, o te ŋā poki vahine, o te tanja 'apī, pē ira 'ā o te nūna'a e puru 'ā, 'e o te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruja i te hakari, te nūna'a pā'ari 'e te rauhuru nūna'a e ko tano mo oho mo voto, 'o īra e u'i te rāve'a mo haka makenu i a rāua 'e e va'ai te vaha mo oho te nu'u nei mo voto.

Aratikuro 118

1. Ta'ato'a nūna'a tire i haho o te henua tire a rāua e ma'u nō 'ā i te rāua tōro'a pa he tire.
2. He hokorua 'e he va'ai te vaha mo tano rāua mo voto i te roa era o te peretiteni, o te henua i te parlamentario, i roto i te roa o te plebiscito 'e i te rauhuru 'ui, ko tāpa'o 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu nei 'e takoa i roto i te rei.
3. Mo ai ko vari 'ā te ku'i-ku'i ko 'ati 'ā te nūna'a i haho, te pū'oko haka tere o te henua he kimi te rāve'a mo hā'ū'ū ki te nu'u era ai haho 'e mo to'o haka 'ou mai ki roto i te henua ko Tire, me'e nei ana ai ko hetu 'ā te nono.

He hā'ū'ū a rote roa nei o te Tāpa'o Hōhonu

Aratikuro 119

1. Ta'ato'a taŋata mo ai ko hape 'ā o ruŋa o te roa e tahi 'o ko rave'ino 'ā, ko ku'i-ku'i 'ā, 'o ko kī 'ā i te me'e ta'e tano mo tō'ona haka tere iŋa, e tano nō mo oho ki rote roa o te tribunal, mo te rei e kī mo ma'u i tō'ona ture 'e i tētahi aŋa atu mo hokorua i a ia mo haka hoki i tō'ona haka tere iŋa hōhonu. 'E te aŋa nei e tano nō mo haka topa paurō te ta'u mo ai kai riva-riva 'ā. Te haka tere iŋa nei e aŋa hai sumario 'e e haka horo-horou ki tētahi aŋa era o te hare ti'a mau.
2. Te rāve'a nei mo u'i mo hāpa'o mo ai 'ina e tahi rāve'a mau, o tētahi kona mo oho mo hā'aki te rave'ino ki a ia, 'e ta'e pa he me'e era ko ku'i-ku'i nui-nui 'ā' ' ko pūai 'ā te 'ati, e tano nō mo rāva'a i te rave'ino nui-nui 'e e ko tano mo haka riva-riva.
3. Mo ai he to'o te ture 'o e ko ha'ati'a, e pāpa'i e kī te haka tere iŋa ti'a mau o te roa taŋata e haka tika ai mo haka riva-riva o te ku'i-ku'i nei.
4. Te vaha o te hare ti'a mau e tano nō i te hora o te haka tere iŋa mo haka ma'u te parau mo nono'i i te me'e riva-riva, mo toŋa 'e mo hā'ū'ū, 'e takoa e tano nō mo nono'i, mo haka rē 'o mo haka kore hai mana'u o te hare ti'a mau.
5. E ko tano mo haka topa te mana'u o te aŋa nei ki te nūna'a ti'a mau, e ai nō mo te nu'u era kai o'o kai ku'i-ku'i i roto i te haka tere iŋa nei, 'e ki te nu'u era e hetu rō te nei ku'i-ku'i.
6. Te uŋa iŋa o te roŋo ki te hope'a o te sentencia he haka aŋi-aŋi ki te corte de apelaciones. 'E te uŋa iŋa i te roŋo e 'ite i te Corte Suprema 'e mo ai te u'i haŋa o ruŋa i te haka tere iŋa e ai rō 'ā te me'e mo ku'i-ku'i i roto i te ŋā haka hohora iŋa nei e rua i rote corte de apelaciones. Mo noho mo u'i e te nūna'a era o te admisibilidad pē nei ē 'ina he ku'i-ku'i, he haka uŋa te roŋo ta'ato'a koia ko te parau ki te corte o te apelaciones, mo ai ko haŋa 'ā e rāua, mo aŋi-aŋi mo haka tano.
7. Te haka tere iŋa nei takoa e tano nō mo ai ko pāhono 'ā te resolucione administrativa 'e i roto e kī era pē nei ē ta'e te henua o te kope nei 'o o te vi'e tire nei. Mo ai he hoki haka'ou he pātōtō haka'ou te 'ōpani.
8. Mo ai he vānaŋa o ruŋa o te haka tere iŋa o te nātura 'e o te roa hōhonu o te ambiente, e tano nō mo ma'u o te ture ki te Matato'a o te Nātura pa he taŋata haka 'ou nō e tahi 'o nūna'a haka 'ou nō atu.
9. 'E mo ai te ku'i-ku'i o ruŋa i te nūna'a tupuna 'e trivare, te me'e nei e tano nō mo haka tī-tika mo ma'u i tō'ona rima e te nūna'a haka pū'oko i te nūna'a tupuna hai nu'u o rāua 'o mo te Matato'a o te mau Pukuraŋa.

Aratikuro 120

1. Ta'ato'a nu'u mo puru, 'e ko aŋa 'ā i te me'e ta'e tano ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei e tano nō mo oho e ia 'o mo tētahi nu'u hai 'ŋjoa 'ō'ona kai hā'aki ia ki te roa era o te magistratura mo te rei e kī, mo te nu'u nei i tū hora 'ā e haka makenu i te ku'i-

ku'i nei mo va'ai haka 'ou mo pu'a i te rima ki te kope ko hetu 'ā te me'e ta'e tano, e tano nō takoa mo kī pē nei ē mo haka e'a ki te taŋata nei i te hora mau nei ā.

2. Te magistratura nei e tano nō mo kī mo ma'u mai i te kope era ko ku'i-ku'i 'ā 'e mo to'o o te rēkreto e haka roŋo e tētahi nūna'a o rote hare ma'u 'aurī 'o o te kona era ko ma'u 'ā ko puru 'ā. 'E mo kī i te vānaŋa hope'a, he rēkreta 'o he kī mo haka e'a i tū hora 'ā 'e mo haka tika i te me'e ko hape 'ā 'e mo ai kai hape he haka uŋa i te parau. Te Hare Ti'a Mau he u'i mo haka tī-tika i te hape 'e nī kai ai atu ko haka ma'u 'ā ki te kona mo ma'u mo ture te tribunal, e kimi te rāve'a ta'ato'a mo hā'ū'ū 'e mo haka takea i te parauti'a o te kope ko puru 'ā.
3. Te haka tere iŋa nei takoa e tano nō mo te ŋā nūna'a era ma'u 'ā ko puru 'ā, ko hape 'ā te ma'u iŋa mo puru, 'o mo te nu'u era o te ai ko puru 'ā he hetu te me'e rake-rake, 'o Īra e va'ai te rāve'a mo u'i mo hāpa'o i te taŋata, 'e mō Īra e kimi te rāve'a ta'ato'a mo hāpa'o i te kope ko hetu 'ā te ku'i-ku'i.

Aratikuro 121

1. Ta'ato'a taŋata mo haka e'a 'e mo ai ko hape 'ā te ture 'o mo ai 'ina kai oho a mu'a te puru iŋa e haka hoki te tārahu o te ai ko puru 'ā e te tara mo 'ouhou ana ai ko puru iŋa, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei, 'e e kimi te rāve'a ta'e haka ku'i-ku'i rahi 'e e haka horou.
2. Te haka hoki iŋa o te tārahu o te moni 'ina ko haka tere te nu'u era ko puru 'ā, ko kī 'ā 'e ko kimi 'ā te rāve'a ko haka takea 'ā pē nei ē 'ā'ana mau 'ā i aŋa te me'e ta'e tano.

Aratikuro 122

1. Ta'ato'a taŋat mo ai ko puru 'ā 'e ko tāpa'o 'ā pē nei ē ko hape 'ā te puru iŋa o te ai 'ina he nūna'a ti'a mau, e 'ouhou te me'e rake-rake ta'ato'a i hetu ai o te ai ko hape 'ā, 'o Īra i ma'u ai i puru ai e 'ouhou te me'e rake-rake ta'ato'a i hetu ai.
2. Mo ai te hape i ai-ai ko puru 'ā e ani mo haka hoki pē rāve'a era ko tāpa'o 'ā i te aratikuro ena o ruŋa, te tāpa'o e hā'aki mo 'ouhou o te tārahu ki te taŋata ko puru 'ā. Te tārahu nei takoa e tano nō mo ai ko hape 'ā te ŋā nuku-nuku administrativa era e haka tere era i te kona ti'a mau 'e takoa o te ai ina he nūna'a mo aŋa riva-riva, 'o Īra i hetu ai te 'ati nei.

Matato'a o te Mau Pukuraŋa

Aratikuro 123

1. E tahi nuku-nuku e ai rō 'ā te personalidad jurídica 'e tō'ona 'ono, te Īŋoa he Matato'a o te Mau Pukuraŋa, 'e tā'ana aŋa he hā'ū'ū 'e he hokorua i te haka tere haŋa taŋata ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e takoa ko hā'au 'ā i roto i te tratado internacional o te derecho humano 'e ko ratifica 'ā i a Tīre, e pē ira 'ā pa he haka tere haŋa hōhonu nui o te derecho 'e o te rauhuru norma imperativa ko tā 'ā e te haka tere haŋa internacionale, 'e te ŋā me'e nei mo hāpa'o i te nūna'a o te henua mo ai ko hape 'ā te haka tere iŋa o te Mōtuha Henua 'e koia ko te rāua nuku-nuku e aŋa rō 'ā e hokorua rō

'ā i te aŋa, pē ira 'ā mo te nu'u e aŋa rō 'ā i te rauhuru makenu mo te nu'u puvriko pe he me'e era ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.

2. Te Matato'a o te Mau Pukuraŋa e ai i te regione 'e, e haka tere e rāua mau 'ā pe he me'e ena ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei. Te rei mā'ana e kī i te haka tere iŋa, pē hē ana 'āpapa, 'e pē hē te rauhuru aŋa iŋa 'e te haka tere iŋa o te Matato'a o te Mau Pukuraŋa.

Aratikuro 124

1. Te aŋa o te Matato'a o te Mau pukuraŋa pē rā i 'āpapa ai:
 - a) He u'i he 'āuario i te nuku-nuku o te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā i te nūna'a privao e aŋa rō 'ā mo te riva-riva puvriko, mo aŋa i te rāua aŋa 'e mo haka tere a roto i te roa era o te haka tere taŋata.
 - b) He ma'u i te roŋo ko aŋi-aŋi 'ā e rāua pē hē ana haka tika.
 - c) He haka tika he u'i he oho ana ai e aŋa riva-riva nō 'ā te me'e era ko hā'au 'ā mai haho o ruŋa i te haka tere taŋata 'e o ruŋa i te kī haŋa ki te Mōtuha o Tire 'e te tribunal internacional o te haka tere taŋata.
 - d) He haka rarama i te parau 'e he hokorua he oho i te ŋā roa era ko ai 'ā te ture o ruŋa i te haka tere iŋa taŋata ko hape 'ā, 'e, he haka ma'u i te horo.
 - e) He haka topa te mana'u pē hē ana haka tere 'e he āha te rāve'a riva-riva hā'aki ena i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rauhuru rei mo ai ko tikea 'ā, ko hape 'ā 'e ko takere 'ā i te haka tere iŋa.
 - f) He ma'u i te ture a roto i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu 'e i roto i te rei ki te hare ti'a mau o ruŋa i te rauhuru tōtōā i ruŋa i te taŋata 'e ko te ai ko tiŋa'i 'ā takoa 'o ko haka kore 'ā e kī ena he lesa humanidad o ruŋa i te tama'i 'e o ruŋa i tōtōā, o te ai ko ŋaro 'ā te nūna'a, te taŋata mo ai ko haka ūtu'a 'ā ko ho'o 'ā i te taŋata 'e tētahi atu ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
 - g) He hāpa'o te rauhuru pāpa'i 'o rāve'a ko horo 'ā e te nūna'a o te comisión o te parauti'a, ti'a mau, haka tika 'e mo haka hoki te tārahu 'e mo u'i mo ta'e hetu haka'ou rā ku'i-ku'i
 - h) E tano nō mo haka takea hai aŋa o te rei ko 'ite 'ā mo haka tere.
 - i) He hāpī o ruŋa o te haka tere taŋata.
 - j) Tētahi atu ko kī 'ā e te Tāpa'o Hōhonu 'e te rei.
2. Ta'ato'a nuku-nunu he hā'ū'ū ki te Matato'a o te Mau Pukuraŋa, hora era ka kī era mo va'ai i te rauhuru parau 'o ka u'i era mo pāhono a rote roa tika 'e pē ira 'ā mo raŋi mo uŋa i te roŋo mo oho ki te kona o te fiscalía mo te roa era mo u'i a rote haka tere iŋa o te rei.
3. I roto i te ta'u era ko aŋa 'ā te excepción constitucional te Matato'a o te Mau Pukuraŋa he haka tere i tō'ona pūai ta'ato'a.

Aratikuro 125

1. Te nūna'a haka tere o te vaha nei Matato'a o te Mau Pukuraŋa e ai rō 'ā tō'ona pū'oko vi'e 'o taŋata o te Mau Pukuraŋa, 'e mo o'o 'o rāua e vae te rahi ra'a o te nūna'a o te

Congreso o te Riputā 'e Riputao o te Cámara o te Regione, i roto i te rāua piri iña ta'ato'a, e kimi e toru nuku-nuku o te haka tere iña tanata, pe he haka tere haña era i roto i te rei.

2. E te nūna'a ko vae 'ā e te nuku-nuku e kī era e ai ko 'ite 'ā i te haka tere iña 'e mo hāpa'o i te haka tere tanata.
3. Te Matato'a o te Mau Pukuraña e ono matahiti mo haka tere i te aña nei, 'e hora era ko oti 'ā tō'ona ta'u e ko tano mo uru haka'ou ki roto. 'E i roto i te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e pē mu'a, e ko tano mo uru ki tētahi aña mo vae e te tanata o e tahi pū'oho haka tere mo ma'u i te aña.
4. E ko tano mo haka e'a mo ai e haka tere no 'ā i te nā tōro'a nei. Ana e'a e ai ko tano 'ā tō'ona ta'u mo haka rē i te tōro'a nei, 'e takoa e tano nō mo ai ko tiña'i 'ā 'o ko toke 'ā, 'o kai haña haka'ou mo aña, 'o ko māui-ui 'ā i rote roa nei e haka tere. E tano nō takoa mo haka e'a e te Corte Suprema, o te ta'e aña i tā'ana aña ko tāpa'o 'ā i ruña o te rei.
5. E ai rō e tahi Consejo o te Defensoría o te pukuraña 'e te haka tere iña 'e te rāua aña ko tāpa'o 'ā i ruña i te rei.

Aratikuro 126

1. E ai rō e tahi nuku-nuku, koia ko tō'ona personalidad jurídica, tō'ona patrimonio 'e te 'īhoā he matato'a o te haka tere iña o te nā poki, 'e tā'ana aña he haka rarama 'e he hāpa'o i te haka tere haña hōhonu o te nā poki tane, nā poki vahine 'e tanā 'āpī. Ta'ato'a nei, pe he kī haña ena i ruña i te Tāpa'o Hōhonu, o te roa era o te Convención o ruña i te haka tere iña o te nā poki, 'e tētahi atu hā'au internacional ko ha'ati'a 'ā e te Tire 'e i te hora nei e haka tere rō 'ā takoa i ruña i te legislación nacional te me'e mo u'i me'e hōhonu era.
2. Mo te rei e kī i te nuku-nuku, te rāua aña 'e te 'auhau iña 'e takoa te haka tere iña o te Matato'a o te Roa Hōhonu o te Dā Poki.

KAPITURO III

NĀTURA 'E HE VAHA NĀTURA

Aratikuro 127

1. Te nātura e ai rō 'ā tō'ona haka tere ija hōhonu. Te Mōtuha o Henua 'e te rauhuru pukuraŋa e hāpa'o e mo'a 'e e tapu.
2. Te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo haka tere ma'itaki te ao hai riva-riva 'e e haka rarama i te hāpī haŋa pē hē ana hāpa'o te vaha o te nātura 'e te roa era o te nūna'a científica, e u'i te rāve'a mo hāpī paurō te ta'u.

Aratikuro 128

1. Te roa hōhonu mo hāpa'o i te nātura 'e i te vaha o te nātura e ai 'i roto i te haka tere ija nei te progresividad precautorio preventivo de justicia ambiental, de solidaridad intergeneracional 'e e mo'a te ta'ato'a haka tere ija o te kirima.
2. Mo aŋa i te me'e rake-rake e haka topa te mana'u e haka riva-riva, nī ka ai atu e ai rō 'ā te ture 'e te haka tere o te roa nei. E ai rō 'ā a roto i te roa penal 'e civil pa he haka tere ija ena i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 129

1. Te Mōtuha Henua mo u'i te rāve'a mo ta'e hetu o te me'e rake-rake 'e mo haka rehe i te ku'i-ku'i ta'ato'a, 'e i te rauhuru me'e hetu ki te nono o te kirima 'e pē ira 'ā ki te ma'itaki o te ao.
2. Te Mōtuha Henua he u'i te rāve'a mo vana-vanaŋa, mo hā'ū'ū 'e mo pu'a i te rima ki te nūna'a ena o haho o tētahi henua mo haka tika, mo haka rehe 'e mo u'i i te rāve'a pē hē ka hetu mai nei te nono nei o te kirima 'e pē ira 'ā o te ma'itaki te ao mo hāpa'o i te nātura.

Aratikuro 130

Te Mōtuha Henua he hāpa'o i te rauhuru mau henua, e u'i te rāve'a mo hāpa'o, mo ta'e kore 'e mo haka tī-tika te vaha o te rauhuru 'ono o te henua 'e pē ira 'ā he haka tano te rahi 'e e u'i te vaha i kona hē i kona hē ana 'oka mo noho naho-naho i roto i a rāua 'e pē ira 'ā takoa mo ora ra'a 'o ŋaro.

Aratikuro 131

1. Te rauhuru manu tere henua e hāpa'o. Mo te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo hāpa'o mo haka aŋi-aŋi pē nei ē te manu henua e ŋaro'a rō 'ā 'e takoa a rāua e ai rō 'ā te rāua haka tere ija hōhonu mo noho 'e 'ina ko tōtōā.
2. Te Mōtuha Henua 'e te rāua nuku-nuku e haka rarama mo hāpī mo haŋa 'e mo mo'a i te rauhuru manu tere henua.

Aratikuro 132

Te Mōtuha Henua, a roto i te rāve'a e tahi mo hāpa'o i te kona ta'ato'a, i roto te rauhuru rāve'a ko aŋi-aŋi 'ā pē hē ana hāpa'o, e va'ai i te vaha mo haka pūai, mo haka tī-tika 'o

mo haka riva-riva 'e pē ira 'ā mo hāpa'o i te kona nātura. 'E takoa, te rāua aŋa e u'i e hā'aki o ruŋa i te rauhuru me'e 'āpī o te kona e hāpa'o rō 'ā 'e pē ira 'ā takora e u'i i te rāve'a mo uru o te rauhuru nūna'a o te kona o te kāiŋa 'e pē ira 'ā te nuku-nuku henua o te kona hāpa'o.

Aratikuro 133

Te Mōtuha Henua e haka tano e haka pūai te aŋa mo haka rehe o te iŋo-iŋo 'e mo haka pūai i te topa-topa iŋo-iŋo.

He 'ono nātura o te ta'ato'a

Aratikuro 134

1. Te 'ono henua o te ta'ato'a 'e o te nātura he hauha'a o te nātura 'o īra te Mōtuha Henua e hāpa'o 'e e mana'u pē nei ē e ai rō 'ā takoa te haka tere haŋa hōhonu o rāua, o te nātura 'e pē ira 'ā e hāpa'o mo te ta'u nei 'e mo ta'u ena pē mu'a.
2. Te 'ono henua o te ta'ato'a he vaikava, he henua, he raro te vāikava, he kona hopu, he vai, he glaciare 'e he humedale, he tokerau, he ma'uŋa 'e te kona era ko tapu 'ā ko hāpa'o 'ā, te kona 'i īra te rauhuru tumu tupuna, he raro o rā ŋā kona ta'ato'a, 'e tētahi atu ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
3. I roto i te ŋā 'ono nei e ko tano te vai i roto i tō'ona huru ta'ato'a, te tokerau, te henua vāikava, te taha-tahatai, te kona era ko haka aŋi-aŋi 'ā e te haka tere haŋa internacional 'e pē ira 'ā e te Tāpa'o Hōhonu 'e te rei.
4. Te ŋā kona ena o te ta'ato'a te nātura e ko tano mo haka pāpa'i e te nu'u, te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo hāpa'o, mo haka tika ana ai e ai rō 'ā te ku'i-ku'i. Pē ira 'ā he haka tere a roto i te roa democrática koia ko hā'ū'ū mo te rahi ra'a o te nu'u 'e e haka noho naho-naho i roto i a rāua. Mo ai o te kona o te ta'ato'a i roto i te henua privado, te Mōtuha Henua e u'i e haka tere e kī pē hē ana haka tika i roto ko tāpa'o a i roto i te aratikuro ra'e era.
5. Te Mōtuha Henua e tano nō mo ha'ati'a mo haka tere mo te riva-riva o te ta'ato'a te nātura e ko tano mo haka pāpa'i mo te taŋata, tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei pē nei ē, i ruŋa i te ta'u poto-poto nō e tahi, e haka tano ki roto i te matahiti, 'e i oti era e tano nō mo haka kore 'o mo haka 'āpī haka 'ou, e hā'aki pē hē ana hāpa'o, hai rāve'a mo te roa puvriko, 'e hai rāve'a mo hāpa'o o te nātura mo ai o te vaha mo te ta'ato'a. Te ŋā parau ha'ati'a nei, mo te taŋata hokotahi nō 'o mo tētahi atu nuku-nuku, i ruŋa i kī rō ai pē nei ē ta'e he 'ono o rāua.
6. Ta'ato'a taŋata e tano nō mo kī ki tētahi i te haka tere iŋa hōhonu mo hāpa'o i te 'ono o te ta'ato'a i roto i te nātura. Mo te rei e kī pē hē ana haka tere 'e he āha te aŋa mo aŋa.

Aratikuro 135

1. Te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo hāpa'o i te ruŋa o te raŋi 'e pē ira 'ā i te raŋi i te hora era o te pō, mo te haka tere o tō'ona kāiŋa i roto i te ŋā roa nei.
2. Te Mōtuha Henua he hā'ū'ū ki rote roa era 'ananake ko tētahi henua mo o'o ki roto i te vaha mo rara rauhuru rāve'a 'āpī o te ŋōe mo te riva-riva o te ao 'e mo te roa era científico.

Aratikuro 136

Te aŋa o te Mōtuha Henua he hāpa'o i te ŋā kona nei e kī ena humedale, he kona ko ai 'ā te tumu nātura 'e pē ira 'ā te henua o rā kona te 'ō'one, a ia he Mōtuha i hāpa'o i te kona ta'ato'a nei, te haka tere iŋa o nei kona, 'e pē ira 'ā pē hē e tu'u ena te vai.

Aratikuro 137

Te Mōtuha Henua he hāpa'o i te glaciare 'e i te kona ta'ato'a era o muri, 'e takoa te ŋā kona ena ko toe-toe 'ā 'e pē ira 'ā te haka tere iŋa ecosistémicas o rā kona.

Aratikuro 138

Te Mōtuha Henua e hāpa'o i te haka tere iŋa ma'itaki o te ao 'e pē ira 'ā i te nūna'a koia ko te henua.

Aratikuro 139

1. A Tire he henua e ai rō 'ā tō'ona moana nui koia ko te papa era o raro o te vaikava pahe huru ti'a mau, 'e pahe henua, e ai te haka tere iŋa normativa 'ō'ona mau 'ā, koia ko te 'āmui te roa social, haka tere iŋa, vaha nātura 'e económico.
2. Te Mōtuha Henua e hāpa'o i te hora nei pē mu'a, i te rauhuru ecosistema o roto i te vaikava 'e taha-taha tai, 'e pē ira 'ā o te roa era o te rauhuru motu 'e o te antártica, e hāpa'o i te rauhuru uru iŋa 'e haka tere iŋa a roto, 'e, e u'i i te hora ta'ato'a mo ta'e hetu o te 'ati, mo hāpa'o 'e mo haka riva-riva i te roa era o te ekonātura.
3. E tahi rei he haka tika i te vahi-vahi iŋa o te haka tere iŋa o te maritorio, tō'ona 'āpapa iŋa, te manēŋe iŋa, te haka tere iŋa 'e pē ira 'ā he vaha hōhonu mo haka takea e te nūna'a era o rāua te haka tere, pē ira 'ā mo haka nui-nui 'e mo haka takea i a rāua a roto i te roa e haka topa kē te rāua haka tere iŋa, mo rāua mau 'ā e ma'u, 'e, 'ina ko haka tano ki te rahi ra'a o te vaha, e kimi a roto i te rāua roa mau 'ā, e u'i a rote roa era mo haka tano 'e mo haka tere haka tika a roto i te roa era o te justicia territorial.

He estatuto o te vai**Aratikuro 140**

1. Te vai me'e hauha'a mo te orara'a o te taŋata 'e o te haka tere iŋa o tō'ona roa hōhonu pa he taŋata 'e takoa o te nātura. Te Mōtuha Henua he hāpa'o i te vai i roto i tō'ona huru ta'ato'a 'e pē ira 'ā te pariŋi haŋa mai 'e te tere iŋa.
2. I ra'e te haka tere taŋata ki te vai, he haka ma'itaki iŋa e te haka noho naho-naho o te vaha nātura. Mo te rei e kī pē hē ana rāva'a te vai 'e pē hē ana vahi-vahi te vai.

Aratikuro 141

Te Mōtuha Henua he haka rarama 'e he hāpa'o i te aŋa o te kona e ai rō 'ā te vai 'e pē ira 'ā te haka ma'itaki iŋa 'e te vahi-vahi iŋa, 'e pē ira 'ā i te kona o haho 'o i te kona roa atu, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 142

Mo te Mōtuha Henua e u'i mo ta'e haka pau rahi i te vai. Te ha'ati'a iŋa mo te vai e va'ai e te nuku-nuku ena te 'Ōjoa Agencia Nacional o te Vai, 'e te rāua haka tere iŋa e ko tano mo ho'o, 'e ana haka tere e u'i mo haka tano ki te rahi era o te rahi o te vai, 'e he kī ki te taŋata era e va'ai atu i te vai e hā'aki pē hē e va'ai ena i te vai ki te rahi ra'a.

Aratikuro 143

1. Te Mōtuha Henua he va'ai te haka tere iŋa o te vai ki te rahi ra'a o te kona, a roto i te roa era e tehe mai era te vai. Te cuenca hidrográfica, he u'i 'e he haka makenu paurō te ta'u.
2. Te nūna'a haka tika i te roa era e turu mai era te vai mo rāua e u'i e haka tere i te tuha'a iŋa o te vai, 'e takoa te mata'ite e tētahi atu aŋa o ruŋa i te vai e te nuku-nuku o te Agencia Nacional o te Vai 'e pē ira 'ā tētahi aŋa i va'ai ai ki tētahi nuku-nuku.
3. Mo te rei e haka tī-tika i te haka tere iŋa, 'e i te nūna'a o roto i te consejo. Te ŋā nu'u nei, e uru hai roa era ko ha'ati'a 'ā mo haka tere i te vai, te nūna'a civil 'e te nuku-nuku o te territorio o te kona noho koia ko te u'i iŋa nō ki te vaha era e u'i era i te vai, 'e e u'i o uru rō e tahi nō o te ŋā nu'u nei mo haka tere i te roa o te vai.
4. Te nūna'a nei o te consejo e tano nō mo piri mo haka tika i roto i a rāua i te hora tano. I te roa pē nei ē kai haka tu'u te nūna'a o te consejo, he uru te haka tere iŋa o te vai ki rote Agencia Nacional o te Vai 'e mo rāua e u'i.

Aratikuro 144

1. Te Agencia Nacional o te Vai he nuku-nuku autónomo e tahi, e ai rō 'ā tō'ona personalidad jurídica 'e takoa tō'ona 'ono mau 'ā o tō'ona patrimonio, e haka tere nei i te rauhuru kona 'e tā'ana aŋa he u'i mo uru riva-riva ki roto i te vai 'e pē ira 'ā takoa mo hāpa'o i te vai mo te hora nei mo te ta'u nei 'e pē mu'a ka oho ena, i te uru iŋa ki te haka tere iŋa o te taŋata, te vai 'e te haka ma'itaki iŋa 'e te hāpa'o iŋa mo te hora nei 'e pē mu'a o tō'ona vaha 'ono henua ko haka piri 'ā. 'O ūra tā'ana aŋa he tari mai i te rauhuru roŋo o ruŋa i te vai, he haka tī-tika, he u'i te haka tere iŋa o te nūna'a o te Mōtuha Henua e 'ite rō 'ā i te roa nei o te vai 'e takoa o ruŋa i tētahi nu'u partikurare.
2. Te rauhuru aŋa o te Agencia Nacional o te Vai:
 - a) He haka tere 'e he haka pū'oko i te rauhuru nuku-nuku ko 'ite 'ā i te roa era o te vai.
 - b) He haka tika i te poritika o te henua o ruŋa o te roa o te vai 'e ko haka uŋa 'ā e te nūna'a 'o ruŋa o te vai.
 - c) He ha'ati'a, he u'i, he huri, he haka oti 'e he ta'e ha'ati'a haka 'ou mo to'o i te vai.
 - d) He haka tu'u 'e he u'i i te rauhuru rāve'a riva-riva mo haka tere 'e mo hāpa'o i te roa era o te vai.

- e) He haka tika 'e he u'i e tahi nō rāve'a mo uŋa o te roŋo a rote roa puvriko era.
 - f) He haka pūai i te haka tu'u iŋa o te nūna'a o te consejo de cuenca. He hokorua i te rāua aŋa, mo haka piri mo haka nui-nui mo oho, pē ira 'ā i te haka tere iŋa, te uru iŋa 'e i te 'āpapa iŋa o te rauhuru hakari o te vai 'e takoa o te vaha 'ono henua e hetu rō 'ā te vai ki ruŋa 'e ki te rauhuru cuenca.
 - g) He mata'ite 'e he u'i mo uru riva-riva ki te vai mo haka naho-naho ana noho koia ko te vai.
 - h) He haka ūtu'a a rote roa o te haka tere iŋa mo ai ko tano 'ā 'o kai tano, e tano nō te nūna'a mo uru a roto i te roa era o te Hare Tī'a Mau.
 - i) 'E mo rāua e u'i i te huru o te vai e tuha'a ena.
 - j) 'E tētahi atu i ruŋa i te rei.
3. Mo te rei e haka tika i te 'āpapa iŋa, 'e i te va'ai iŋa, o te kona e haka tere rō 'ā, e tētahi atu aŋa o te Agencia Nacional o te Vai.

Estatuto o te minerare

Aratikuro 145

1. Te Mōtuha Henua i roto i tō'ona rima ta'ato'a, te haka tere iŋa 'e te noho iŋa, mo ai e haŋa rō 'ā o te mina ta'ato'a 'e pē ira 'ā te sustancia minerare, metálica, ta'e metálica 'e te kona ta'ato'a era i roto te sustancia fósiles 'e hidrocarburo i roto i te henua, 'e te arcillas era o ruŋa ta'e o te Mōtuha Henua 'e nī ka ai atu te rahira'a o te henua i rā kona i muri te mina o te Mōtuha Henua.
2. Te tari iŋa mai o te 'ono mai raro, te aŋa iŋa 'e te haka tere iŋa o ruŋa o te ŋā 'ono ta'ato'a nei o roto o te mina he haka tere a ruŋa i te roa era e tano nō mo pau, 'e mo ta'e ai haka'ou, mo te nūna'a púuvriko ta'ato'a o te hora nei 'e pē mu'a ka oho ena 'e pē ira 'ā i te hāpa'o i te vaha nātura.

Aratikuro 146

'Ina ko 'āmui te glaciare ki rote roa nei o te mina, te ŋā kona era ko tapu 'ā 'e ko hāpa'o 'ā, 'e te rāve'a i hāpa'o ai mo hāpa'o o te vai koia ko rā kona ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei 'e tētahi atu ko hā'aki 'ā.

Aratikuro 147

1. Te Mōtuha Henua e aŋa e tahi poritika mo te aŋa minera 'e mo te roa era o te rauhuru 'ono e to'o mai ena mai roto, 'e, e u'i mo hāpa'o i te vaha natura 'e pē ira 'ā i te nūna'a, 'e te ŋā rāve'a 'āpī ta'ato'a 'e pē ira 'ā te me'e ena e kī ena valor agregado.
2. Te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a e hetu ena te roa era o te sinérgico 'e te rauhuru vaha o te aŋa minera, e 'āmui takoa i roto te haka piri haŋa mo haka punua, pē ira 'ā te puru o te ta'e aŋa o te taŋata mo ma'u i te rāua ture ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei. Te nūna'a aŋa i roto i te mina e va'ai te rāve'a mo haka riva-riva mo ai ko hetu 'ā te rake-rake ki te kona

'e pē ira 'ā takoa i te roa era o te nātura mo haka rehe tō'ona hetu ija rake-rake ki roto i te territorio 'o ki roto i te kona 'i ira e haka pūai ena. Tāpa'o 'ā i ruja i te rei, mo te rei e kī pē hē te haka tere ija nei i ruja i te nja kona mina riki-riki era o pirikinero.

3. Te Mōtuha Henua he u'i te rāve'a mo hāpa'o i te kona riki-riki ena 'o pirikinero e kī era, hā'ū'ū ki rā nja nu'u mo te roa ena mo tu'u ki rā kona 'e pē ira 'ā hai rauhuru herramienta, tecnología 'e tara mo haka tere a rote roa riva-riva tuai 'e naho-naho i te aja nei.

Matato'a o te Nātura

Aratikuro 148

1. E tahi nuku-nuku 'ā'ana mau 'ā te haka tere koia ko tō'ona personalidad jurídica, e ai ro 'ā te 'ono 'ō'ona mau 'ā, tō'ona 'ījoa Matato'a o te Nātura e kī ena, tā'ana aja he haka rarama, he haka takea 'e he hāpa'o i te haka tere hōhonu o te nātura 'e i te haka tere tanata koia ko te vaha nātura 'e ko pāpa'i 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e takoa i roto i te tāpa'o koia ko tētahi hā'au repahoa henua 'e e haka tere rō 'ā i a Tire, mo hāpa'o i te rauhuru rake-rake 'o haka tere hāja hape e te Mōtuha Henua 'e tētahi atu nuku-nuku.
2. Te Matato'a o te Nātura he vahi pe he Defensoría Regional. Te rei mā'ana e kī i te haka tere ija, pē hē ana 'āpapa 'e pē hē te rauhuru aja ija 'e te haka tere ija o te Matato'a o te Nātura.

Aratikuro 149

Te aja o te Matato'a o te Nātura he:

- a) He haka tere i te parau 'e he noho he u'i i te rauhuru horo ma'u e te nūna'a o ruja i te hape ki te haka tere ija o te vaha nātura 'e pē ira 'ā ki a rāua.
- b) He aja 'e he mata'ite 'e he ma'u i te ture o te ai ko hape 'ā ki te haka tere ija hōhonu o te vaha nātura 'e ai ka haka ma'u.
- c) He haka tere i te parau, 'e, he noho he u'i i te rauhuru horo ma'u e te nūna'a o ruja i te hape ki te haka tere ija o te vaha nātura 'e pē ira 'ā ki a rāua.
- d) He haka tika i te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu 'e o rote rei, i te hora era ko hape 'ā ki te haka tere ija o te vaha nātura 'e o te nātura.
- e) He haka rarama 'e he hāpī i te roa era o te haka tere ija o te vaha nātura 'e takoa o te nātura.
- f) 'E tētahi ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruja i te rei.

Aratikuro 150

Te pū'oko haka tere o te Matato'a o te Nātura, e haka tere te matato'a vi'e 'o matato'a tane o te nātura, nī nu'u i roto o te Congreso o te Riputā 'e Riputao 'e te Cámara o te Regiones, e vae e te rahi ra'a o te nūna'a o roto. E toru ko haka ma'u 'ā e te nūna'a ambiental i te roa era o te sociedad civil pē haka tere ija era ko tā 'ā i ruja i te rei.

KAPITURO IV

HE URU IDA DEMOKRÁTIKA

Aratikuro 151

1. I a Tire te haka tere iŋa o te democratia e uru tī-tika mau nō ki roto i te koro nui 'o ki rote rauhuru kona o te henua mo haka pū'oko 'o mo ma'u i te mana'u.
2. He aŋa mau 'ā o te Mōtuha Henua he haka rarama 'e he va'ai te vaha 'e i te rāve'a mo uru o te taŋata o roto i te nūna'a ta'ato'a ki te haka tere haŋa iŋa nei o te poritika, i rote roa nei e haka tere rō 'ā te democracia.
3. Te aŋa porititka ko haka tī-tika 'ā he pu'a i te rima mo va'ai te vaha mo kī i te mana'u o te rahi ra'a te rāua haka tere iŋa 'e e mo'a te mana'u o te nu'u 'e pē ira 'ā e haka ma'itaki, i te roa era o te tara, 'e pē ira 'ā i te democracia i roto i a rāua.

Te haka takea iŋa o te democracia

Aratikuro 152

1. Te mau pukuraŋa e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa mo uru ki rote vaha nei i roto e haka tere nei te rauhuru rāve'a puvriko. Te Mōtuha Henua e va'ai te vaha mo te democracia, 'e mo haka tika o te kī haŋa ta'ato'a o te nūna'a 'e ko pāpa'i 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei 'e takoa i roto i te rei.
2. Te tōro'a puvriko e va'ai i te vaha mo uru o te nūna'a o te henua ki roto i te haka tere iŋa poritika, económica, cultural 'e social o te henua. E haka tere i rote rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha 'e e va'ai takoa i te rauhuru vaha mo haka rarama 'e mo tano mo uru ki roto mo ma'u i tō'ona mana'u takoa pe he nūna'a o te henua 'e mo haka takea pē nei ē e uru rō 'ā takoa ki te vaha ta'ato'a nei puvriko, 'e i roto 'ā takoa e o'o te roa era o te digitale.
3. Te rei e haka tika i te rāve'a mo uru ki te rauhuru vaha digital 'e e haka takea i roto te ara ta'ato'a mo uru o te nūna'a ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei mo te roa era o te voto, 'e e kimi a roto mo haka pūai i te vaha ta'ato'a nei mo uru o te taŋata ki rote haka tere iŋa nei, 'o ira he va'ai te roŋo hai ma'itaki, e hāpa'o 'e 'ina ko ku'i-ku'i mo uru ki rote vaha mo te nūna'a ta'ato'a.

Aratikuro 153

1. Te Mōtuha Henua e va'ai te vaha ki te nūna'a ta'ato'a, 'e ina ko haka topa kē o ruŋa i te rauhuru me'e mo rāva'a i te haka tere iŋa nei a roto i te democracia, 'e mo uru ki roto 'e mo va'ai tō'ona mana'u a rote roa o te democracia e haka tere e ia.
2. Mo te Mōtuha Henua, i roto i te rauhuru vaha e aŋa mo haka rarama i te uru iŋa ki rote roa nei o te democracia 'e i te hetu iŋa o te poritika o te nūna'a ta'ato'a 'e pē ira 'ā o te nā nūna'a era i te hora tuai era ko haka topa kē 'ā 'o ko haka tapa 'ā 'e e hāpa'o i a rāua.

3. Te Mōtuha Henua he va'ai te vaha mo uru mai o te ŋā nūna'a nei ki rote poritika puvrika 'e pē ira 'ā i rote vaha o te rei, koia ko te rauhuru rāve'a mo uru o te rahira'a o te nūna'a 'e mo kī i tō'ona mana'u poritika, 'e, e kimi te rāve'a hōhonu parauti'a mo va'ai i te vaha mo uru parauti'a ki rote ŋā kona nei.
4. Te rei e hā'ū'ū e va'ai te rāve'a riva-riva tano mo uru o te nūna'a e ai rō 'ā te ku'i-ku'i o ruŋa i te hakari mo tāpa'o 'e mo kī i te rāua mana'u i rote roa nei o te poritika.

Aratikuro 154

1. Te aŋa mau 'ā o te Mōtuha Henu he va'ai te vaha mo te demockracia o te vaha nātura. E haka aŋi-aŋi te haka tere iŋa taŋata mo uru 'e ko 'ite riva-riva 'ā i te roa o te haka tere iŋa o te vaha natura. Te rāve'a mo uru ki roto mo te rei e haka tika.
2. Ta'ato'a e ai rō 'ā tō'ona haka tere taŋata mo uru 'e mo va'ai i te roŋo o te vaha nātura i ruŋa e hāpa'o rō 'ā e te Mōtuha Henua. 'E te nūna'a partikurare e va'ai i te roŋo ta'ato'a o te vaha nātura e hokorua ena e aŋa ena, a roto i te roa era pāpa'i 'ā e te rei.

Aratikuro 155

Te estatuto regionale he u'i i te rāve'a mo haka tere o te demokracia directa 'o semi directa e kī ena, te roa riva-riva he uru tahi te mau pukuraŋa o te mau mahiŋo, e tano nō mo ai incidente 'o vinculante, 'e pē ira 'ā e u'i te rāve'a mo haka tika a ruŋa i te iniciativa popular o te norma local i roto i te regiōne 'e pē ira 'ā i roto i te hare tāvana, e ai e haka tika a rote roa vinculante 'e pē ira 'ā i te rauhuru 'ui ki te mau pukuraŋa incidente hā'aura'a hai me'e he hetu ki a rāua, te haka tika iŋa o te moni o te rauhuru nuku-nuku o te territorio e haka uru ki roto i te rauhuru aŋa mo uru o te mahiŋo o te kāiŋa mo kī i te rāua mana'u.

Aratikuro 156

E tano nō mo haka voto o ruŋa i te rauhuru makenu e hetu rō 'ā ki te gobierno regional 'e pē ira 'ā local, ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei 'e i ruŋa i te estatuto regional. I ruŋa i te rei he hā'aki rō te rāve'a pē hē ana kī 'o ana oho mo aŋa o te voto, te ta'u tano mo aŋa, te rauhuru rāve'a mo te roa era o te voto mo te escrutinio 'e te hope'a ra'a o te voto ta'ato'a 'e pē hē i hope'a ai o ruŋa i te me'e ko haka voto 'ā.

Aratikuro 157

1. E tahi nuku-nuku o te nūna'a ko voto 'ā, e haka tano ki te toru o roto o te hānere o te padrón hope'a era i voto ai, e tano nō mo ma'u i te rāua mana'u aŋa o te pukuraŋa mo tramita e te rei.
2. E ho'e hānere va'u 'ahuru mahana mai te ta'u era ko tā 'ā i roto i te Servicio Electoral mo haka aŋi-aŋi ki te mau pukuraŋa o te kāiŋa 'e mo haka piri takoa ki te patrocinio mo pāpa'i 'e mo hokorua. 'E mo ai ko ha'ati'a 'ā e te Servicio Electoral he haka ma'u ki te Congreso, mo ha'amata a rāua mo aŋa i te rei. 'E te aŋa o te mau pukuraŋa he uru ki roto i te vaha o te agencia legislativa 'e te horo-horou ko tā 'ā i ruŋa i te rei. 'E te tōro'a tāpura haka ma'u i te roŋo i roto i te ono 'āva'e i roa hē te tramite.

3. Te aŋa haka ma'u o te mau pukuraŋa e ko tano mo haka ma'u 'o mo aŋa i ruŋa i te haka tere iŋa, o te moni o te Mōtuha Henua 'e takoa e ko tano mo haka ma'u o ruŋa i te haka tere iŋa hōhonu o te rauhuru me'e.

Aratikuro 158

1. Tētahi nuku-nuku o te nūna'a e tano nō mo voto, 'e te rāua rahi e rima por ciento o te padrón hope'a ena i voto ai, e tano nō rāua mo ma'u i te rāua aŋa mo kī mo haka kore o te rei, e tahi ko haka rarama 'ā i roto i te Tāpa'o Hōhonu nei mo voto 'a roto i te roa nei referéndum nacional.
2. E ko tano mo haka ma'u te aŋa o ruŋa i te moni haka tere o te henua 'o o te rauhuru haka tere iŋa o te moni o te Mōtuha Henua.

Aratikuro 159

Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao o te Cámara era o te Región 'e pē ira 'ā te nuku-nuku pū'oko o te regione 'e o te comuna he aŋa e tahi koro nui puvrika tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei pē hē ana aŋa, 'e i roto te mau nūna'a 'e pē ira 'ā te mau pukuraŋa haka takea i te rāua aŋa 'e o te āha i tu'u ai ki rā roa.

Te voto iŋa 'e te haka tere iŋa electoral

Aratikuro 160

1. Te voto pē tū huru 'ā mo te ta'ato'a, hai mana'u haŋa ana oho, e tu'u ki te kona voto 'e 'ina ko haka takea. Mo te nūna'a e ai rō 'ā ho'e 'ahuru mā va'u matahiti e oho e voto, 'e mo te nūna'a e ai rō 'ā ho'e 'ahuru mā ono matahiti 'e ho'e 'ahuru mā hitu matahiti, ana haŋa e rāua he oho he voto 'e te haka tere iŋa nei takoa mo te nūna'a e noho rō 'ā i haho e oho. Te roa nei he roa hōhonu pūai e tahi mo haka tere i te roa cívico era.
2. 'Ina e tahi taŋata ni nūna'a mo ta'e ha'ati'a mo tāpa'o te haka tere iŋa taŋata nei, 'e e va'ai te rauhuru vaha mo te nūna'a ko tano 'ā mo voto.
3. Te 'āuario i roto i te ta'u era mo voto o te mau pukuraŋa e ai rō 'ā ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te nūna'a tire i haho e noho ena e tano nō mo voto i rote roa ena o te 'ui 'e tētahi atu huru o te voto; mo te peretiteni, mo te riputā 'e riputao. E haka tu'u i haho e tahi kona mo te nūna'a nei mo voto, te 'īŋoa, distrito exterior.
5. Te nūna'a ta'ato'a o tētahi henua e noho rō 'ā i a Tire 'e ka rima matahiti i te henua, e tano nō mo voto 'e ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
6. Te rei he va'ai i te vaha ta'ato'a mo te haka tere iŋa nei.

Aratikuro 161

1. Mo te hora era mo voto, te rei e u'i te rāve'a e tahi electoral 'e e haka tere a roto i te roa era o te haka tere iŋa hōhonu pē tū huru 'ā, 'e mo ai te haka pā iŋa o te rauhuru nūna'a henua 'e tētahi atu ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei. 'E te nuku-nuku

nei e u'i te rāve'a hora era mo 'āpapa 'e pē ira 'ā he haka pā i te rauhuru nūna'a ka uru era ki roto mo 'ā'atī. Pē ira 'ā takoa te parau era i runga te 'īhoā e ha'amata hai 'īhoā o te vi'e paurō te ta'u.

2. E ai e tahi registro electoral puvriko 'e i roto ka uru ena, o te ai o te ministerio o te rei te nūna'a ena e tano 'ā te matahiti 'e tētahi atu ko tā 'ā i runga i te Tāpa'o Hōhonu nei. Te rei he haka tika i te 'āpapa ija 'e i te haka tere ija.

Aratikuro 162

1. Te nuku-nuku ma'u pū'oko o te pukuraŋa i a tire, i te regiōne 'e i te kāiŋa, he u'i te rāve'a mo hakarē i te vaha e kī ena he escaño reservado mo te nūna'a o te hau tupuna 'e e haka tano ki te rahi o te taŋata o te rāua kāiŋa. Te haka pāpa'i ija i a rāua 'e te rahi o te nūna'a 'e mo te rei e kī pē hē ana aŋa.
2. E te nu'u tano mo voto ko te nu'u era i roto i te rāua hau 'e ko haka pāpa'i 'ā i runga i te puka e tahi te 'īhoā Registro Electoral Indígena. Te puka nei te pāpa'i ija 'e te haka tere ija o te Servicio Electoral 'e a rāua i to'o mai ai i te 'īhoā ta'ato'a mai roto i te ŋā tāpa'o era e te nuku-nuku mōtuha henua, i runga ko haka pāpa'i 'ā i te rauhuru 'īhoā o te nūna'a tupuna 'e i runga e kī era pē nei ē a rāua he tupuna, a rote roa era ko tā 'ā i runga i te rei.
3. E aŋa e tahi puka mo pāpa'i o runga i te hau trivare afrodescendiente tire 'e a rāua ana haka tere pe he haka tere ija o tētahi hau ena takoa.

Aratikuro 163

1. Nūna'a poritika ta'ato'a ko aŋi-aŋi 'ā i te rahira'a o te taŋata e haka tere a roto i te roa era e haka pā te rahi o te nūna'a i rote kona era e aŋa ena, e u'i pē tū huru 'ā te roa hōhonu ana haka tere 'e hā'au i roto 'e pē ira 'ā takoa mo haka rarama i te makenu ta'ato'a nei o te electoral 'e pē ira 'ā te uru ija o te ŋā vi'e. E va'ai hai moni, 'e e haka tano ki te rahi o te nūna'a o te kona ana va'ai te moni mo rāua.
2. Te Mōtuha Henua 'e te nuku-nuku poritika e u'i te rāve'a ta'ato'a mo haka kore o te rave'ino o te moto i rote roa nei e kī ena género, mo haka tī-tika mo te nūna'a ta'ato'a mo tano mo oho mo tā i tō'ona haka tere ija taŋata i rote poritika.
3. A rote roa era o te rei ana u'i te rāve'a mo haka pūai 'e mo oho o te rauhuru nūna'a koia ko te rauhuru haka tere ija mo tano mo oho ki te roa nei o te electorale.

Aratikuro 164

1. E tahi nuku-nuku autónomo, e ai rō 'ā tō'ona personalidad jurídica 'e pē ira 'ā tō'ona 'ono 'ō'ona mau 'ā, te 'īhoā e kī ena Servicio Electoral, a rāua e haka tere te u'i 'e te mata'ite 'e te hakatere ija o te rāve'a ta'ato'a nei o te electoral 'e pē ira 'ā plebiscitario; he mata'ite 'e he u'i mo aŋa tītika i te haka tere ija o te electorale 'e plebiscitario; mo aŋa a runga i te roa era o te norma koia ko ma'itaki, aŋa tītika 'e e haka tano i te rahi o te haka pau ija o te moni i rote roa electorale era; i runga i te norma ta'ato'a 'e te haka tere ija o te poritika; o runga i te norma ta'ato'a e haka tere rō 'ā i te roa era o te democracia i tū hora 'ā 'e takoa mo uru o te pukuraŋa ta'ato'a ki rā kona mo voto 'e pē ira 'ā takoa rauhuru aŋa ko tā 'ā i runga i te Tāpa'o Hōhonu 'e i runga i te rei.

2. Te haka tere iŋa o te nuku-nuku Servicio Electoral e ai rō 'ā te rāua pū'oko i roto 'e o rāua te haka tere te aŋa era ko va'ai 'ā 'e ko pāpa'i 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i te rei.
3. Te nūna'a o te Servicio Electoral e ai e rima ŋā vi'e 'e e rima taŋata 'e te ŋā nu'u nei ko vae 'ā te peretiteni o te República o Tīre, ko hā'au 'ā 'ananake ko te Riputā 'e Riputao o te Cámara o te Región, i rote koro nui i piri ai 'ananake 'e e rahi te nu'u i roto. E va'u matahiti ka haka tere ena i te aŋa nei, e ko tano rāua mo vae haka'ou 'e e haka 'āpī rō 'ā i roto i te hā matahiti i roto i te ta'u kē-ta'u kē.
4. Te ŋā consejero nei, mo te Corte Suprema nō, e tano mo haka e'a 'e e kī e ha'atī'a e te Peretiteni o te Henua 'e pē ira 'ā e ai te rahira'a o te nūna'a o te Riputā koia ko te Riputao i rote hora era o te Congreso 'o takoa o te nūna'a era o te Cámara o te Regione, 'e ana tano mo haka e'a o te ai ko hape 'ā ki te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu 'e o te rei, 'o mo ai e ku'i-ku'i rō 'ā ia e ko tano mo haka tere takoa o te ai ko hape 'ā tō'ona haka tere iŋa 'e ko aŋa 'ā i te aŋa rake-rake i rote roa o tā'ana aŋa mo haka tere. Te Corte e 'ite i te ku'i-ku'i nei e tu'u ki rote koro mo u'i te rāve'a nei mo haka e'a 'e mo tano takoa mo haka e'a, e ai te rahi ra'a o te voto o te nūna'a i roto i rā koro.
5. I te roa era o te democracia mo uru o te rauhuru nūna'a 'e te haka tere iŋa i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, te aŋa o te nūna'a electorale he haka rarama i te roŋo 'e he hāpī mo uru o te rauhuru pukuraŋa o te kāiŋa ki roto i te rāve'a nei mo tano mo kī i tō'ona mana'u mo tāpa'o, e haka piri ki tētahi nūna'a 'o nuku-nuku o te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā ki te roa pukuraŋa era. Takoa e u'i 'e e mata'ite i te roa era mo aŋa tī-tika ta'ato'a makenu o te voto iŋa.

KAPITURO V

HAKA TERE HAĀA RIVA-RIVA O TE MŌTUHA HENUA KOIA KO TĀ'ANA NUKU-NUKU

Aratikuro 165

1. Te haka tere iŋa o te aŋa puvriko e haka ma'itaki, e haka takea, e va'ai tahi ki te mata o te ta'ato'a te rāua haka tere iŋa. Takoa e haka tere ena a roto i te roa hōhonu riva-riva, tano, e aŋa e haka takea a rote mana'u ma'itaki, rauhuru nūna'a, interculturalidad, a rote haka pā i roto i te rauhuru nūna'a, haka piri tahi, ina ko haka tapa, 'e haka naho-naho.
2. Te haka tere iŋa puvrika e aŋa a roto i te roa era o roto i te kāiŋa, o roto i tō'ona 'ono tupuna 'e a roto i te rāua re'o.

Aratikuro 166.

1. Te haka tere iŋa hōhonu nei o te probidad te hā'aura'a e u'i te makenu iŋa 'e te haka tere iŋa o te nūna'a aŋa e aŋa riva-riva, e haka tere i tā'ana aŋa hai roa ma'itaki, hai roa hokorua, hai parauti'a, hai roa hōhonu 'e ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei. Te tōro'a tāpura he hā'aki i rote ono 'āva'e i roa hē te tramitación o te kī haŋa nei.
2. Te nūna'a ko voto 'ā ko rē 'ā e tētahi atu pū'oko, pe he roa era he ŋā vi'e 'e he taŋata aŋa, 'e ko kī 'ā e te rei, e haka takea tahi te rāua 'ono ki te rahi ra'a o te nūna'a. Mo te rei e haka tika i te roa era he va'ai te haka tere iŋa ki te toru vaha o ruŋa i te 'ono 'e o ruŋa i te aŋa ko ku'i-ku'i 'ā i te hora era mo aŋa i rote roa puvrika. Pē ira 'ā takoa e tano nō mo u'i tētahi rāve'a mo haka tī-tika.

Aratikuro 167

1. Te Tāpa'o Hōhonu he haka takea ki te nūna'a ta'ato'a te ma'itaki o te roŋo puvriko 'e he va'ai te vaha mo uru, 'ina ko ku'i-ku'i mo aŋi-aŋi riva-riva, 'e i tū hora 'ā, i roto i te ta'u e tahi he haka takea, mo tai'o riva-riva, 'e pē ira 'ā he haka hohora i roto i te ta'u ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei. Te haka tere haŋa hōhonu o te transparencia he kī ki te rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha Henua pē nei ē te roŋo puvriko e haka takea ki te nūna'a ta'ato'a ko haŋa 'ā mo 'ite 'e e va'ai i te hora ko kī 'ā 'e takoa te vaha ta'ato'a.
2. Ta'ato'a roŋo puvriko ko aŋa 'ā hai tara o te ta'ato'a 'e tētahi atu roŋo aŋa hai 'iŋoa 'o haka tere iŋa o te Mōtuha Henua, huru kē-huru kē tō'ona pāpa'i iŋa, 'e pē ira 'ā huru-kē huru kē te vaha, 'e te ta'u i ha'amata ai i aŋa ai, te tumu, te āpapa iŋa 'e te haka tere iŋa.
3. Ta'ato'a nuku-nuku henua e aŋa rō 'ā i roto i te vaha puvrika 'e e haka tere rō 'ā i te tara e haka takea ki rote roa era o te transparencia 'e ki rote roa ma'itaki.
4. Mo te rei nō e hāpa'o 'o ta'e ha'ati'a mo va'ai i te roŋo, o ruŋa o te roa era o te seguridad o te Mōtuha 'o o'o rō te roa ku'i-ku'i o te hau, 'o mo hāpa'o i te haka tere iŋa taŋata, te haka tere haŋa o te parau 'e pē ira 'ā o ku'i-ku'i rō te haka tere iŋa 'e te haka rarama iŋa, ki te haka tere iŋa o te institución.

Aratikuro 168

Te nuku-nuku o te Mōtuha Henua 'e te nūna'a ena e aña rō 'ā i rote vaha puvrika e haka takea te rāua aña 'e pē ira 'ā i te haka pau iña o te tara 'e a rāua i roto i te rāua rima te haka tere iña pa he mōtuha, te pūai ta'ato'a 'e ko tā 'ā i ruña i te rei. Te Mōtuha Henua he haka rarama ki te nu'u ta'ato'a mo uru ki roto i te roa nei o te pukuraña 'e mo mata'ite mo u'i pē nei ē ko aña 'ā te rāua aña te rauhuru nūna'a.

Aratikuro 169

1. Te nūna'a o roto o te Consejo o te Transparencia he nuku-nuku autónomo, 'e a rāua ko haka tika 'ā e ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica 'e pē ira 'ā te rāua 'ono o rāua mau 'ā, 'e te rāua aña he haka rarama i te ma'itaki o te aña ta'ato'a puvriko, i te aña iña o te rauhuru nuku-nuku a rote roa era o te norma o te transparencia 'e publicidad o te información. 'O Īra he va'ai te vaha mo te nūna'a ta'ato'a mo uru mo takea riva-riva i te rauhuru roño.
2. Mo te rei e haka tika i te 'āpapa iña, te haka tere iña 'e te rāua aña.

Aratikuro 170

1. Te haka tere iña rake-rake 'e te toke e ko tano mo te riva-riva o te ta'ato'a, ko hape 'ā ki te haka tere iña o te roa democrático.
2. Te Mōtuha Henua he haka rarama i te haka tere iña ma'itaki o te nūna'a puvriko 'e he haka kore te haka tere haña rake-rake 'e te toke i te rauhuru rāve'a, i roto i te kona puvriko 'e takoa i roto i te kona privado. Te haka tere iña o te aña nei, e kimi te rāve'a riva-riva mo hāpī, mo ta'e hāhine ki te haka tere iña rake-rake, ki te rara iña, ki te tute iña 'e ki te haka ūtu'a.
3. Te nuku-nuku ta'ato'a he haka tika i roto i a rāua a roto i te rauhuru rāve'a mo haka ma'itaki i te nā haka tere iña nei, 'e takoa mo u'i i te rāve'a mo haka ūtu'a administrativamente, i te roa civil era, i te roa penal era 'e ki te haka ūtu'a e kī era te rei.

Aratikuro 171

Te nuku-nuku henua he hāpa'o i te nūna'a 'e i tō'ona haka tere iña i te hora era mo hā'aki i te hape mo te nūna'a o te haka tere puvriko 'e ata pūai i te roa era o te nu'u era ko toke 'ā ko aña 'ā i te aña rake-rake kai aña hai roa ma'itaki 'e ko uru 'ā ki te roa era o te toke. 'O Īra te Mōtuha Henua he hāpa'o i te nūna'a era ko hā'aki 'ā.

Aratikuro 172

E ko tano mo uru mo aña i roto i te aña puvriko 'o i roto i te roa era ko voto 'ā e te nūna'a mo uru e te mōtuha, te nūna'a ko aña 'ā i te rave'ino i te tōtōā, ko teki 'ā ki tētahi, ko tōtōā 'ā i te hua'ai, te nu'u ko toke 'ā ki te fiko, ko tata 'ā i te activo, ko soborno 'ā, ko cohecho 'ā 'e ko haka tere rake-rake 'ā i te moni o te puvriko 'e tētahi atu ko tāpa'o 'ā i ruña i te rei. Te ta'u haka oti o te me'e nei mo te rei e kī.

Aratikuro 173

O ruŋa i te nūna'a pū'oko aŋa mo te Mōtuha Henua, te rei ko tā 'ā e haka pūai ki a rāua te u'i iŋa mo aŋa riva-riva 'e mo haka tere ma'itaki, 'e pē ira 'ā, mo haka hōhōra ma'itaki i te roa era o te moni.

Aratikuro 174

E tahi nuku-nuku mo rāua e u'i i te moni mo 'ouhou ki te nūna'a era ko vae 'ā e te mau pukuraŋa mo haka tere i te rauhuru kona 'e pē ira 'ā ki te nūna'a era e toŋa rō 'ā ki a rāua. Te moni e kī i roto i te matahiti e hā e hia ka 'ouhou era, 'e te kī haŋa e ai ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e a tu'a ki te 'ouhou iŋa 'o ki te haka mao iŋa o te tōro'a o te hakatere iŋa o te peretiteni. Te hā'au iŋa o te ŋā nūna'a nei puvriko, e haka tere a roto i te roa era ko 'ite 'ā 'e pē ira 'ā e u'i e haka hoki te rima hai aŋa riva-riva i roto i te roa era ko va'ai 'ā. E ai rō e tahi rei i ruŋa ko tā 'ā te haka tere iŋa, 'e te rāua tōro'a tano, mo aŋa o te nūna'a nei ko vae 'ā.

Aratikuro 175

1. Te haka tere iŋa o te nuku-nuku puvrika tā'ana aŋa he hā'ū'ū ki te rauhuru nūna'a 'e takoa mo te nuku-nuku o te henua. A ia he uru ki te roa era mo haka tere mo haka tī-tika i te haka tere iŋa o te roa hōhōnu o te ti'a mau, 'e pē ira 'ā o te parauti'a o te uru iŋa, o te rauhuru nūna'a o te u'i haŋa i te haka tere iŋa, o te rauhuru ra-rahi, 'e pē ira 'ā mo pāhōno riva-riva ki te nūna'a, 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhōnu 'e i ruŋa te rei.
2. Te nūna'a haka tere iŋa o te poritika puvrika 'e koia ko te 'āpapa i te rāua rauhuru aŋa, he va'ai i te vaha 'e he haka pūai i te roa era mo hā'ū'ū ki te puvriko i te ta'u ta'ato'a mo haka tika o te rāua 'ui.
3. Mo te rei e tā i te haka tere iŋa o te nūna'a puvriko, e tano nō mo va'ai ki te ŋā nūna'a nei te haka tere iŋa normativa 'e pē hē ana u'i ana oho te rauhuru aŋa, takoa mo va'ai te vaha mo 'ite mo hā'aura'a 'e takoa mo haka ūtu'a. E ko tano te haka tere iŋa nei mo ma'u e ia pe he horo o te roa ti'a mau era.
4. Ta'ato'a nūna'a pū'oko haka tere, i roto i tō'ona haka tere iŋa, e tano nō mo kī rauhuru haka tere tano 'o kī haŋa mo haka riva-riva 'e mo haka pūai i te haka tere iŋa o tō'ona kona.
5. Ta'ato'a nūna'a mo ai ko hape 'ā ki a ia i tō'ona haka tere iŋa pa he taŋata 'e te nuku-nuku haka tere puvriko e tano nō mo oho mo kī ki te roa era o te pū'oko 'o takoa mo oho ki te roa jurídico, ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhōnu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 176

1. Te Mōtuha Henua e va'ai ki te nūna'a puvriko te rāve'a riva-riva mo haka tere, 'e koia ko te 'ouhou mo haka tano rā haka tere.
2. Te Mōtuha Henua he 'āpapa riva-riva 'e he haka tika ki roto i te rauhuru nūna'a te rāve'a mo hā'ū'ū 'e te vaha ta'ato'a mo te rauhuru haka tere iŋa i rote roa hōhōnu era mo va'ai ki te ta'ato'a, mo haka tano 'e pē ira 'ā 'a roto i te u'i iŋa o te kāiŋa o rāua.

Aratikuro 177

1. Te haka tere iŋa puvrika he haka pūai i te rāua aŋa paurō te mahana 'e takoa a roto i te nūna'a aŋa o rāua, 'e te ŋā nūna'a nei o roto he puvriko.
2. Te nūna'a mo uru mo aŋa 'e i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e te rei ko kī 'ā exclusiva confianza, 'e i te u'i iŋa a roto i tā'ana haka tere iŋa, nei ŋā nu'u o roto o te Gobierno 'e ko tāpa'o 'ā i ruŋa i te rei pē hē te rāua uru iŋa ki rote ŋā vaha nei, 'e pē hē ana aŋa 'e i hora hē ana mao ena.
3. E ko tano mo haha'o ki roto i te aŋa o te haka tere puvrika te nūna'a he vi'e 'o he kenu o te pū'oko haka tere, 'o he kope noho 'ararua, 'o he hua'ai 'ō'ona ka tu'u rō ki te hā haka tere iŋa a rote roa o te toto 'e ki te rua o te afinidad, 'e pē ira 'ā, ki te roa era o te nūna'a haka tere 'o pū'oko o te Mōtuha Henua mo uru ki roto i nī ŋā rauhuru aŋa. E haka topa kē te ŋā nu'u era ko uru 'ā ko aŋa hai haka tere iŋa i roto i te roa era mo uru 'o e ai rō 'ā te rāua pūai i te roa era ko 'ite 'ā mo haka tere i te rauhuru aŋa.

Aratikuro 178

1. Te Mōtuha Henua he u'i te rāve'a mo haka 'āpī i te rauhuru haka tere iŋa 'e i te 'āpapa iŋa, mo haka tano ki te haka tere iŋa o te nūna'a o te henua, o te nātura 'e o te haka tere haŋa hōhonu o te kona e haka tere 'ā, he uru tahi ki te rāve'a 'āpī ena o te ciencia, o te tecnología 'e pē ira 'ā o te rauhuru 'ite 'e o te rāve'a 'āpī ta'ato'a ko haka rarama 'ā 'e ko haka pūai 'ā mo aŋa hai roa naho-naho 'e i ruŋa 'ā mo rāva'a o te rāve'a riva-riva 'e pē ira 'ā i te aŋa puvriko, 'e he va'ai i te rauhuru hā'ū'ū pe he moni mo te ŋā haka tere iŋa nei. Pē ira 'ā takoa, he haka rarama mo uru ki rote ŋā rāve'a riva-riva nei i te rauhuru nūna'a 'e pē ira 'ā i te mau pukuraŋa.
2. E ai rō 'ā e tahi nuku-nuku ma rāua e aŋa i te rauhuru rāve'a 'e e haka rarama takoa mo haka 'āpī i te haka tere iŋa o te Mōtuha Henua, 'e koia ko te u'i pē hē ka haka tere ena, 'e ko te rara 'e ko te u'i pau rō te ta'u pē hē e haka tere mai ena te rauhuru nuku-nuku puvriko 'e te rāua aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei. Pē ira 'ā e ai rō 'ā e tahi consejo consultivo mo 'ui, 'e i rote consejo consultivo nei, he o'o i te nūna'a o roto i te kona aŋa i rote roa puvriko era 'e pē ira 'ā he oho te nūna'a o te territorio.

Aratikuro 179

1. Te nūna'a o te Servicio Civil i roto te rauhuru nūna'a e aŋa ena puvriko, 'e te pū'oko haka tere o te Gobierno, pē ira 'ā te nūna'a gobierno regional 'e o te hare tāvana, te ŋā nūna'a nei te rāua aŋa he haka tere i te vaha puvriko. 'E 'ina o roto te servicio civil o te ŋā uru iŋa era mo aŋa i tuhi e te gobierno, exclusiva confianza.
2. Mo uru ki rote ŋā vaha nei mo aŋa e va'ai te vaha ma'itaki mo vae i te nu'u, 'e te me'e ra'e mo u'i e ai rō 'ā tō'ona 'ite o ruŋa i te aŋa, e pūai rō 'ā mo te aŋa era mo uru ki roto, 'o ĩra e u'i hai mata ma'itaki parauti'a 'e riva-riva mo vae.
3. Te haka tere iŋa, 'e te hāito iŋa i te aŋa o te ŋā nūna'a nei e mo'a i te roa era ko 'ite 'ā mo haka tere i te rāua aŋa. Mo te rei e kī e haka tika i te rauhuru aŋa o te ŋā nūna'a nei, e tano nō takoa mo ma'u e tahi vi'e 'o e tahi tanjata mo haka oho ki te kona kē mo aŋa i roto

i te roa era a o te haka tere iŋa puvriko 'o mo haka oho mo haka hāpī 'e te roa hōhonu e haka tika pau rō te ta'u ki te roa era o tō'ona kāiŋa e aŋa era ki te roa era o te haka tere iŋa hōhonu o te kona 'i ira e aŋa era. E takoa, haka tika e tahi rāve'a mo hāpī, mo 'ata 'ite mo capacita o te ŋā nūna'a nei e aŋa nei i roto i te administración puvriko.

Aratikuro 180

1. Te Dirección o te Servicio Civil he nuku-nuku e tahi autónomo, e ai rō 'ā tō'ona personalidad jurídica 'e takoa tō'ona 'ono 'ō'ona mau 'ā, te rāua aŋa he haka pūai i te haka tere iŋa puvrika 'e te rauhuru rāve'a o te ŋā nūna'a ena e haka tere ena a rote roa puvriko 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei, 'e a rāua e hāpa'o e haka tere a rote roa era o te ma'itaki hai parauti'a, 'ina ko haka tapa-tapa te nu'u, 'e, e haka pūai te roa era e ai rō 'ā te 'ite. Te rāua haka tere iŋa e ko o'o ki rote roa mo te nūna'a mo 'ā'ati mo uru ki roto, i rote roa o te haka tere iŋa, mo te nūna'a pū'oko haka tere i rote servicio puvriko. Mo te rei e haka tika e tētahi atu haka tere iŋa.
2. Te Dirección o te Servicio Civil mo rāua e haka tika i te vae iŋa o te nūna'a mo uru mo haka tere i roto i te vaha puvriko o te Alta Dirección Pública, 'o mo tētahi atu nu'u e vae, mo uru mo haka tere mo te roa pū'oko haka tere o roto i te servicio, a roto i te Consejo de Alta Dirección Pública.

Aratikuro 181

1. Te nūna'a tiŋa'i ahi he nūna'a e hāpa'o rō 'ā e te civil, te rāua aŋa he haka toro i te rima i te roa era o te 'ati i hetu ai ki te nātura 'e ki te taŋata, 'e e haka topa nō tētahi aŋa o rāua e haka piri rō 'ā ananake ko tētahi nuku-nuku puvriko 'o privao takoa.
2. Te Mōtuha Henua e va'ai te vaha mo 'ouhou i te rahi ra'a o te rāua aŋa, pē ira 'ā mo hāpī e rauhuru kahu, 'e pē ira 'ā takoa e va'ai te vaha e tahi mo oho ki te taote o te ŋā nūna'a nei i te hora era ko hetu 'ā te 'ati e aŋa 'ā pa'i 'o e tiŋa'i 'ā i te ahi 'o ko māui-ui 'ā.
3. Te nūna'a tiŋa'i ahi o Tire, he haka tere a roto i te roa e kī era, haka ma'itaki, haka takea 'e e hōhora tahi te rāua haka pau iŋa i te moni.

Aratikuro 182

1. He haka tere i te economía mo tu'u ki te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, 'e ai ruŋa ko kī 'ā e rāva'a te roa económico era, mo hā'ū'ū e haka hahata ki te rahi ra'a, mo te rauhuru aŋa henua mo te economía 'e pē ira 'ā economía social 'e economía mo hā'ū'ū ki tētahi. I rote haka tere iŋa o rāua he haka tika, he noho, he u'i, he mata'ite, he haka pūai i te ŋā haka tere iŋa ta'ato'a nei a rote roa o te economía 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
2. Te Tāpa'o Hōhonu ko aŋi-aŋi 'ā pē nei ē te Mōtuha Henua e va'ai te rāve'a e haka rarama mo haka pūai o te rauhuru economía o te henua, a roto i te rauhuru rāve'a e kimi e haka makenu e 'āpapa, ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
3. Te nuku-nuku o te empresa puvrika he haka punua mai a roto i te rei, 'e a rāua ana haka tere a rote roa juridico era 'e ta'ato'a ŋā rei nei a roto ana oho te roa era o te aŋa riva-riva

parauti'a 'e pē ira 'ā mo haka rarama 'o mo haka hōhōra i te rauhuru makenu o te moni i roto.

4. Te Mōtuha Henua he haka pūai i te rāve'a 'āpī ta'ato'a, pē ira 'ā i te mercado local 'e te circuito i roto koia ko te economía circular.
5. Te Mōtuha Henua e u'i te rāve'a mo ta'e tu'u ki te roa era e ha'amāore rō 'ā i roto i te merekao ta'ato'a. Te haka tere iŋa nei e kī nei he colusión i roto i te rauhuru nuku-nuku empresa 'e pē ira 'ā te ha'amāore i te roa era pē nei ē i ruŋa e rāua pe he nu'u pūai, 'e pē ira 'ā te noho iŋa o te rahi i roto i te empresa e tahi e hetu rō 'ā ki te haka tere tano, ma'itaki, o te rauhuru merekao, mo te riva-riva o te ta'ato'a. Mo te rei e haka ūtu'a ki te nu'u ko ha'amāore 'ā.

Aratikuro 183

1. Te ma'u iŋa o te roa era o te moni puvriko e haka tere a ruŋa i te roa o te naho-naho a ruŋa i te roa tī-tika, a ruŋa i te roa parauti'a 'e a ruŋa ana u'i te haka tere iŋa ta'ato'a o te rauhuru nūna'a i te vaha ta'ato'a.
2. Te Mōtuha Henua e haka tano ana haka pau i te moni, hai rāve'a riva-riva, hai māramarama 'e hai roa tano, mo te rahi ra'a o te nūna'a 'e takoa mo tu'u ki te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruŋa i te rei mo rāua e ma'u.
3. Nī ka ai atu rauhuru ku'i-ku'i 'e rauhuru aŋa ta'e tano he tu'u ki te roa pē nei ē i te roa o te tara ina kai aŋa riva-riva, te rei e kimi te rāve'a e tahi mo haka hoki 'o mo 'ouhou a rote rāve'a parauti'a te 'ono o te puvriko.

Aratikuro 184

1. Te Mōtuha Henua i roto i te rāua haka tere iŋa i te tara, e u'i e tahi poritika i roto i te ta'u ta'ato'a mo haka pūai 'e mo haka tano mo haka naho-naho ki te nātur.
2. Mo rāva'a mai o te tara mo hāpa'o i te rauhuru vaha o te nātura, te rei e tano nō mo kī 'o mo u'i i te impuesto i ruŋa i te rauhuru aŋa o te vaha nātura. Pē ira 'ā, te rei e tano nō mo haka 'ouhou hai tributo i roto i te vaha nātura o te ta'ato'a, he 'ono o te henua 'e o te nūna'a ta'ato'a puvrika pē ira 'ā he 'ono fiscal. Mo ai te ŋā aŋa ta'ato'a nei i roto i te vaha e tahi i roto i te territorio, te rei e tano nō mo u'i te rāve'a mo vahi-vahi i te tara rāva'a mai ki te ŋā nūna'a era o roto i te territorio.

Aratikuro 185

1. Ta'ato'a nūna'a 'e nuku-nuku he hā'ū'ū mo 'ouhou i te haka pau iŋa ki te puvriko a roto i te roa era mo 'ouhou i te impuesto, te tasa 'e takoa ki te contribucion ko ha'ati'a 'ā e te rei. Te haka tere iŋa o te sistema tributario a roto i te roa hōhonu ena pē tū vaha 'ā mo te ta'ato'a, kora'iti-kora'iti e hā'ū'ū, e 'ūmaŋa i te roa era o te haka tika iŋa, 'e te hā'ū'ū ta'ato'a nei, ta'e mo confisca, confiscatorio e kī era. Mo haka rehe 'e mo haka tika ana noho te taŋata mai roto i te roa era o te veve mo haka noho naho-naho ta'ato'a 'e mo haka kore te roa era e ai rō 'ā te nu'u ko rahi 'ā 'e e ai rō 'ā te nu'u 'ina e tahi.

2. Te haka tere iŋa nei o te roa tributaria he rāve'a e tahi mo rāva'a mo hā'ū'ū hai tara era ka o'o mai era mo te rauhuru vaha, 'e te roa hōhonu mo te roa era pē nei ē he necesidad, razonabilidad 'e pē ira 'ā he transparencia.
3. Te ŋā tara ta'ato'a era ka ha'aputu o te rauhuru rāve'a, he uru tahi ki rote vaha era o te fiko 'o ki rote kona o te nuku-nuku territorial 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. E ai rō 'ā te vaha e tahi, te rei e tano nō mo u'i mo haka pūai te tara mo te kona e tahi mo te nuku-nuku territorial e haka tere rō 'ā 'e e haka tī-tika rō 'ā pē nei ē 'i kona hē e aŋa ena.
4. Te rauhuru nuku-nuku o te henua e tano nō mo kī mo 'ouhou i te contribucion i roto i te rāua kona noho 'e te rei e tahi mā'ana e u'i e hia ka haka 'ouhou ena pe he contribución.
5. Paurō te matahiti te nūna'a o rāua te haka tere he haka rarama, ko tā 'ā i ruŋa i te rei, te moni e o'o mai ena o roto i te impuesto 'e pē ira 'ā o i roto i te carga tributaria estatal, regional 'e pē ira 'ā comunal, pē ira 'ā te rahi o te hā'ū'ū e o'o mai ena a roto i te roa tributario, te subsidio, te subvención 'o te bonificación o te fomento o roto o te haka tere iŋa o te empresarial, 'e i roto takoa te nūna'a naturale 'e ti'a mau. Pē ira ' u'i paurō te matahiti i roto i te Rei o te Presupuesto te rauhuru rāve'a fiscal mo va'ai.
6. E ko tano mo oho ki te plebiscito 'e ki te referéndum o ruŋa i te haka tere iŋa o te tributaria.

Aratikuro 186

Te Mōtuha Henua he aŋa e tahi poritika henua mo te puerto, haka tere hai haka tika riva-riva ki te vaha nātura o te taha-tahatai; 'e he haka pūai i te hāpa'o o te nātura, 'e takoa te 'ono nātura o te ta'ato'a; he uru te puvriko ki te rauhuru 'ono punua mai hai nī ŋā aŋa; e haka tika rō 'ā ki te kāiŋa 'e ki te nūna'a o roto pē ira 'ā ki te puerto; he haka aŋi-aŋi ki te nūna'a ko hāpī 'ā mo aŋa i te puerto koia ko tō'ona ku'i-ku'i; he pu'a te rima i rote kona aŋa koia ko te puerto mo aŋa i roto i te ta'u ko tano 'ā mo te roa era mo tari mai te rauhuru kai 'e tētahi me'e atu mo te nūna'a o te kona.

KAPITURO VI

TE MÔTUHA O TE REGIONE 'E HAKA TERE IDA O TE TERRITORIO

Aratikuro 187

1. Te Mōtuha Henua he haka tika pa he territorio 'e i roto te territorio autónomo 'e te territorio especial e kī ena.
2. Te vaha haka tere 'ō'ona mau 'ā ko te vaha era he comuna autónoma, he regione autónoma 'e pē ira 'ā he autonomía teritoriale indígena. Dā kona nei e ai rō 'ā te rāua autonomía, poritika o te haka tere ija 'e pē ira 'ā o te roa era o te tara mo te rāua haka tere ija 'e mo te rāua me'e e haŋa ena. E ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica, e ai rō 'ā te rāua derecho puvriko, pē ira 'ā e ai rō 'ā te rāua 'ono o rāua mau 'ā 'e pē ira 'ā i te potestad i te competencia mo haka tere e rāua mau 'ā hai mana'u era o rāua hai u'i a ruŋa i te mana'u o te república, 'e e haka tere takoa a roto i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu koia ko te rei 'e te rāua roa hōhonu mau ko te roa era haka tere ija o te taŋata 'e pē ira 'ā o te nātura.
3. Te creación, te kamiare ija 'e pē ira 'ā te roa mo tu'u o te ŋā entidade nei teritoriale e u'i te haka tere ija a ruŋa o te rāua 'ā'amu 'o a ruŋa o te rāua haka tere tupuna, o te huru o te kona, o te huru o te nūna'a, o te rāua 'ono tupuna 'e pē ira 'ā i te roa era ecosistémico 'e económico, 'e e o'o ki roto te uru ija ta'ato'a o te nūna'a a rote roa democrática 'e e haka tika rō 'ā ki te roa era o te nūna'a e noho era i te kona.
4. Te haka tere ija o te autonomía e ko tano mo haka topa pē nei ē henua kē 'o e haka topa-topa 'ā mai roto i te henua nei ko Tire 'e takoa e ko ha'ati'a mo va'ai i te secesión teritoriale.

Aratikuro 188

1. Te vaha territorial e hā'au i roto i a rāua, e haka piri mo te roa era mo hā'ū'ū, mo 'ūmaŋa, mo pu'a i te rima i roto i a rāua 'ā 'e e haka kore te aŋa haka'ou e rua i tū kona 'ā, ko haka tere 'ā ki ruŋa i te rei.
2. I roto i a rāua 'ā e tano nō te ŋā entidad teritoriale nei mo hā'au mo haka piri ki tētahi, mo aŋa rauhuru asociación teritoriale mo rāva'a mo haka tere 'ararua ko tū mana'u 'ā, he haka pūai i te piri haŋa o te nūna'a cohesión social e kī ena, haka riva-riva i te rauhuru vaha puvriko mo te mahiŋo, haka pūai i te roa era o te riva-riva, eficiencia 'e eficacia i roto i te rāua haka tere ija 'e e haka pūai i te roa era social, cultural, 'ono tupuna, 'e pē ira 'ā económico, sostenible 'e equilibrado, kī haŋa, naho-naho.
3. Te haka tere ija mai vaenja o te henua he va'ai he hā'ū'ū he haka toro i te rima 'e he haka piri ki te ŋā nuku-nuku territorial 'e pē ira 'ā i roto i a rāua.
4. Mo te rei e haka tika i te haka tere haŋa nui-nui era mo te roa mo haka makenu 'e mo kimi i te rāve'a 'āpī i roto i te piri haŋa asociación, 'e e haka tika ki te roa era o te normativa o te rauhuru región.

5. Te asosiasi3n o te territorio e ko tano mo haka makenu e rāua i te haka tere iŋa o te territorio o te Mōtuha Henua.

Aratikuro 189

1. Te Tāpa'o Hōhonu he va'ai i te vaha mo haka tere naho-naho i roto i a rāua 'e mo haka pūai mo noho riva-riva 'e mo 'ūmaŋa i roto i te rauhuru territorio, urbano 'e pē ira 'ā rurare. E u'i te mata ki te me'e nui-nui era mo piri a roto i te roa riva-riva 'e e ko tano mo ai o te ku'i-ku'i arbitraria i roto i a rāua.
2. Te Mōtuha Henua e va'ai ki te nūna'a ta'ato'a te haka tere iŋa pē tū huru 'ā tī-tika i te uru iŋa ki te rauhuru 'ono 'e ki te servicio puvriko, ki te aŋa 'e ki te rauhuru rāve'a ta'ato'a ena o te Mōtuha Henua, 'e 'ina ko u'i 'i kona hē e noho ena, 'e mo ai ko tano 'ā, e haka pūai i te nūna'a ena e ai rō 'ā te rāua ku'i-ku'i 'e e hāpa'o i a rāua.

Aratikuro 190

Te nuku-nuku o te territorio 'e pē ira 'ā te nūna'a aŋa e haka tika i roto i a rāua mo haka tere a roto i te roa era o te plurinacionalidad 'e interculturalidad; mo mo'a 'e mo hāpa'o i te rauhuru mana'u mo haka tika i te ao, i te here haŋa ki te nātura; 'e takoa he hāpa'o i te haka tere iŋa o te autodeterminaci3n 'e o te autonomía o te rauhuru nūna'a hau tupuna.

Aratikuro 191

He uru iŋa o te nūna'a ki roto i te vaha territoriale i te regione.

1. Te nuku-nuku territoriale he va'ai te vaha 'e i te haka tere iŋa mo te nūna'a mo uru a roto i te rāve'a era, hokotahi nō 'o a roto i te rahi ra'a o ruŋa i te haka tere haŋa puvriko, 'e e aŋi-aŋi pē hē ka haka rarama era 'e ka aŋa era te haka tere iŋa, te hāito iŋa, 'e pē hē ka noho ka u'i era 'o ka mata'ite era i te haka tere iŋa demokratika o te puvriko, koia ko te haka tika iŋa a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā ki te rei.
2. Te mau pukuraŋa o te hau tupuna e 'ui 'e e va'ai te consentimiento libre, previo 'e informado o ruŋa i te ŋā rāve'a 'o haka tere iŋa mo hetu ki te rāua haka tere iŋa ko tāpura 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 192

Te nuku-nuku taŋata o te kāiŋa e haka rarama, e haka takea e haka pūai e va'ai te vaha mo uru o te rauhuru taŋata ki rote roa nei o te poritika puvrika, e ai rō 'ā rauhuru aŋa rauhuru programa e haka tere rō 'ā i roto i te territorio, i roto i te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, i ruŋa i te rei 'e i ruŋa i te estatuto ko kī 'ā.

Aratikuro 193

1. Te aŋa pūai o te nūna'a territoriale, i roto i te rāua haka tere iŋa, he haka tu'u 'o he hōhora e tahi poritika mo noho naho-naho te territorio, mo haka pūai 'e koia ko te noho haumārū 'ararua ko te nātura, he haka tano te haka tere haŋa i roto i a rāua.
2. Te nuku-nuku o te territorio e haka'o ki rote haka tika o tā'ana aŋa social, poritika, haka tere cultural, 'ono henua, territorial 'e económica te haka tere iŋa hōhonu o te haka tano i te moni, te haka piri iŋa o te roa era intercultural he haka piri mai o te nūna'a o te rauhuru

kona, he haka pā ana haka tere i muri i tētahi nu'u e ai rō 'ā te rāua haka tere iña hōhonu, 'e pē ira 'ā te roa era o te nūna'a koia ko tō'ona vaha nātura, haka tere iña tanjata 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruņa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 194

I roto i te haka tere iña o te territorio e ai rō 'ā te haka tere iña e kī ena principio de no tutela. E ko tano te vaha territorial mo haka tere hai tutela i ruņa i te rua, 'e 'ina ko haka tapa i te roa era he haka tere a roto i te hā'au 'e takoa a roto i te asociatividad, 'e pē ira 'ā hai 'ūmaņa, 'e mo ai o te ku'i-ku'i i roto i te haka tere iña e tano nō mo hetu e u'i mo haka riva-riva.

Aratikuro 195

1. Te haka tere iña mai vāeņa o te haka tere henua e tano nō mo haka ma'u ki te territorio rauhuru haka tere iña tā 'ā i ruņa i te rei, 'e ina ko hape ki te nā haka tere iña era ko pāpa'i 'ā i ruņa i te Tāpa'o Hōhonu. I roto i te haka ma'u iña nei o te rauhuru hā'ū'ū te me'e ra'e mo u'i he tanjata 'e he moni i roto i te hora ko tano 'ā mo haka ma'u 'e e ai te rahi mo haka tano i te haka tere iña. Mo te rei e u'i pē hē ana haka tere 'e pē ira 'ā pē hē ana hāito 'e pē hē ana mata'ite i te aņa.
2. Te Mōtuha Henua e aņa i te poritika puvrika haka topa-topa. Te rei mā'ana e haka hōhora i te haka tere iña 'e i te rauhuru rāve'a o te nā haka tere iña nei, kona kē-kona kē pa'i, 'e pē ira 'ā takoa i te rāve'a mo hā'ū'ū mo haka naho-naho 'e mo haka tika i roto i a rāua, i roto i te rauhuru territorio.

Aratikuro 196

1. Te haka tere iña e haka pūai i te nuku-nuku o te kona o te kāiņa a ruņa ki te haka tere iña o te regione 'e te regione e haka pūai 'a ruņa ki te haka tere iña nacional, 'e e mo'a te haka tere iña era ko tā 'ā i ruņa i te Tāpa'o Hōhonu 'o i ruņa i te rei ko tapu 'ā mo te nūna'a territoriale.
2. E mo ai pē ira ko kī 'a e te rahi ra'a o te nūna'a, te nuku-nuku o te haka tere iña o vāeņa 'o regional e tano nō mo haka tere i roto i te ta'u e tahi i te entidad regional 'o local i roto i te haka tere iña 'e i te ma'u iña i te tōro'a 'e e ko tano mo haka tere e ia mau 'ā.

Aratikuro 197

1. Te Mōtuha Henua, a roto i te haka tere iña o vāeņa o te henua, te nuku-nuku gobierno regional 'e pē ira 'ā local, te rāua aņa he haka tika he 'āpapa i ruņa i te territorio. 'O ĩra, e kimi i te rāve'a mo haka riva-riva 'e mo haka tī-tika 'e takoa e noho e haka topa mo hāpa'o te cuenca hidrográfica.
2. Te aņa nei te tute iña mo aņi-aņi riva-riva i kona hē te rauhuru 'ono tupuna 'o i kona hē e noho ena te kona hōhonu 'e te punua iña mai o te rauhuru aņa, ki tano ai mo haka tere tī-tika e te vaha nātura 'e takoa te aņa o te tanjata, hai haka tika 'e pē tū huru 'ā 'e hai tī'a mau o te territorio mo te riva-riva 'e takoa pē mu'a ka oho ena.
3. Te haka tika iña 'e te 'āpapa iña i te roa era o te vaha nātura o te territorio e haka pūai te hāpa'o kona ruņa nui era o te cuenca, o te glaciare, nā kona era mai ira e parinji mai era

te vai 'e te vaha nātura. Dā kona nei e tano nō mo kī mo hāpa'o o te nātura 'o te haka tere ija hōhonu 'e takoa mo u'i 'e mo aja hai kona mo toja i te nja kona tapu nei. Pē ira 'ā takoa, he u'i te rāve'a o ruja i te 'ō'one 'e pē hē i aja ai i ruja, o hetu rō ki te huru o te vai ki te haka tere ija o te vai.

4. Te 'āpapa ija 'e te haka tika ija o te territorio e haka tano e o'o ki roto i te roa era ko tā 'ā e te rei. E haka tere a roto i te rāve'a e hā'au e haka tika i muri i te ta'ato'a, 'e te mata ana u'i ki te me'e nui-nui era 'e pē ira 'ā ki te uru ija o te rauhuru pukuraŋa i roto i te rauhuru vaha 'e haka tere ija.

Aratikuro 198

Te Mōtuha Henua he tanjata hōhonu mo haka piri o te henua koia ko te nūna'a haka tere i te rauhuru regione. He haka pūai te piri ija o te regione 'e e haka pūai i te roa era o te territorio roa-roa rō 'ā, ruralte, 'i 'uta, 'e te kona e ai rō 'ā te ku'i-ku'i mo tu'u.

Aratikuro 199

Te nja kona era he kōmuna 'e he rauhuru regione autónoma 'e te noho ija o te nūna'a hāhine rō 'ā ki te kona era mo e'a mai roto i te henua e tano nō mo haka tere i muri i te nuku-nuku territoriale limítrofe o te henua era o te tapa, a roto i te rāua pū'oko, mo haka tika 'e mo aja 'e mo hā'ū'ū 'e mo haka piri i roto i a rāua, mo haka pūai i te haka tere ija comunitario, te va'ai ija o te rauhuru servicio puvriko 'e pē ira 'ā i te hāpa'o ija o te nātura, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruja i te rei.

Aratikuro 200

Te vae ija 'e te voto ija o te pukuraŋa o te kona e haka pūai i te roa era nja nu'u era ka o'o era e ma'u rō 'ā i te haka tere ija o tō'ona kona 'o rāua, i roto i te rāua kona 'e e noho rō 'ā takoa i roto i rā kona.

Kāiŋa haka tere e rāua mau 'ā

Aratikuro 201

1. Te kona autónoma he vaha poritika 'e territoriale, he base o te Mōtuha regionale, e ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica a rote haka tere ija puvriko 'e tō'ona hauha'a ō'ona mau 'ā, e ai rō 'ā tō'ona autonomía mo haka tere mo rāva'a o te rāua rāve'a 'e te haka tere ija o ruja i te rāua me'e, 'e e haka tika ki te haka tere ija era i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruja i te rei.
2. Te rei he vahi-vahi i te kāiŋa huru kē-huru kē, 'e e u'i te Mōtuha Henua mo haka tika a roto i te roa era i te rāua haka tere ija o te economía fiscal topa kē, i te haka tu'u ija o te poritika, i te rauhuru aja ko 'āpapa 'ā ko haka topa 'ā ki te kāiŋa, 'e pē ira 'ā, mo te roa era haka ma'u o te moni 'e tētahi rāve'a. Te haka tu'u ija o te rauhuru kāiŋa e u'i a ruja i te rāua huru, te rāua henua, te rāua economía, te rāua haka tere haŋa hōhonu, te huru o te kona, te nūna'a koia ko te vaha nātura, he roa era urbano 'e pē ira 'ā rurale.

Aratikuro 202

Te kāiŋa mo rāua mau 'ā te haka tere, e ai rō 'ā rauhuru haka tere iŋa o rāua mo rāva'a o te rāua me'e haŋa era i roto i te rāua kāiŋa. Te haka tere iŋa hōhonu o te rauhuru kāiŋa mo rāua mau 'ā e haka tere, he:

- a) He haka tere pa he pū'oko henua i roto i te kāiŋa 'e i roto i te rāua 'ite.
- b) He kī i te norma nu-nui era 'e e haka tere o ruŋa i te kāiŋa, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.
- c) He haka punua, he va'ai, he haka tī-tika 'e he 'āpapa i te haka tere iŋa o te rauhuru nuku-nuku puvriko o te hare tāvana o roto o te rāua haka tere iŋa o te rāua aŋa, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
- d) He haka pūai mo haka naho-naho 'e mo haka piri i te kāiŋa.
- e) E hāpa'o te vaha nātura ta'ato'a o te kāiŋa 'e pē ira 'ā te haka tere iŋa hōhonu o te nātura.
- f) He haka tere a roto i te u'i haŋa era o rāua pa he kāiŋa 'e he hāpa'o i te nātura koia ko tō'ona haka tere iŋa hōhonu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
- g) Ta'ato'a aŋa mo hāpa'o i te vaha nātura e haka tere a roto i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu, te rei 'e te rāve'a mo kimi i te vaha nātura 'e pē ira 'ā i te norma ko haka tika 'ā a ruŋa.
- h) Te hāpa'o iŋa, te ma'u iŋa o te rauhuru hauha'a tupuna 'e takoa o te nātura.
- i) Te haka pūai iŋa 'e te hāpa'o iŋa i te roa hōhonu, pē ira 'ā i te roa era o te arte 'e o te 'ono tupuna nātura 'e tētahi atu, 'e pē ira 'ā te huru o te rara iŋa o te hāpī iŋa o te roa era o te arte i roto i te rāua henua.
- j) E haka pūai te uru iŋa o te rauhuru pukuraŋa mo haka pūai o te democracia.
- k) He haka pūai, i muri i te roa regionale 'e central, rauhuru aŋa 'e haka tere iŋa o roto i te roa era o te educación, o te orara'a o te taŋata, o te hare, o te turismo, o te 'ārea-rea, o te kori pāhera-hera 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
- l) He aŋa rauhuru kona mo te haka tere iŋa riva-riva o te regione local i rote roa era e tano nō i a rāua mo aŋa.
- m) Te haka pūai iŋa o te kāiŋa he u'i te rāve'a mo tāpa'o i ruŋa i te 'āpapa e kī ena he plan de desarrollo comunal.
- n) Te haka tika iŋa o te aŋa a roto i te roa era o te plan de desarrollo comunal ko hā'au 'ā a roto i te mau pukuraŋa o te kāiŋa koia ko te nūna'a noho i roto i te kāiŋa.
- ñ) Haka pūai i te rauhuru aŋa mo te henua.
- o) Haka pūai i te ŋā nūna'a ena e ai rō 'ā te rāua kona mo ho'o i roto i te kāiŋa.
- p) He haka pūai mo uru mai ki roto i te aŋa i te rauhuru nūna'a e noho rō 'ā i te ara o 'ina rāua rāve'a 'e e hokorua i a rāua, a roto i te roa era e 'āpapa riva-riva te aŋa, he haka tika ki tētahi 'e e haka tere te rauhuru programa mo rā ŋā nu'u.

- q) He haka rehe i te ku'i-ku'i i te hora era ko vari mai 'ā te nono e te 'ati i runga i te henua.
- r) Haka pūai i te haka ma'itaki iŋa 'e i te haka tī-tika i te rāua kāiŋa.
- s) He haka pūai i te rāve'a mo hāpa'o i te nūna'a.
- t) Tētahi atu haka tere iŋa ko tā 'ā i runga i te Tāpa'o Hōhonu 'e i runga i te rei. Te rei e haka takea i te huru haka tere iŋa kē i roto i te rauhuru comuna 'e pē ira 'ā i rote hare tāvana, 'e te me'e mo u'i he haka tere pē tū huru 'ā riva-riva, mo te ta'ato'a 'e e haka tano ki roto i te territorio.

Aratikuro 203

1. Mo haka tika i te mo'a, i te hāpa'o 'e i te haka tere iŋa koro 'iti-koro 'iti o te derecho económico 'e pē ira 'ā social, pē tū huru 'ā mo te rahi ra'a, te comuna o te kona autónoma e tano nō mo haka uŋa i roto i te ta'u e tahi 'o e rua nu'u ma'u i te aŋa ki rote regione autónoma o roto i te roa era e haka tere rō 'ā i te administración, ko tā 'ā i runga i te rei.
2. Mo nono'i te tāvana vi'e 'o taŋata 'e ko hā'au 'ā 'ananake ko te concejo municipal, te regione autónoma 'o te administración central e kī ena, mo ai e ai rō 'ā te ku'i-ku'i, e tano nō mo rāua mo uru i rote ta'u 'iti-iti ki rote roa era o te comuna autónoma mo haka tere i te aŋa kai tano mo aŋa o te nu'u nei.

Aratikuro 204

Te tāvana vi'e 'o taŋata, mo ai ko ha'ati'a 'ā e te concejo municipal, e tano nō mo uŋa i te roŋo o te nūna'a mo haka tere 'e mo ma'u i te 'āriŋa o te kāiŋa i runga i te roa era ko tā 'ā te haka tere iŋa 'e te rei.

Aratikuro 205

Te pū'oko o te kāiŋa o rāua mau 'ā te haka tere, he hare tāvana, 'e te nūna'a o roto he tāvana vi'e 'o taŋata 'e he nūna'a toŋa concejo municipal, koia ko te uru iŋa o te mau pukuraŋa e noho rō 'ā i runga i te kāiŋa.

Aratikuro 206

1. Te tāvana vi'e 'o taŋata i a ia te haka tere iŋa o te gobierno comunal, pē nei e kī era he máxima autoridad, 'e i muri i a ia he haka piri 'e he haka tere te concejo municipal 'e e tano nō mo ma'u i te 'āriŋa i rote roa era judicial 'e extrajudicial o te kāiŋa.
2. Te tāvana ana haka tere i rote hā matahiti, e tano nō mo vae haka'ou i roto i te rua ta'u. Mo te roa nei he haka aŋi-aŋi pē nei ē mo ai ko o'o 'ā ki te rua matahiti ko ma'u 'ā i tō'ona tōro'a.

Aratikuro 207

1. Te concejo o te hare tāvana he nūna'a e ma'u rō 'ā i te 'āriŋa o te mau pukuraŋa o te kāiŋa, e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa normativa, pē ira 'ā resolutive 'e fiscalizadora. Te nūna'a o roto e haka tano ki te rahi o te pukuraŋa o te kāiŋa, ko tā 'ā i runga i te Tāpa'o Hōhonu 'e i runga i te rei. Mo te rei e kī ana ai ko tano 'ā mo haka tere 'o mo ma'u i te pū'oko o te nūna'a o te kāiŋa.

2. Te nūna'a mo uru ki roto i te concejo o te hare tāvana he haka tere e hā matahiti i roto, e tano nō mo vae haka'ou e tahi nō ta'u. Mo ai pē ira he haka anj-anj pē nei ē ka rua matahiti o te ma'u i te tōro'a.
3. Te vi'e 'e tanjata tonja i te anja o te hare tāvana e ai rāua rāve'a riva-riva 'e te tara mo tano mo haka tere riva-riva i tā'ana anja 'e i tō'ona tōro'a.
4. E hā'au 'e e ha'ati'a e te concejo i te plan comunal mo haka tere i te kāiņa, te moni e kī ena he presupuesto municipal 'e ta'ato'a huru o te anja ko 'āpapa 'ā he inversión mo te kāiņa, 'e tētahi atu ko tā 'ā i runja i te rei.
5. Pē ira 'ā roa hōhonu mo ha'ati'a e te Concejo mo haka tere o te plan regulador comunal.

Aratikuro 208

Ta'ato'a kāiņa e ai te rāua estatuto comunal ko anja 'ā 'e ko ha'ati'a 'ā e te nūna'a o te concejo municipal mo haka tere. Ni ka ai atu te rāve'a riki-riki ko tā 'ā i runja i te rei mo te rahi ra'a o te kāiņa, te estatuto o te kāiņa pāpa'i 'ā 'e e haka tī-tika e hā'au te haka tere iņa o te nūna'a nuku-nuku o te kāiņa, 'e pē ira 'ā te haka tere iņa o te democracia vecinal 'e o te norma ko tā 'ā i runja i te ordenanza comunal.

Aratikuro 209

1. Te koro nui o te mau pukuraņa o te kāiņa he rāve'a e tahi mo haka rarama 'e mo uru o te rauhuru nūna'a o runja o te kāiņa ki te roa nei o te haka tere iņa puvriko. E 'ui, e kimi i te rāve'a mo haka tika te me'e hape e ai i roto te rauhuru nūna'a 'e pē ira 'ā te nuku-nuku o te kāiņa.
2. Te haka piri iņa, te 'āpapa iņa, te haka tika iņa 'e te haka tere iņa ko tā 'ā i runja i te rei 'e pē ira 'ā e haka tika ki runja i te estatuto era o te rauhuru región.

Aratikuro 210

1. He vahi-vahi i te kona pa he unidad vecinal e kī ena. I roto i te unidad vecinal he anja e tahi junta vecinal, 'e i roto nei nā nu'u he ma'u i te 'āriņa o te anja o te mana'u o rā kona, e ai te rāua personalidad jurídica 'e te kimi hanja ta'e mo haka 'ono 'o ki te moni, te rāua anja he u'i te rāve'a mo uru o te rahi ra'a o te tanjata ki te anja nei mo haka tere o te kāiņa 'e pē ira 'ā mo haka pūai o te kāiņa. I te nā kāiņa era e ai rō 'ā te nūna'a noho rō 'ā i haho i 'uta, e tano nō mo haka piri pe he unión comunal pa he junta vecinal o haho o 'uta, te 'iņa e kī ena junta vecinal de carácter rural.
2. Te rei he u'i i te rāve'a mo haka topa i roto i te territorio te vaha o te unidades vecinal, te haka tu'u hanja o te nā nūna'a nei 'e o te haka piri comunal 'e te rāua haka tere iņa.

Aratikuro 211

1. Te nūna'a concejo o te rauhuru tāvana, he nuku-nuku e tahi 'e te rāua haka tere iņa mo u'i 'e mo ma'u i te rāua kāiņa 'e he haka pū'oko e te kope era ko vae 'ā e rāua i roto i a rāua mau 'ā.

2. Mo rāua e ma'u 'e e haka tika i te ku'i-ku'i o roto i te kāiŋa o rāua mau 'ā te haka tere, 'e e u'i te rāve'a mo haka piri te rauhuru nuku-nuku 'e pē ira 'ā mo o'o mai o te regionale 'e mo haka pūai i te hā'ū'ū riva-riva i roto i te ŋā pū'oko ma'u henua ta'ato'a o te kāiŋa.

Aratikuro 212

1. Te hakatere iŋa o te Mōtuha Henua he va'ai i te vaha ki te hare tāvana o te roa era o te moni 'e o te rauhuru hā'ū'ū mo haka tano 'e mo haka tika 'e mo haka pūai o te kāiŋa ta'ato'a.
2. Pē ira 'ā, e haka tere a roto i te roa hōhonu nei pa he pū'oko o te kāiŋa, mo kimi mo haka pūai i te kāiŋa a roto i te roa naho-naho mo te ta'ato'a, mo va'ai te vaha mo te rahi ra'a o te taŋata 'e pē ira 'ā takoa o te hā'ū'ū puvriko, 'e ina ko u'i mai hē i oho mai ai te taŋata.

Aratikuro 213

1. Te comuna o rāua te haka tere, e tano nō mo haka piri i a rāua, pau rō te ta'u 'o i roto i te ta'u 'iti-ti e tahi. E ai te personalidad jurídica de derecho privado 'e a rāua e haka tere a rote normativa o rā kona e noho ena.
2. 'E 'ina ko hape ki te me'e era ko papa'i 'ā i ruŋa i te inciso ra'e ena, te rauhuru nūna'a asosiacione mo te Contraloría General de la República e u'i e mata'ite te haka tere a rote normativa o te probidad administrativa e kī ena a roto i te roa parauti'a 'e e haka hōhora tahi te aŋa i roto i te rāua haka tere iŋa.

Aratikuro 214

Te comuna e haka tere i a rāua mau 'ā, mo tano o te rāua haka tere iŋa 'e i roto i te rāua rāve'a, e tano nō mo aŋa o te empresa, 'e mo uru i roto i rāua, e tano nō mo ai hokotahi nō 'o i rote nuku-nuku taŋata 'i muri i tētahi nūna'a puvriko 'o privado, i ra'e e ha'ati'a e te rei general 'o especial. Te empresa puvrika o te hare tāvana e ai te rāua personalidad jurídica 'e pē ira 'ā te rāua hauha'a o rāua mau 'ā 'e e haka tere a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e a rote rei.

Aratikuro 215

1. Te aŋa iŋa, 'e te vahi-vahi iŋa o te haka piri iŋa o te kāiŋa ko rāua mau 'ā te haka tere o te haka tika iŋa o te rāua tāpa'o o te kī haŋa mo te rei e haka tika, 'e e mo'a te u'i haŋa riva-riva ma'itaki, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Mo te rei e tahi e haka tika i te haka tere iŋa transitoria o te kāiŋa ka aŋa ena; pē hē ana haka tu'u o te haka tere iŋa o te ŋā hare tāvana 'āpī ena, 'e pē hē ana to'o te nūna'a mai roto ki tētahi nuku-nuku, 'e te hāpa'o iŋa riva-riva mo u'i i te haka tere iŋa o te rauhuru hauha'a e ai rō 'ā i roto i te kāiŋa era ko vahi-vahi 'ā.

Aratikuro 216

1. Te aŋa hōhonu o te hare tāvana he haka rarama 'e he va'ai te vaha mo uru o te rauhuru pukuraŋa o te kāiŋa ki roto i te haka makenu iŋa o te aŋa henua, pē ira 'ā ki roto i te 'āpapa iŋa o te territorio 'e takoa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, te rei 'e te estatuto o te region o te kāiŋa.

2. He va'ai i te rauhuru rāve'a, i te kona, i te moni 'e he hāpī i te nūna'a mo haka tere a rote roa digital, he hāpī i te roa era cívica 'e ta'ato'a nō aña mo te uru iña o te rauhuru nūna'a, mo 'ui mo haka tika i te ku'i-ku'i, 'e i roto i te roa nei ko tano 'ā, te haka tere iña, ki runja i te rei era ko tā 'ā.

Aratikuro 217

Te hare tāvana, e tano nō mo 'āpapa i te rahi o te rāua nūna'a aña i roto, 'e pē ira 'ā te haka tere iña i roto ko tā 'ā i runja i te rei, e hāpa'o i te roa era o te nu'u e ai rō 'ā te rāua tōro'a pa he funcionario 'e te rāua 'ouhou iña.

Te Provincia

Aratikuro 218

Te provincia he kāiña ko 'āpapa mo haka tere riva-riva e te rahi ra'a he nūna'a nuku-nuku o rāua mau 'ā te haka tere.

Región ma'u i te haka tere

Aratikuro 219

Te región o rāua 'ā te haka tere, he vaha poritika 'e territorial, e ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica, o te derecho puvriko 'e pē ira 'ā e ai rō 'ā te rāua 'ono o rāua mau 'ā, e haka tere rō 'ā e rāua mo haka pūai i te aña o te regione, i te kimi haña i te rauhuru rāve'a económico 'e i te haka tere iña i te roa legislativo, pē ira 'ā, reglamentarias, ejecutivas 'e fiscalizadoras a roto i te rauhuru nuku-nuku koia ko te rāua haka tere iña ko 'ite 'ā, e haka tika a runja i te Tāpa'o Hōhonu 'e a runja i te rei.

Aratikuro 220

Te regione, o rāua mau 'ā te haka tere, te rāua aña he:

- a) Haka tere iña o te pū'oko haka tere regional 'e ko tā 'ā i runja i te Tāpa'o Hōhonu 'e takoa i runja i te rāua estatuto.
- b) Te haka tere iña poritika 'e o te moni o te rauhuru regione o rāua mau 'ā te haka tere.
- c) He hā'au, he haka tika 'e he va'ai te vaha o te haka tere iña o te tāpa'o hōhonu koia ko te haka tere ananake ko tētahi nūna'a o rote rauhuru kāiña.
- d) Te poritika regionale o te hare, o te haka tika o te kāiña, o te orara'a, o te rauhuru pere'oa 'o rāve'a mo haka makenu 'e pē ira 'ā i te roa era o te hāpī koia ko te haka tika ki te poritika, ki te aña ko 'āpapa 'ā i te haka tere iña o te henua ko Tire, koia ko te mo'a i te roa hōhonu ta'ato'a era o te tanjata ko tā 'ā i runja i te Tāpa'o Hōhonu.
- e) Te haka tu'u iña i te empresa puvrika o te regione mai te nūna'a o rāua mau 'ā te haka tere o te regione ko tano 'ā, mo haka tu'u 'e ko haka tere 'ā a roto i te roa era o te rei.
- f) Mo rāua mau 'ā e haka tere hai tī-tika o te rauhuru vaha puvriko o raro o rāua.

- g) Te ma'u iŋa, te hāpa'o iŋa, e te rāve'a mo haka riva-riva o te nātura, mo ma'u naho-naho koia ko te hāpa'o ma'itaki 'e te uru iŋa riva-riva ki te vai 'e tētahi atu 'ono o te nātura 'e o te rāua territorio.
- h) Te haka tika iŋa 'e te haka tere iŋa o te rauhuru tumu, 'e te kona era ko hāpa'o 'ā pa he parque pe he kona hōhonu 'e te ŋā vaha silvestre era ko hāpa'o 'a e tētahi atu kona o te fiko ko kī 'ā he kona hauha'a mo hāpa'o i te rauhuru servicio ecosistémico mo va'ai ki te mau pukuraŋa, ki rote roa era o te rāua haka tere iŋa.
- i) Te 'āpapa iŋa 'e te haka tī-tika, i roto i te roa era o te kāiŋa 'e te haka tere iŋa i roto 'e pē ira 'ā o te rauhuru kona ena e ai rō 'ā te cuenca.
- j) He haka tu'u e tahi rāve'a poritika i te ta'u ta'ato'a mo haka pūai 'e mo haka naho-naho a rote roa riva -riva ko te nātura.
- k) He ha'ati'a, koia ko te hā'au te roa era mo uru mai o te rauhuru pukuraŋa ki rote aŋa henua, te 'āpapa iŋa mo haka kore o te 'ō'one i roto i te tokerau i roto i te henua 'e i roto i te rauhuru kona o te kāiŋa 'e pē ira 'ā o te regione o rāua mau 'ā e haka tere.
- l) Haka purara mo uru o te rauhuru nūna'a ki te aŋa o te regione.
- m) He haka pūai te rauhuru rara mo te henua, 'e pē ira 'ā te roa tecnología ena 'e te roa o te ciencias.
- n) Te haka pūai 'e te hāpa'o iŋa i te roa hōhonu henua, cultura, te arte, te 'ono tupuna, 'ono tupuna vārua 'e arqueológico, he re'o he vānaŋa 'e i te huru o te tarai iŋa o te rauhuru kona; pē ira 'ā i te hāpī i te roa artístico ena i roto i te rāua kāiŋa.
- ñ) E haka aŋa i te rauhuru aŋa puvriko tano ki te territorio 'e ki te regione haka tere e rāua mau 'ā.
- o) Te 'āpapa iŋa o te rauhuru aŋa 'e te haka tere o te roa era o te hakari koia ko te digital.
- p) He haka tere 'e he haka pūai i te roa era o te kori hakari, i te noho iŋa mo haka ora 'e pē ira 'ā i te vaha mo 'ārea-rea.
- q) Te haka tere iŋa 'e te haka tī-tika iŋa o te turismo i rote vaha era o te región, 'e pē ira 'ā he haka tika ki te rauhuru kāiŋa.
- r) He haka pūai i te haka tere iŋa pukuraŋa, pē ira 'ā productivo 'e económico o te región o rāua mau 'ā te haka tere, 'e he haka tika ki te poritika, ki te 'āpapa iŋa i te aŋa i te rauhuru aŋa o te henua.
- s) E haka tere i roto i te kāiŋa te me'e nei e kī nei he tasas 'e he contribución mo 'ouhou 'e i ra'e e ha'atia te rei.
- t) He uru ki rote vaha ta'ato'a mo hā'au ki tētahi henua, a roto i te hā'au ko tā 'ā 'e e haka tere rō 'ā.
- u) 'E tētahi atu haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 221

1. Te haka tere iŋa kai va'ai ki te regione autónoma mo te administración central e haka tere, 'e 'ina ko 'ati ana ai e va'ai rō i te haka tere iŋa nei 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.
2. Te haka tere iŋa o te regione autónoma e tano nō mo haka tika a ruŋa i tētahi vaha o te pū'oko haka tere o te Mōtuha Henua 'e e haka tika e hā'au 'ananake.

Aratikuro 222

Te haka tika iŋa o te nūna'a o te regione o rāua mau 'ā te haka tere ko 'āpapa 'ā hai gobierno regionale 'e hai asamblea regionale.

Aratikuro 223

1. Te pū'oko o te gobierno regionale he nūna'a haka tere ejecutivo e kī era o te región 'e rāua mau 'ā te haka tere iŋa.
2. Mo te suerekao vi'e 'o tanjata regional he pū'oko i te haka tere iŋa mo te nūna'a aŋa henua, he haka tere iŋa i rote roa judicial'e pē ira 'ā i te roa era i haho o te judicial o te regione.
3. Te kope mo haka tika 'e mo haka tere i te gobierno regional he mōtuha o te región o rāua mau 'ā te haka tere 'e he 'āriŋa mo te nuku-nuku pū'oko ta'ato'a o te henua 'e tā'ana aŋa he hā'au 'e he haka tika i roto i te gobierno central 'e i te región, pē ira 'ā i mu'a i te nūna'a pū'oko 'o haho, i rote haka tere iŋa era o te poritika henua 'e pē ira 'ā o te henua 'o haho.
4. I te hora era mo vae mo voto, te kope era ka ma'u era te tōro'a ko te kope era ko rahi 'ā tō'ona voto. Mo ai e tahi kope kai hāhine ki te roa era maha 'ahuru porciento o te voto o te ta'ato'a he voto haka 'ou i roto i te nūna'a era i a rāua te rahi ra'a o te voto hokorua. Te kope mo rē ko te kope era ko rahi 'ā te voto i tāpa'o ai.
5. Te vi'e 'o te tanjata mo haka pū'oko o te gobierno regional he haka tere i roto i te matahiti e hā, e tano nō mo uru haka 'ou ia 'e mo vae e te nūna'a e tahi nō ta'u. Mo ai pē ira, he haka aŋi-aŋi pē nei ē mo ai ko tu'u 'ā ki vāeŋa o tō'ona tōro'a te hā'aura'a e tahi ta'u a ia pa he pū'oko.

Aratikuro 224

Te tōro'a hōhonu o te gobierno regional he:

- a) He haka tika 'e he haka tere i te aŋa ta'ato'a i roto i tō'ona tōro'a, 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, 'e pē ira 'ā i ruŋa i te estatuto regional.
- b) He haka tika, he 'āpapa, he haka tere, he u'i 'e he mata'ite i te rauhuru servicio puvriko o te región mo rāua mau 'ā te haka tere 'e pē ira 'ā mo hā'au ki te Gobierno o ruŋa i te rauhuru makenu o rāua te pū'oko 'e e haka tere rō 'ā i roto i te región.
- c) Pē ira 'ā he ma'u i te roŋo ki rote koro nui o te asamblea regional mo aŋa i te rauhuru empresa puvrika 'e pē ira 'ā mo haka tere i roto i te rauhuru empresa o te región mo u'i te rāve'a 'e i te rauhuru haka tere iŋa, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpao Hōhonu, 'i ruŋa i te rei e pē ira 'ā i ruŋa i te estatuto o te región.

- d) He 'āpapa he haka tī-tika 'e he haka takea ki te koro nui o te región i te aŋa mo haka tī-tika o te territorio 'e te rauhuru rāve'a mo haka pūai i te kona urbano 'e pē ira 'ā i te roa era metropolitano, ko tā 'ā i ruŋa i te estatuto o te región 'e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.
- e) He haka takea ki te koro nui te mana'u ta'ato'a mo haka tere koia ko te 'āmui te roa era o te cuenca 'e ko hā'au 'ā i roto i te rauhuru piri o te nūna'a o te consejo i te aŋa nei o te cuenca, 'e ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
- f) Mo ohu ki te rauhuru pukuraŋa mo voto ki te plebiscito regionale 'e ko haka tere 'ā 'e ko pāpa'i 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, 'e pē ira 'ā i ruŋa i te estatuto regional 'e i ruŋa i te rei.
- g) He haka tī-tika i te haka tere iŋa i roto i te ta'u era ko o'o 'ā i te ku'i-ku'i i roto i te rauhuru nuku-nuku o roto i te regione autónoma, e uru ki rote ŋā vaha nei te haka tere iŋa mo ta'e hāhine mai o te 'ati, te ma'u iŋa e te haka tere iŋa.
- h) He haka tika 'e he haka hōhora ki te koro nui o te asamblea regional te aŋa mo haka pūai i te región, ko tā 'ā i ruŋa i te estatuto regional.
- i) He ha'ati'a i te rauhuru aŋa riva-riva ko haŋa 'ā mo ma'u.
- j) E kimi i te rāve'a mo haka tika rauhuru poritika puvrika mo hā'ū'ū mo haka pūai i te roa era o te desarrollo social, i te roa productivo, económico 'e cultural o te regione autónoma, 'e takoa i te rauhuru haka tere iŋa o te kona o te regione autónoma.
- k) He haka rarama he haka pūai te rauhuru aŋa 'āpī, te 'ā'ati i roto 'ā 'e te haka tere iŋa o te moni i roto i te región autónoma.
- l) He aŋa e he haka takea i rote koro nui o te región te rauhuru aŋa e te haka tere iŋa o te tara o te región ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i ruŋa i te estatuto o te región.
- m) He haka tere 'e he aŋa i te rauhuru rāve'a i roto te tara e haka tere ena e pē ira 'ā i te moni ko va'ai 'ā e te región.
- n) He aŋa i te rauhuru makenu o te fiko ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.
- ñ) He ha'ati'a he aŋa i te rauhuru hā'au ki te ŋā pū'oko haka tere ena o tētahi región autónoma mo ma'u mo haka tere i te programa 'e i te poritika puvrika i roto o te región, pē ira 'ā takoa rauhuru rāve'a mo haka piri o te territorio.
- o) He ha'ati'a mo aŋa i te rauhuru toŋa iŋa o te nu'u o tētahi henua o haho, i roto i te haka tere iŋa ena ko tā 'ā i ruŋa i te convenio o te henua 'e ko haka tika 'ā e te rei.
- p) E tētahi atu aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i ruŋa i te rei 'e o ruŋa i te estatuto regional.

Aratikuro 225

1. Te koro nui o te región he nuku-nuku ko haka tōro'a 'ā 'e e haka tere ena i te región e a rāua e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa normativa, mo haka tika 'e mo u'i mo aŋa riva-riva.

2. Mo te rei e tahi e u'i ko ai te kope tano e pē hē tō'ona huru mo uru ki rote haka tere iña nei pa he assembleísta regional 'e te rahi o te nūna'a mo uru ki roto 'e haka tika ki te rahi o te tanata o te kona.
3. Te nūna'a mo ma'u i a rāua te tōro'a o te assembleísta regional he haka tere i roto i te roa nei e hā matahiti, e tano nō mo uru haka 'ou e tahi nō ta'u i te rua ta'u era. E mo ai pē ira, e ai ko tu'u 'ā ki te rua matahiti o te haka tere iña o te tōro'a.

Aratikuro 226

Te aña o te assemblea regional he:

- a) He 'āpapa he kī i te haka tere iña o te rāua reglamento interno.
- b) He kī i te rauhuru normativa o te region e tano nō mo haka tere a roto i te roa era o te rei ko hā'au 'ā e te regione.
- c) He ha'amata i te me'e haña mo haka tere e te región he tramita i rote roa legislativo era ki rote Cámara o te Región.
- d) He nono'i a rote Congreso ki te Riputā ki te Riputao mo ha'ati'a i te roa legislativo o runa i te me'e ko haña 'ā mo haka tere i te región autónoma.
- e) He haka tika e he haka tere a roto i te roa riva-riva i muri i te gobierno regional i te rauhuru rāve'a o tō'ona haka tere iña e takoa mo kī pē hē ka haka tere ena a roto i te rei i te hora ko haña 'ā mo 'ite.
- f) He haka tere i te rāua hauha'a ta'ato'a.
- g) Mo ha'ati'a 'o mo haka kore 'o mo haka riva-riva o mo uru mo haka huri i te roa era o te tara o te moni e o'o mai era mo te roa mo hā'ū'ū e ko rova'a 'ā e pē ira 'ā i tētahi rāve'a pubvriko ko tā 'ā i runa i te rei.
- h) He u'i 'e he mata'ite i te aña o te gobierno regional 'a runa i te haka tere iña era ko tā 'ā i runa i te estatuto regional.
- i) He u'i te rauhuru aña te haka tere iña 'e te haka tere haña o te regione, mo ira e va'ai e haka ma'u 'o e tano nō mo nono'i ki te rauhuru roño ki te nūna'a pū'oko haka tere i roto i te regione autónoma, e tano nō takoa mo ohu ki te nūna'a puvriko funcionario 'o ki te pū'oko haka tere o te regione mo 'āpapa hai nuku-nuku e tahi 'o hai comisión especial.
- j) He kī ki te suerekao vi'e 'o tanata o te regional mo haka takea mo haka rarama i tā'ana aña ananake ko te nūna'a o te Consejo o te rauhuru Gobernación.
- k) Mo ha'ati'a, mo haka kore 'o mo kī mo huri i te haka tere iña o roto i te roa era o te cuenca.
- l) He kī i tō'ona mana'u 'e i tā'ana vānaña i muri i te nūna'a ena o rāua te ma'u te aña e te hāito i te roa o te vaha nātura.
- m) Mo ha'ati'a, mo huri 'o mo haka kore i te moni mo oho mai ki te regione, 'e i roto 'ā takoa te haka tika aña mo haka pūai o te regione 'e pē ira 'ā te 'āpapa iña 'e te haka tika iña o te territorio.

- n) 'E he kī tō'ona mana'u o ruŋa i te haka piri haŋa mo te roa o te 'ui o te plebiscito nacional.
- ñ) He ha'ati'a i te aŋa o te suerekao vahine 'o tane o te regione 'e pē ira 'ā takoa he ha'ati'a o te Cámara o te Rauhuru Región, mo aŋa i te empresa puvrika, pē ira 'ā regionale.
- o) Tētahi atu haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 227

1. Te 'āpapa iŋa 'e te haka tika iŋa 'e te haka tere iŋa o roto o te regioen autónoma e pāpa'i 'e e tā i ruŋa i te estatuto.
2. Te estatuto regionalee mo'a ki te haka tere iŋa hōhonu o te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā social 'e pē ira 'ā democrático 'e o ruŋa i te hakatere iŋa ko ha'ati'a 'ā 'e ai ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 228

1. Te haka tere iŋa o te estatuto regionale e aŋa 'e pē ira 'ā mā'ana e ma'u ki te gobierno regionale 'e ki rote asamblea regionale mo u'i mo voto 'o mo haka tano 'e ana ai ko tano 'ā e ha'ati'a 'ā e te rahi ra'a.
2. Te aŋa iŋa 'e te huri haŋa o te aŋa nei e ai ko uru 'ā te rahi ra'a o te nūna'a 'o o te pukuraŋa, democrática 'e e haka tika ki ruŋa i te taŋata o te kona autónomo 'i ira i aŋa ai.

Aratikuro 229

1. Te nūna'a o te consejo social regionale te rāua aŋa he haka rarama 'e he uru ki rote roa era o te rauhuru puvriko regionale mo rāva'a mo aŋa tahi 'e pē ira 'ā mo 'ui. Te rāua uru iŋa 'e te rāua aŋa i roto ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
2. Te kope mo haka tere i te gobierno regionale 'e pē ira 'ā i te rauhuru pū'oko o te servicio puvriko regionale ee ma'u i te rāua aŋa 'e e hōhora ki te consejo social regional, i roto i te ta'u e tahi o te matahiti, i roto ka kī ena o te haka tere iŋa o te moni, o te haka pūai iŋa o te rauhuru aŋa i rote kī haŋa era o te estatuto regionale.

Aratikuro 230

1. Te Consejo o te Gobernaciones, te rāua pū'oko haka tere he Peretiteni o te henua 'e i roto te suerekao ŋā vi'e 'o ŋāŋata o te rauhuru regione, mo rāua e haka tika te haka tere iŋa o te nūna'a o te vaha central 'e pē ira 'ā ki te nūna'a o te territorio koia ko te u'i i te riva-riva social 'e económico koia ko te haka naho-naho o te república 'e koia ko te ta'ato'a.
2. Te aŋa o te nūna'a o te Consejo o te Gobernaciones, he:
 - a) He hā'au, he haka tika 'e he hokorua i te haka tere iŋa o te poritika puvrika i te rauhuru regione.
 - b) He haka tere te roa o te economía 'e pē ira 'ā o te moni ki roto o te rauhuru regione haka tere e rāua mau 'ā.

- c) Te nā nuku-nuku nei 'ararua he u'i te rāve'a mo haka tere riva-riva te roa era o te mōtuha henua 'ararua ko te regione ,e pē ira 'ā pē hē ana haka tere mo mo'a i te autonomía o te nūna'a koia ko te territorio.
- d) He u'i te rāve'a 'e he haka tere a roto i te roa hōhonu era pē tū huru 'ā, he hā'ū'ū, he hakatere i roto i te ti'a mau territorial, 'e o te rauhuru rāvea e ai rō 'ā te tara i roto 'e pē ira 'ā he haka tere ija i roto i te territorio i roto i a rāua, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruja i te rei.
- e) He ohu mo piri o te rauhuru nuku-nuku o te territorio 'e o tētahi atu vaha.
- f) He hā'au mo haka ai rauhuru nuku-nuku mo aja 'e mo rara o ruja i te rauhuru rāve'a riva-riva.
- g) Tētahi atu ko tā 'ā i ruja i te rei.

Aratikuro 231

1. Te regione autónoma, e tano nō mo haka tika mo haka tu'u i te rāua nūna'a ki aja 'e pē ira 'ā e te nuku-nuku o te 'āpapa ija i roto i te vaha era mo aja 'e pe he me'e era ko tā 'ā i ruja i te rei 'e pē ira 'ā he hāpa'o i te roa era o te nūna'a ko rahi 'ā te matahiti 'e e u'i mo 'ouhou tano.
2. Te nā tōro'a nei e haka tere mo te nūna'a mā'ana e ma'u i te gobernación, i ra'e ana ha'ati'a e te koro nui asamblea regionale.

Aratikuro 232

Mo te rei e u'i i te rauhuru servicio puvriko, nuku-nuku 'o empresa o te Mōtuha Henua, 'e a roto i te haka tere ija o rāua mo u'i i te rauhuru aja mo mata'ite, 'o a roto i te roa era ana ai ko aja riva-riva 'ā i te aja mo te rahi ra'a, he haka tere a roto i te roa era e hā'au 'ararua ko te roa era centrada 'o desconcentrada i te territorio ta'ato'a o te república.

Aratikuro 233

1. Te rauhuru regione haka tere e rāua mua 'ā e ai rō 'ā te rāua rāve'a ko 'ite 'ā pē hē ana haka tika 'e ki a ai ana vānaja i roto i te rauhuru ministerio 'e pē ira 'ā i roto i te servicio puvriko e ai rō 'ā te rāua haka tere ija i roto i te roa era o te regione autónoma.
2. Te Gobierno regional e tano nō mo nono'i ki te nūna'a haka tere o vāeja o te henua mo haka uja mai i te rauhuru nūna'a o te ministerio 'e o te servicio puvriko. Pē ira 'ā ki te hare tāvana, e tano nō takoa mo nono'i ki te Gobierno Regional mo haka uja mai hai nūna'a ko 'ite 'ā o ruja i te me'e haja e te territorio.
3. Te haka tere ija nei te tute ija mo haka tere o te mo'a, i te hāpa'o 'e i te aja ija kora 'iti-kora 'iti o ruja o te haka tere ija social 'e pē ira 'ā económico 'e pē tū huru 'ā i te rauhuru territorio.
4. Te haka tere ija o te vaha central e tano nō mo subroga i roto i te ta'u e tahi, mo ai e ko tano te nūna'a o te territorio mo aja i te aja.
5. Mo te rei e haka tika te haka tere ija nei o te vaha nei mo haka tere.

Te hau tupuna he haka tere i te rāua kaiŋa

Aratikuro 234

1. Te autonomía territorial indígena he nuku-nuku territoriale e ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica, te rāua derecho 'e takoa e ai rō 'ā te rāua hauha'a o rāua mau 'ā, i roto te nūna'a o te nación tupuna he haka tere i te rāua autonomía 'e he haka tika ki tētahi entidad territorial era. Te Mōtuha Henua he haka aŋi-aŋi te me'e nei 'e he haka rarama 'e he haka takea, 'e takoa he hā'ū'ū ki te autonomía territoriale indígena mo rāva'a i te rāua haka tere iŋa.
2. Te rei, a roto i te rāve'a e tahi o te 'ui 'o consulta previa, he aŋa e tahi haka tere iŋa i roto i te ta'u riva-riva 'e ma'itaki mo te aŋa o te autonomía territorial indígena. Te haka tere iŋa nei mo te pukuraŋa o te nación indígena, mo rāua e haka tere a roto i te rāua pū'oko.

Aratikuro 235

Te rei e haka tī-tika riva-riva te haka tere iŋa o te autonomía territorial indígena 'e tētahi atu i muri o tētahi nuku-nuku territorial. Te autonomía territorial indígena e ai te tara mo haka tere ki riva-riva ai te haka tere iŋa o te rāua derecho de libre determinación o te pukuraŋa 'e o te hau indígena.

He kona topa kē

Aratikuro 236

1. Kona topa kē 'e haka tere haŋa kē ko Rapa Nui 'e pē ira 'ā ko te motu Juan Fernández, a rāua ana haka tere hai estatuto o rāua mau 'ā.
2. I te huru o te henua, te kirima, te vaha nātura, te economía, te haka tere iŋa o te rāua hau, o te kona e tahi o te henua 'o o te parehe e tahi, te rei e tano nō mo aŋa te territorio especial.
3. I roto i te territorio especial, te rei e tano nō mo kī i te haka tere iŋa económico 'e pē ira 'ā tētahi haka tere iŋa 'e he haka topa-topa, 'e pē ira 'ā e hia ta'u 'e te roa hōhonu e haka tika a roto i te haka tere iŋa o te kona.

Aratikuro 237

1. Te rei he aŋa 'e he haka tika i te haka tere iŋa o te moni mo te territorio especial, 'e te ŋā moni nei e haka tere a roto i te roa era mō ira i nono'i ai 'e i va'ai ai i te moni.
2. Pē ira 'ā takoa, te haka tere iŋa o vāeŋa o te henua 'e tētahi atu nūna'a o te territorio autónoma e haka ma'u te moni mo 'ouhou o te aŋa o te nūna'a o te territorio especial.

Aratikuro 238

I te káiŋa huru topa kē ko Rapa Nui, te Mōtuha Henua he mo'a mo haka tere i te henua hai mana'u o rāua koia ko tō'ona mau pukuraŋa o te hau mā'ohi porinetia rapa nui, ai ka va'ai i te rāve'a mo 'ouhou 'e mo haka pūai i te rāua haka tere iŋa, mo hāpa'o mo te riva-

riva 'e mo mo'a ki te hā'au ko tāpa'o 'ā i te ta'u 1888, 'o Īra i va'ai ai mo haka tere e te hau Tire. He haka anji-anji haka'ou pē nei ē te henua o te rapa nui ta'ato'a 'e e mo'a te henua o te nu'u ko ai 'ā o rāua. Te henua ko Rapa Nui he haka tere hai puka matu'a o rāua mau 'ā.

Aratikuro 239

Te motu ko Juan Fernandez he kona huru topa kē 'e te kona o roto ko te motu era o Robinson Crusoe, Alejandro Selkirk, Santa Clara, San Félix 'e San Ambrosio, 'e pē ira 'ā te nā henua ta'ato'a era i te tapa 'ō'ona o roto o te vāikava. Te Mōtuha Henua e haka tere ki roto i te nā territorio nei a ruŋa i te estatuto ko aŋa 'ā 'e ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 240

Te henua tire ko antártica, e 'āmui mai takoa te vaha marítimo era, he territorio e tahi huru haka tere ĩŋa kē 'e pē ira 'ā te 'āua era ko hāhine 'ā ki tētahi henua 'e o te tire rā nā kona, pē nei e kī ena he derecho soberano, e mo'a te haka tere ĩŋa ko tā 'ā ki 'aŋarīnā i muri i tētahi henua. Te Mōtuha Henua e ma'u e hapa'o i te Antártica, a roto i te poritika haka tere a roto i te anji-anji i te rara científico, mo hā'ū'ū 'e mo haka tere a rote haumārū ki rote roa ta'ato'a nei.

Kona rural

Aratikuro 241

1. Te Mōtuha Henua e haka rarama 'e e haka pūai i te rāve'a ta'ato'a i 'uta 'e he haka anji-anji he rāve'a haka'ou e tahi i roto i te territorio 'e te haka tere ĩŋa o te rā nā nūna'a 'e te haka pūai i roto i te rāua noho ĩŋa pa he nuku-nuku o te henua, o te vai 'e o te vāikava.
2. Pē ira 'ā takoa he va'ai te vaha mo te nūna'a noho rō 'ā i haho i te roa era i roto i te henua 'e pē ira 'ā i te regione mo 'āpapa e rāua mo aŋa i te rāua haka tere ĩŋa poritika puvrika e hetu rō 'ā ki te rāua haka tere ĩŋa.

Aratikuro 242

Te Mōtuha Henua he u'i te rāve'a riva-riva mo ta'e hetu o te 'ati o te rake-rake 'e he haka riva-riva 'e he haka pā ana haka tere te nā vi'e 'e te nā poki vahine e noho rō 'ā i haho, e haka rarama i te haka tere ĩŋa poritika puvrika mo noho naho-naho pē tū huru 'ā 'e mo haka tere i te rāua haka tere ĩŋa tanjata ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei.

Aratikuro 243

Te Mōtuha Henua he haka pūai i te rauhuru rāve'a mo ho'o o te kona, i rote feria, i rote hare toa 'e pē ira 'ā i te tāui ĩŋa 'o te tari mai roto i te ha'a'apu 'e te rauhuru hauha'a.

He haka tere iŋa fiscal

Aratikuro 244

1. Te haka tere iŋa o te roa era o te moni i roto i te kāiŋa e haka tika i roto i a rāua, te Mōtuha Henua 'e te rauhuru nuku-nuku, e hā'ū'ū 'e e pu'a te rima i roto i a rāua o ai ko tu'u mo haka tere iŋa 'ā ta'ato'a 'e e haka tano te roa ta'ato'a mo haka riva-riva o te aŋa mo te ta'ato'a.
2. Te ŋā haka tere iŋa ena o ruŋa e haka tika ki ruŋa o te rauhuru pukuraŋa o te kāiŋa.

Aratikuro 245

1. Te nūna'a o te kāiŋa o rāua mau 'ā te haka tere, e ai rō 'ā te rāua roa hōhonu mo te roa era o te moni mo uru mo o'o mai 'e pē ira 'ā mo haka pau i roto i te rāua haka tere iŋa, 'e ta'ato'a haka tere iŋa e haka tano nō ana haka pau, e haka tika, e hā'au, e haka naho-naho te roa o te moni 'e e 'ūmaŋa, pē ira 'ā he haka hoki ki roto i a rāua 'ā, ki te nūna'a o te henua, he haka naho-naho 'e he haka riva-riva te haka tere iŋa o te economía.
2. Te haka tere iŋa o te rei o te moni e u'i te rāve'a, kora'iti-kora'iti, hai kona hauha'a 'e riva-riva mo haka pau ki te puvriko 'e e haka tere 'e e haka pau a roto i te rauhuru nuku-nuku haka tere i roto i te territorio, pē nei e kī ena subnacionales, 'e a roto i te roa era tī-tika mo haka tere i roto i te rauhuru nuku-nuku o te kāiŋa.
3. Te aŋa pūai 'e te tōro'a mo ma'u ki te haka tere iŋa macroeconómica 'e pē ira 'ā fiscal 'e e tahi nō kona mai ira ana haka tere mai.

Aratikuro 246

1. Te haka tere iŋa e rāua mau 'ā 'e te rauhuru nuku-nuku i roto i te territorio, te hā'aura'a a rāua e tano nō mo haka tika 'e mo kimi te rāvea o te tara puvriko i roto i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu 'e i roto i te rei, mo te riva-riva o te nūna'a 'e o te rāua kona noho a roto i te haka tere iŋa era riva-riva, ma'itaki 'e mo rāva'a o te moni mo haka tere.
2. Te haka tere iŋa o te roa o te moni e haka tika a ruŋa i te roa e tute era pe he me'e era he va'ai te rahi o te moni mo te aŋa e haŋa rō 'āmo tu'u ki rā roa 'e pē ira 'ā mo haka riva-riva i te tara mo hā'au mo ta'e haka topa kē mo vahi-vahi i roto i te nūna'a o te territorio, e haka tano pē tū huru 'ā, haka pūai a rote roa naho-naho o te territorio, e haka piri, e aŋa hai parauti'a, e haka topa te mana'u 'e e va'ai te vaha hai ma'itaki.

Aratikuro 247

Te ŋā nuku-nuku o te territorio a roto i te ŋā vaha nei ana rāva'a te tara:

- a) A roto i te vaha ena ko va'ai 'ā e te rei o te presupuesto.
- b) A roto i te impuesto mo te riva-riva o te nuku-nuku o te kāiŋa.
- c) A roto i te vahi iŋa o te impuesto ko tā 'ā i ruŋa i te rei o te presupuesto.
- d) A roto i te moni era o te impuesto 'e o te nu'u era e 'ouhou rō 'ā.
- e) Te vahi-vahi iŋa o te moni mo hā'ū'ū.

- f) He moni e haka ma'u era e te fisco ki roto i te rauhuru territorio.
- g) Te haka tere iŋa riva-riva o te rāua hauha'a.
- h) Te me'e ena e va'ai rō 'ā e tētahi nu'u, herencia 'e tētahi atu me'e e va'ai rō 'ā a roto i te rei.
- i) Tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 248

1. Te moni o'o mai o te fiko o roto o te roa era o te impuesto e haka rarama rō 'ā i roto i te haka tere iŋa central 'o i vāeŋa 'e pē ira 'ā i roto i te rauhuru territorio 'e ko tā 'ā i ruŋa i te rei o te presupuesto.
2. Te rei e kī i te nūna'a mo rāua e ha'aputu 'e e haka tī-tika i te haka tere iŋa ta'ato'a o te aŋa mo haka hōhora ki te Tōro'a Tāpura 'e te haka tere iŋa 'e te vahi-vahi iŋa o te moni 'e o te fiko, 'e pē ira 'ā pē hē ana haka hoki 'e ana 'ouhou i roto i te rauhuru territorio 'e te rahi atu hauha'a mo haha'o ki roto i te rauhuru moni. 'O ira o te haka tere iŋa nei e uru te rauhuru nūna'a o te pū'oko o te territorio mo aŋi-aŋi.
3. I roto i te vaha nei o te haka tere iŋa o te roa era o te rei o te moni, te nuku-nuku mo rāua e u'i te rāve'a mo haka vahi-vahi o te moni fisco, 'e e u'i te rāve'a e haka tere a roto i te roa ena ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 249

1. Te haka tere iŋa o te rauhuru nuku-nuku o te territorio e hā'ū'ū mo haka tika i te roa era mo haka tano i roto i a rāua.
2. Te rei e kī i te moni mo hā'ū'ū ki te ŋā nūna'a ena o te territorio 'e 'ina he rahi o te rāua moni o te fiko, 'e te pū'oko haka tere iŋa o ruŋa o te roa nei he kī ki te legislador i te tara mo haha'o ki roto i te vaha nei.
3. Te rei he haka tapa i te moni mo te hora era ko ku'i-ku'i 'ā te henua mo haka naho-naho i te haka tere iŋa o te economía o te henua 'e takoa mo ai o te tara mo haka ma'u ki roto i te territorio, 'ina pa'i he o'o riva-riva haka 'ou te moni o te ai ko ai 'ā te ku'i-ku'i.
4. A roto i te haka tere era e hā'ū'ū i roto i te rauhuru territorio te haka tere iŋa o te nūna'a pū'oko e haka ma'u i te moni ki roto i te rauhuru territorio 'e i roto e ai rō 'ā te tara o te fiko 'e te ŋā tara nei e turu rō 'ā a raro ki vāeŋa o te roa era ko tā 'ā mo va'ai.
5. Te rauhuru región 'e pē ira 'ā te comuna o rāua mau 'ā te haka tere, e ai rō 'ā te rāua moni e o'o rō 'ā a ruŋa ki te rahi ra'a ko kī 'ā e te fiko he hā'ū'ū he haka ma'u i te tara ki te ŋā kona era ko turu 'ā a raro te rahi o te moni. 'E te nūna'a era a rāua te haka tere te haka tika nei he ma'u ki te legislador e tahi rāve'a pē hē ana haka ma'u te moni ki tētahi kona.

Aratikuro 250

Te pū'oko haka tere i te región 'e pē ira 'ā i roto i te kāiŋa e tano nō mo haka hōhora i te rāua tārahu a rote kī iŋa era o te rei, rei nu-nui era 'e pē ira 'ā te ŋā rei era mo te rauhuru kona, 'e i ruŋa ka tā era te ŋā haka tere iŋa nei:

- a) E ko tano te moni ko haka ma'u 'ā mo to'o mai mo pereta 'o mo 'ouhou tētahi atu tārahu 'o mo haka pau a roto i te roa e kī ena gasto corriente.
- b) Te rāve'a mo haka tikea pē nei ē te tārahu e 'ouhou ta'ato'a te kope era ā'ana i nono'i te tārahu.
- c) E ko tano mo va'ai hai me'e o te fiko 'a hara ko 'ouhou te tārahu.
- d) Te haka tika ija o te roa tano mo tārahu ko tā 'ā 'o ko va'ai 'ā i ruha i te presupuesto o roto o te matahiti i roto i te gobierno regional 'e pē ira 'ā i roto i te hare tāvana 'e e u'i e haka tika ki roa hē ana tu'u te roa pau rō te ta'u.
- e) 'Ina ko haka pau i roto i te ta'u mo te voto.
- f) Te nā tara nei e ko tano mo 'ouhou ki te nūna'a aha 'e takoa ki te haka pau ija corriente.

KAPITURO VII

HE TŌRO'A O TE REI

Aratikuro 251

Te tōro'a o te rei i roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, pē ira 'ā i te Cámara o te rauhuru Región.

He Congreso o te Riputā 'e o te Riputao

Aratikuro 252

1. Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao he nūna'a a rāua he kī te vānaŋa hope'a, e haka pā rō 'ā te rahi ra'a i roto i a rāua i te roa era plurinacional, he nūna'a hai 'īŋoa o te pukuraŋa. He oho ki te roa era mo haka tere i te rei 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Te Congreso e ho'e hānere mā pae nūna'a pē ruŋa 'e e voto e te pukuraŋa i roto i te rāua distrito electoral. He rei e tahi ko hā'au 'ā i roto i te región mo rāua e kī i te rahi o te nūna'a, te rauhuru kona o te voto 'e te vae iŋa e haka tika a roto o te rahi ra'a o te nūna'a.
3. Te escaño ko hāpa'o 'ā mo te nūna'a mo uru ki rote Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e te ŋā vaha nei mo te nūna'a o te hau mā'ohi tupuna 'e ana vae i roto i te distrito e tahi único nacional. 'E te rahi ra'a e haka tano ki te rahi o te nūna'a tupuna, e u'i a roto i te rahi o te mau pukuraŋa ta'ato'a o te henua. E haka piri ki roto te rahi o te nūna'a mo uru ki rote Congreso. Mo te rei e haka tika i te rauhuru haka tere iŋa 'e te huru o tanjata mo o'o ki roto o ruŋa i te vahi iŋa o te escaño ko hāpa'o 'ā.

Aratikuro 253

Te tōro'a o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao he:

- a) He mata'ite i te rauhuru haka tere iŋa o te nuku-nuku o te gobierno. 'O ira e tano nō rāua mo:
 - 1) Mo hā'au i roto i a rāua 'o mo kī i te rauhuru haka tere iŋa ana ai ko tano 'ā 'o ko hape 'ā, 'e te haka tere iŋa te kī haŋa e pāpa'i ki te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República, 'e i roto i te ta'u e toru 'ahuru mahana mai te hora era ko haka ma'u 'ā te roŋo e pāhono koia ko te hā'aura'a a roto i te ministra 'o o te ministro o te Mōtuha Henua.
 - 2) He nono'i, koia ko te hoko rua 'e te hā o roto o te hānere o te nūna'a i te rauhuru parau ki te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República o ruŋa o te haka tere iŋa o te rauhuru nūna'a o te gobierno, e pāhono koia ko te kī haŋa i te rauhuru rāve'a i tu'u ai ki ruŋa i rā roa a roto i te ministra 'o o te ministro o te Mōtuha Henua i roto i te toru mahana ko haka uŋa 'ā te roŋo.

E te nā haka tere nei e ko tano mo tuhi he haka tere poritika o te ministra 'e o te ministro o te Mōtuha Henua.

- 3) He u'i te vaha mo rara 'e e ai te rahi o te dos quinto o te nūna'a i roto 'e te rara ija nei mo ha'aputu i te rauhuru haka tere ija o te nūna'a o roto o te Gobierno. Te nā nuku-nuku nei ka rara nei, e kī e te tercio o te nūna'a, nī nu'u e tano nō mo haka ma'u i te roŋo 'e mo nono'i i te rauhuru parau o te nūna'a o te gobierno. Ta'ato'a nūna'a mo haka uŋa i te roŋo mo oho mai ki rote koro e oho e tu'u 'e pē ira 'ā e va'ai i te rauhuru parau 'e i te rauhuru 'a'amu o ruŋa i te kope 'o a ruŋa i te haka tere ija ko kī 'ā e te comisión nei. E haka topa te mana'u, nei comisión o rāua te rara e ko tano mo oho e toru ta'u ki tū tanjata 'ā, mo ai pē ira e hā'au haka 'ou te rahi ra'a o te nūna'a o te cámara.
- b) He haka rarama he kī i te hora era te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane he hōhora i tō'ona parau 'e ko ma'u haka 'ou te tōro'a, mo ai te haka tere ija nei ko tano 'ā i kī ai mo haka rē i te tōro'a, e tano nō, mo ha'ati'a 'o mo ta'e ha'ati'a.
- c) E mo haka rarama mo ai 'ē-ē o 'ina o ruŋa i te hā'aki ija 'e te ho'e 'ahuru nūna'a pē ruŋa ka tu'u rō ki te piti 'ahuru e ai rō 'ā te horo o ruŋa i a:
 - 1) Te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane o te Henua, o ruŋa i tō'ona haka tere ija kai tano 'e ko hape 'ā ki te haka tere ija riva-riva pe he Mōtuha o te Henua 'o kai haka tere a roto i te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te rei 'e i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. 'E te horo ija e tano nō mo aŋa i te hora era te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane he haka tere nō 'ā i tō'ona tōro'a i roto i te ono 'āva'e pē mu'a ko hāhine 'ā mo haka kore i tō'ona haka tere ija. 'E i roto i te ta'u nei e ko tano mo e'a mai ki haho o te henua mo ai kai ha'ati'a e te Congreso o te Riputā 'e te Riputao.
 - 2) Te ministra 'e ministro o te Mōtuha Henua, mo ai ko hape 'ā ki te haka tere ija riva-riva o te Mōtuha Henua, o te ai ko hape 'ā ki te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu 'e takoa o te rei o te ai takoa 'ina kai haka tere a roto, takoa o te ai ko toke 'ā, ko hape 'ā, ko aŋa 'ā i te aŋa rake-rake, haka tere rake-rake ai te moni puvriko 'e ko 'ouhou 'ā ki te nu'u mo aŋa i te me'e rake-rake 'o mo reo-reo.
 - 3) Te jueza 'e pē ira 'ā te juece o te vaha era o te hare ture corte de apelaciones 'e pē ira 'ā o te Corte Suprema 'e te contralora 'e o te contralor general o te república, o te ai kai aŋa i tā'ana aŋa 'e ko haka rē 'ā a te tapa.
 - 4) Te generarare 'o te almirante o te rauhuru nuku-nuku o roto i te Fuerzas Armadas, 'e pē ira 'ā te pū'oko nui-nui o te mūto'i o Tire, Carabineros, 'e pē ira 'ā te director o te Policía de Investigaciones o Tire, o te ai ko hape 'ā ki te haka tere ija o te henua 'e o te hāpa'o ija i te seguridad o te Mōtuha Henua.
 - 5) Te suerekao nā vi'e 'o nāŋata o te regione, o te ai ko hape 'ā ki te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu 'e o te ai ko toke 'ā e ko hape 'ā te haka tere ija ki te henua, 'e pē ira 'ā mo rave'ino i te nūna'a tōro'a a ruŋa ki a ia, 'e o te tākere o te moni o te puvriko 'e takoa o te aŋa hape o te toke.

Te horo iŋa 'e te hā'aki iŋa e haka tere a roto i te rei ko haka tika 'ā o ruŋa o te rauhuru rāve'a nei.

Te horo ko haka tika 'ā a ruŋa i te 2), 3), 4) y 5) e tano nō mo ma'u mo hā'aki i roto i te ta'u e aŋa nō 'ā rā taŋata 'o i rote toru 'āva'e ko hāhine 'ā mo mao i tō'ona tōro'a. Mo ai ko horo 'ā 'e ko hā'aki 'ā e ko tano mo e'a mai roto i te henua e ai ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e e ko tano mo e'a mo ai te horo ko ha'ati'a 'ā o ruŋa i a ia.

Mo ai ko ha'ati'a 'ā te horo o ruŋa i te Peretiteni vi'e 'o o ruŋa o te Peretiteni tane o te República 'o o ruŋa o te suerekao regional e ai te rahi ra'a o te voto o te riputā 'e o te riputao i roto i te koro. Te kope era ko horo 'ā e ko tano mo haka e'a mai roto i te aŋa.

I roto i tētahi haka tere iŋa ena e ai te rahi ra'a o te voto o te riputā 'e o te riputao i roto i te koro 'e te taŋata era o te vi'e era ko horo 'ā he haka re tō'ona tōro'a mai te hora era te Congreso o te Riputā 'e Riputao ko ha'ati'a 'ā te hā'aki. Te haka kore iŋa e tano nō mo haka noho mo ai te Cámara o te Regione mo kī ko hape 'ā te horo iŋa 'o mo ai e ko pāhono i roto i toru 'ahuru mahana pē mu'a.

- d) He va'ai 'e he ha'ati'a mo ai ko hā'au 'ā mo te Peretiteni vi'e 'o mo te Peretiteni tane o te República mo tano mo e'a mai roto i te henua e toru 'ahuru mahana mai te ta'u era e toru tāpati o te 'āva'e era ko ruti o te ta'u e tahi matahiti toe mo haka kore i te haka tere iŋa i tō'ona tōro'a.
- e) He u'i 'e he mata'ite i te ta'u ta'ato'a te haka tere iŋa o te moni ko va'ai 'ā mo te roa era mo hāpa'o i te henua, 'e pē ira 'ā i te 'āpapa iŋa i te haka tika iŋa i te poritika o roto i te roa o te defensa nacional 'e o ruŋa i te poririka militar.
- f) 'E tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

He Cámara o te rauhuru Región

Aratikuro 254

1. Te nūna'a o te Cámara o te Regione he nūna'a tano mo kī ana ai ko riva-riva 'ā 'o ko hape 'ā 'e tētahi atu, deliberativo e kī ena, haka pā ana ai te nu'u i roto i muri i tētahi nu'u o te haka tere iŋa kē 'e pē ira 'ā he pū'oko o te rauhuru regione 'e te rāua aŋa he uru ki te rāve'a era mo haka tika i te rei o te hā'au o te regione 'e mo haka tere atu tētahi aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Te nūna'a e kī ena he ma'u 'āriŋa o te regione 'e te rāua vae iŋa a roto i te voto o te mau pukuraŋa, 'e pē ira 'ā takoa o te pū'oko haka tere o te comuna 'e i te regione, e toru matahiti a mu'a ana o'o ana vae ko o'o 'ā te peretiteni 'e pē ira 'ā te Congreso 'e a rāua e toru matahiti a mu'a ana voto iho.
3. Mo te rei e kī i te rāve'a o te nu'u mo vae i roto i te región e ko tū rahi 'ā mo te ta'ato'a región, e ai mai te toru pē ruŋa, e mo'a te haka tere iŋa e haka pā te nā vi'e te nāŋata.

Mo te rei, e haka tika i te rauhuru escaño reservado i roto i te Cámara o te rauhuru Región.

4. Te rei he haka tika i te rāua haka tere iŋa 'e te rauhuru aŋa 'e i te hora ta'ato'a a rāua he haka hōhōra i te rauhuru aŋa hai moni i te ta'u ta'ato'a ki te asamblea regional. E pē ira 'ā takoa e tano nō mo ohu mo uru atu ki roto i te koro mo 'ui rauhuru me'e.
5. Te Cámara o te Regione e ko tano mo u'i e rāua 'o mo mata'ite e rāua i te aŋa o te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā te ŋā nuku-nuku o rāua te haka tere.

Aratikuro 255

1. E te haka tere nei o te Cámara o te Regione e 'ite e rāua i te horo ko aŋa 'ā e te Congreso o te Riputā 'e pē ira 'ā o te Riputao.
2. Te Cámara o te Regione he haka tika e rāua pa he jurao 'e e kī ana ai te vi'e 'o te tanjata ko hape 'ā 'o 'ina, he oti mau 'ā te rāua rāve'a.
3. Te kī iŋa ko hape 'ā e haka rarama 'e e ai e rua tercio o te rahi o te nūna'a i roto i te koro 'e mo ai te horo o te hā'aki mo te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane o te República 'o o te suerekao o te región 'e tētahi atu. E ai ta'ato'a nūna'a ma'u i te 'āriŋa o te regione i roto i te koro.
4. Te kope era ko kī 'ā ko hape 'ā he haka e'a mai roto i tā'ana aŋa koia ko tō'ona tōro'a, 'e e ko tano mo aŋa i roto i tētahi kona hai confianza 'o hai tonja e te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane. I roto i te ta'u ta'ato'a era e haka tere rō 'ā te Peretiteni 'o e ko tano takoa mo uru mo pū'oko i tētahi vaha e voto e te mau pukuraŋa 'e ko haka e'a 'ā o te ai ko hape 'ā.
5. Te nu'u aŋa vi'e 'o tanjata ko hā'aki 'ā ko hape 'ā he u'i te haka tere mo kimi i tō'ona hape a roto i te rei o te hare ti'a mau tano 'e mo rāua takoa e kī i te haka ūtu'a iŋa ko tano 'ā mo te aŋa i hape, ana ai ko hape mau 'ā, mo haka tere pa'i i te ūtu'a o te ai ko aŋa 'ā e tahi aŋa rake-rake 'e ko hape 'ā i te haka tere iŋa o te Mōtuha Henua 'e ki tētahi atu nu'u.

Haka tere iŋa ki te rahi ra'a o te Tōro'a Tāpura o te Rei

Aratikuro 256

1. Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā te Cámara o te Regione, 'e ki tano mo uru ki roto i te koro 'e mo hā'au mo ai kai tu'u te toru vahi o te nūna'a i rote koro. Ana hā'au 'o ana haka tere e ai te rahi ra'a o te nūna'a i roto i te koro, ana ai nō ko hā'au 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei mo ai e tahi quórum haka tere iŋa kē.
2. Te rei haka tika 'ā pē hē ana 'āpapa, pē hē ana haka tere, pē hē ana tramita, e tano nō mo hokorua hai haka tere iŋa o te ŋā nuku-nuku nei e kī rō 'ā.

Aratikuro 257

1. Mo vae o te kope e tahi mo riputā 'o mo riputao 'o mo ma'u 'āriŋa o te regione e ai hai kope e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa hōhonu mo voto, e ai ho'e 'ahuru mā va'u matahiti ki

te mahana era mo voto, e ai e noho rō 'ā i roto i tō'ona territorio 'e i roto i te ta'u e rua matahiti i te roa era o te riputā 'e o te riputao 'e e hā matahiti i te roa era o te pū'oko ma'u o te regione, e tataku pē tu'a mai te mahana era o te vae o te voto.

2. E ai tō'ona noho ija i roto i te territorio 'e i roto i a ia ka haka tere ena tō'ona tōro'a.

Aratikuro 258

1. Te nūna'a e ko tano mo uru ki roto i te tōro'a nei o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā ki te Cámara o te Regione:

- a) He kope he Peretiteni o te República o te kope e ma'u rō 'ā i tō'ona tōro'a i rote haka tere ija o te Peretiteni i te ta'u mo voto.
- b) Te ministra 'e te ministro o te Mōtuha Henua 'e te nā nūna'a era o te secretaria 'e pē ira 'ā te subsecretario.
- c) Te mōtuha o te regione pē ira 'ā o te comuna o te vae ija popular.
- d) Te nā consejera 'e consejero o te hare moni, Banco Central.
- e) Te nā consejera consejero o to Consejo Directivo o te Servicio Electoral.
- f) E te nūna'a e haka tere rō 'ā pa he pū'oko 'o directivo i roto i te rauhuru nuku-nuku autónomo.
- g) E te nā nūna'a ena e haka tere rō 'ā i roto i te Sistema de Justicia.
- h) E he nu'u o roto o te Corte Constitucional.
- i) He nūna'a o roto i te Tribunal Calificador de Elecciones 'e pē ira 'ā o rote tribunal electoral regional.
- j) Te contralora 'o he contralor general o te república.
- k) He nūna'a e ma'u rō 'ā i te tōro'a o te fiscal nacional, 'e pē ira 'ā fiscal regional 'o fiscal i roto i te Ministerio Público.
- l) E he nūna'a 'o funcionario e aja rō 'ā i rote servicio o te mūto'i.
- m) He nūna'a nātura o rāua te haka tere te roa jurídica 'e takoa e aja rō 'ā i te roa o caucione 'o contrato o te Mōtuha Henua.
- n) Te nā vi'e 'o he nājata e aja rō 'ā i rote roa miritare era.

2. Te inhabilidad mo te nu'u era ko uru 'ā ki roto i te nā tōro'a nei ko kī 'ā i ruja i roto i te matahiti e tahi a tu'a ki te vae ija 'o ki te voto ija, e 'ina ko tano mo te nu'u era ko tā 'ā i ruja i te ti'ara'a m), 'e te nā nu'u nei e ko tano mo haka tere a rote nā kī haia nei i te hora era mo haka pāpa'i i te rāua candidatura 'e takoa i rote ti'ara'a era k), l) 'e n), i ruja e kī era te ta'u o te inhabilidad e ai e rua matahiti a tu'a ki te mahana era mo voto.

Aratikuro 259

1. Te tōro'a o te riputā 'e o te riputao 'e takoa o te nūna'a o te región e ko tano mo haka tere i te hora 'ararua 'e ki tētahi cargo de representación 'e ki te aja 'e pē ira 'ā ki te comisión 'o ki te tōro'a puvriko 'o privado.

2. I te hora era ko kī 'ā e te Tribunal Calificador he o'o ki rote Eleccione 'e i rā hora 'ā he haka rē te rua cargo era, tā'ana aña, te función 'o comisión incompatible.

Aratikuro 260

1. Te riputā, 'e te riputao 'e te nūna'a o te regionale e ko tano mo ta'e ha'ati'a o ruña i te mana'u mo kī 'e pē ira 'ā o ruña i te voto ko tā 'ā mo uru mo haka tere.
2. Mai te mahana era ko haka tōro'a 'ā e ko tano mo hā'aki 'o mo ta'e ha'ati'a i tō'ona haka tere iña e ai nō haka tere rake-rake 'ā i te henua, 'e te corte de apelación o te jurisdicción ō'ona 'e i roto i te rahi o te ta'ato'a e ko kī i te hora ra'e era a mo haka tere o te horo 'o o te hā'aki. 'E mo ai kai tano ki te vaha nei te horo 'e mo te corte suprema e kī te vānaña hōpe'a.
3. E mo ai ko 'a'aru 'ā ko puru 'ā ko toke 'ā ko aña 'ā i te aña rake-rake, i tū hora 'ā ana ma'u ki te hare ture corte o te apelación o tō'ona territorio, koia ko te sumario ta'ato'a. Mo te corte e haka tere o ruña o tū inciso ena o tu'a.
4. Mai te hora era ko kī 'ā, hai resolucione e tahi he ha'amata he haka tere te causa, 'e he haka noho mai ruña i tō'ona tōro'a 'e he haka tika hai haka tere iña ena o te juez competente.

Aratikuro 261

1. He noho rō ai mai roto i tā'ana aña te riputao 'o te kope era 'ā'ana te ma'u i te 'āriña o te regione:
 - a) Mo e'a mai roto i te henua a ruña o te toru 'ahuru mahana e kai ha'ati'a e te corporación haka tere i a ia, kai ha'ati'a ko haka noho 'ā, te 'Amurāma'a Pū'oko Haka Tere ō'ona.
 - b) E i roto i tō'ona haka tere e hā'au rō 'ā e tāpa'o rō 'ā i te rauhuru aña 'ararua ko te Mōtuha o te Henua 'o a ia he procuradora 'o he procurador 'o he kope e ma'u 'ā i te mana'u o te particulare o ruña o te roa era haka tere administrativo, 'o o ruña i te aña puvriko 'o o ruña o te consejeria, 'e tētahi atu aña haka tere pē tū huru 'ā. E te inhabilidad nei ana haka tere mo ai te riputā 'o te riputao o te pū'oko o te regione ko haka tere 'ā e ia 'ā 'o a roto i te roa interpósita, tanjata, nātura 'o jurídica.
 - c) I roto i tō'ona haka tere iña he aña pa he abogada 'o pa he abogado 'o pa he mandataria 'o pa he mandatario i roto i te juicio, 'e pē ira 'ā mo nono'i ki te pū'oko haka tere o te kona 'o i rote roa judicial era mo hā'ū'ū 'o mo hokorua i te tanjata aña i roto i te roa era o te hā'au o te negociación 'o o roto i te ture i ruña i te aña, 'e ka ai atu i rote roa puvriko 'o privado, 'o mo uru atu i roto i te pāeña nō ena i o'o era.
 - d) Ko uru 'ā ko toke 'ā 'o ko hape 'ā ki te haka tere iña ma'itaki, i rote roa era ko tā 'ā i te haka tere iña o te moni electoral, mo te hora era ka kī era ko hape 'ā he kī hai sentencia firme e te Tribunal Calificador o te Eleccione 'e hai kī haña o te Consejo Directivo o te Servicio Electoral. Mo te rei e tahi e kī ana ai he parau mau ko toke 'ā ko hape 'ā a roto i te roa rake-rake.
 - e) E, i roto i tō'ona haka tere iña he ŋaro tahi te rāve'a mo vae haka 'ou, 'o mo uru ki rote rauhuru kona ko inhabilidad 'ā 'e ko tā 'ā i ruña i te kapituro nei.

2. Te riputā, te riputao 'e te nūna'a pū'oko o te regione he tano nō mo haka rē i te rāua tōro'a i te hora era ko rahi 'ā tō'ona māui-ui, 'e he haka takea hai parau 'o i ruŋa i te aha, e ko tano mo ma'u haka 'ou i tā'ana aŋa pē ira, mo te Tribunal Calificador o te Eleccione e kī ana ai pē ira mau 'ā.
3. I te hora ko va'ai 'ā te vaha mo te riputā 'o riputao e tahi 'o takoa o te pū'oko haka tere o te regione, te rei he kimi te rāve'a pē hē ana mono. Te kope era ka mono era e ai tō'ona roa ko 'ite 'ā 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu mo tano mo vae i a ia 'e mo uru mo haka tere 'e he va'ai te haka tere iŋa tā'ato'a ena o tū kope era ko e'a 'ā o 'ina toe o rote vaha ko hāhata 'ā, pē nei e kī era inhabilidad 'e incompatibilidad. E u'i riva-riva te ŋā haka tere nei 'e te me'e hōhonu he haka tika ki te roa era he 'āpapa paritario o te nūna'a.

Aratikuro 262

Te riputā 'e te riputao 'e pē ira 'ā nu'u ma'u pū'oko o te regione he haka 'āpī i roto i te ta'u e hā e tano nō mo vae haka 'ou i roto i te rua ta'u e tahi nō ta'u. 'E mo ai pē ira he aŋi-aŋi e ai ko ai 'ā e rua matahiti i roto i tō'ona haka tere iŋa o nei tōro'a.

Koro nui o te Congreso o te Riputā, o te Piputao 'e o te nūna'a o te Cámara o te Regione

Aratikuro 263

Te koro nui o te Riputā, o te Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione he piri mo:

- a) Mo ha'amata i te matahiti legislativo.
- b) I roto i te ta'u era he horea te peretiteni vi'e 'o perepiteni tane 'e he haka tōro'a.
- c) He piri mo va'ai e te Peretiteni 'e te cuenta pública o te roŋo o ruŋa o te haka tere iŋa o te matahiti.
- d) Mo vae ki te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te henua mo ai e rua ta'u toe mo vae haka 'ou 'o mo haka oti o te tōro'a.
- e) He ha'ati'a 'o he haka roa iti i te estado o te excepción constitucional, te hā'aura'a he vaha e tahi i roto i te ta'u 'iti-'iti nō mo haka tere 'o mo haka kore.
- f) Mo hā'au i te 'ŋoa o te nūna'a ka haka tōro'a ena a roto i te vae iŋa i tō'ona haka tere, i tō'ona 'ite i tō'ona tano mo ma'u i te tōro'a.
- g) 'E tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Te Rei

Aratikuro 264

A roto i te rei e tahi ana tano mo haka tere.

- a) He aŋa, he huri 'e he haka kore i te ta'e 'ouhau iŋa o rote rauhuru haka tere iŋa, te nūna'a e va'ai rō 'ā i te vaha mo ta'e tributo a roto i te rauhuru haka tere iŋa 'e pē ira 'ā mo u'i mo haka tika o ruŋa i te nu'u ta'e 'ouhou i te impuesto 'e o te ta'e haka tano i te rahi, e 'ina ko haka 'ati ki te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu.
- b) He ha'ati'a mo contrato i te rauhuru rāve'a mo pereta o tētahi haka tere iŋa ena o hetu rō ki te roa era o te crédito 'e ki te haka tere iŋa o te moni 'e te Mōtuha Henua, takoa ki te nuku-nuku o rāua 'e pē ira 'ā ki te Hare Tāvana 'e e u'i mo ta'e hetu ki te vānaŋa era ko tā 'ā i roto i te territorio 'e pē ira 'ā i ruŋa i te aratikurao o mu'a. Te haka tere iŋa nei e ko tano mo haka tere ki te Banco Central.
- c) He haka tī-tika i te huru 'e i te haka tere iŋa pē hē te universidad 'e te empresa o te Mōtuha Henua 'e tētahi atu e uru rō 'ā ki roto mo ai he contrato mai i te rauhuru rāve'a o te prestamo 'e e ko tano mo aŋa ararua ko te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā tā'ana mōtuha ta'ato'a 'e te empresa e aŋa rō 'ā mo te Mōtuha haka tere Henua.
- d) He va'ai te haka tere iŋa o te norma o ruŋa i te va'ai haŋa i te 'ono o te Mōtuha Henua o te ho'o haŋa o te 'ono o te Mōtuha Henua, 'e te nūna'a pū'oko o te regione 'e o te Hare Tāvana o ruŋa i te arrendamiento 'o tārahu iŋa, títulos habilitantes mo noho 'o mo haka aŋa 'e te va'ai iŋa pa he concesión.
- e) He haka tano i te rahi o te nūna'a o te defensa nacional, he ha'ati'a mo uru mai o te tropa 'o haho ki rote territorio o te república 'e pē ira mo ha'ati'a mo e'a o te tropa o roto o te territorio ki haho.
- f) He haka tika 'e he haka riva-riva i te vahi iŋa i roto i te henua o te poritika haka tere i te henua.
- g) He kī i te hauha'a i te moni, i te huru, i te kī haŋa o te tara, tano nō mo ai tara 'aurī, 'e i te huru o te peso 'e i te hāito iŋa.
- h) He va'ai i te vaha mo ta'e haka ūtu'a mo te roa era o te amnistía takoa, e 'ina ko tano i rote haka tere iŋa era o te nu'u, i roto i te tama'i 'e pē ira 'ā i roto i te lesa humanidad.
- i) He haka tika 'e he kī o ruŋa o te moni mo 'ouhou ki te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane 'e takoa ki te rāua raro toŋa ministra 'o he ministro o te Mōtuha Henua, pē ira 'ā ki te riputā 'o riputao, ki te suerekao o te rauhuru kona 'e pē ira 'ā ki te nūna'a ma'u i te 'āriŋa o te regione.
- j) He haka tika i te kona mo noho o te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República, he ma'u i te koro i roto i te Congreso o te Riputā o te Riputao 'e o te Cámara de rRgione 'e he haka tere i te Corte Suprema.
- k) He ha'ati'a, mo ai ko kī 'ā e te Peretiteni o te henua o te República mo uru ki te tama'i.

- l) 'E mo rāua e haka tika pē hē ana haka tere te nūna'a o roto i te haka tere iŋa puvrika.
- m) He haka tika 'e he aŋa 'e he huri i te rauhuru rāve'a o te servicio púvriko 'e pē ira 'ā o te nūna'a aŋa i rote roa puvriko, tano nō mo ai o te fisco, autónomo, o te empresa o te Mōtuha 'e he haka tika i te haka tere iŋa o rāua 'e ki roa hē rāua ana tano mo aŋa.
- n) He haka tī-tika i te haka tere iŋa jurídico e tano nō mo haka tika ki ruŋa i te roa o te aŋa, pē ira 'ā i te sindicato o te huelga 'e o te hā'au i roto i te ta'ato'a i roto i te rāua rauhuru haka tere iŋa, pē ira 'ā previsional 'e takoa o te seguro social.
- ñ) He aŋa i te roa mo te pere, lotería 'e pē ira 'ā mo te 'āpueta.
- o) Haka tī-tika i te ŋā aŋa era ai ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu pa he rei mo tu'u o te peretiteni i rote hora ko kī 'ā.
- p) He haka tī-tika i te rahi haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e haka tere a roto i te rei.

Aratikuro 265

1. Te Peretiteni o te henua vi'e 'o tanata o te República e tano nō mo nono'i ki te Riputā 'e ki te Riputao mo aŋa e tahi decreto mo haka pūai pa he rei i roto i te ta'u o te matahiti e tahi, 'ina ko haka roa 'iti.
2. Te haka tere iŋa nei e ko tano mo uru a roto i te roa era o te haka tere haŋa hōhonu o te nacionalidad o te ciudadanía, o te elección 'e o te plebiscito o te organización 'e atribuciones 'e pē ira 'ā ki te régimen o te nūna'a aŋa o te Sistema Nacional o te Justicia, o te Congreso de Riputā 'e Riputao, o te Cámara o te Regione, o te Corte Constitucional 'o o te Contraloría General o te República.
3. A roto i te rei era delegatoria e kī ena, te haka tere iŋa o ruŋa i te delegación 'e i ruŋa ana tā ki roa hē ana tu'u 'e pē hē te haka tere iŋa ko tano 'ā mo haka rarama.
4. E 'ina ko hape ki te inciso ra'e ena, te kope mo ma'u i te Peretiteni o te República e tano nō e ia mo tā i te texto refundido ko hā'au 'ā ko 'āpapa 'ā o ruŋa i te rei mo ai ko tano 'ā mo haka tere. 'E mo ai i a ia te haka tere iŋa nei e tano nō mo huri i te haka tere iŋa kai tano o mo haka'o i te parehe ko kī 'ā mo haka'o i te parehe mo tano, 'e 'ina ko haka makenu te roa hōhonu mau era o te rei 'e pē hē ana rava'a.
5. Mo te Contraloría General o te República e u'i i te haka tere iŋa nei hai fuerza o te rei, mā'ana e ma'u, 'e e tano nō mā'ana e ta'e ha'atī'a 'o e ha'atī'a o ruŋa nī ŋā roa.
6. Te decreto hai fuerza o te rei mo haka rarama 'e mo haka tere e uru takoa a roto i te norma ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
7. Te rei e kī ena delegatoria o te potestad e haka tere a roto i te rei o te regione 'e he rei mo hā'au a rote regionale.

Aratikuro 266

He rei ko tā 'ā mo tu'u o te peretiteni:

- a) E ta'ato'a e haka pau ena e te Mōtuha Henua.

- b) He rei ko haka tika 'ā a ruŋa i te haka tere iŋa o te presupuestaria o te Mōtuha Henua 'e e haka'o takoa te ŋā rei era ko huri 'ā o ruŋa i te presupuesto, 'o i ruŋa i te moni.
- c) O ruŋa i te vahi-vahi iŋa poritika 'e i ruŋa i te haka tere iŋa o te henua.
- d) O ruŋa i te haka tere iŋa kai ha'ati'a, o te haka kore i te tārahu, 'e pē ira 'a i te tributo o ruŋa i te rauhuru rāve'a, pē ira 'ā o te aŋa o ruŋa i te excepción 'o ko huri 'ā te haka tere iŋa 'e pē ira 'ā te huru o ruŋa i te rahi 'e o ruŋa i te riva-riva iŋa o te haka tere.
- e) O ruŋa i te rauhuru contrato o te ha'ati'a o ruŋa i te rauhuru tārahu ko hā'au 'ā e tētahi atu haka tere iŋa o hetu rō ki te haka tere iŋa tī-tika o te 'ono o te henua 'e o te Mōtuha Henua, o ruŋa i te nuku-nuku autónomo o te ai ko haka kore 'ā i te rauhuru rāve'a ko haka iri 'ā ko kāmiare 'ā 'o ko huri 'ā i te rāua haka tere iŋa 'e o ruŋa i te haka tere iŋa o te moni 'e tētahi atu o ruŋa i tētahi haka tere o te fiko o te nūna'a o te rauhuru nuku-nuku ko tā 'ā i ruŋa e 'ina ko rave'ino ki te tā ena o ruŋa i te ti'ara'a c) o te aratikuro 264.
- f) E haka tano i te rahi o te defensa nacional 'e mo ha'ati'a o te nūna'a o tētahi henua o roto i te defensa nacional, mo uru mai ki roto i te territorio o te república 'e pē ira 'ā takoa mo ha'ati'a mo e'a o te nūna'a o te tropa nacional ki haho ki tētahi henua.

Aratikuro 267

1. Te rei era mo uru o te nūna'a presidencial ko ohu 'ā mo oho ki roto i te koro e ai o ruŋa i te roŋo 'o hai moción.
2. Te moción e ai ko tu'u atu 'ā un cuarto 'e ina ko rahi te tercio o te riputā o te riputao 'o, o te nūna'a o te regione 'e i roto i te koro, 'e i roto e kī e haka tika te rei o ruŋa i te aha i tu'u rō ai ki rā roa, 'e e kī pē nei ē te proyecto nei e tu'u te Peretiteni.
3. E te moción nei e hokorua e tahi informe técnico o ruŋa o te moni o te Secretaría o te Presupuesto e haka ma'u i te roŋo, o ruŋa i te rahi o te moni mo 'ouhou i te moción nei 'e mai hē ka to'o mai era te moni mo 'ouhou.
4. Te rei nei ana tano mo ha'ati'a e te Peretiteni vi'e 'o tanata o te henua o te República e tano nō mo pu'a te rima mo hokorua i ruŋa i te hora era e haka tere 'ā te proyecto. E ai i roto i te ho'e 'ahuru mā pae mahana mai te hora era ko haka ma'u 'ā mo voto e te nūna'a ta'ato'a o te rauhuru comisión, e tano nō mo ai i roto i te ŋā mahana nei o roto i te ho'e 'ahuru mā pae. Mo ai roto i te ho'e 'ahuru mā pae mahana nei kai pāhono e 'ina kai hokorua 'o kai pu'a te rima e te peretiteni. Te hā'aura'a, kai ha'ati'a 'e e ko tano mo hoki haka 'ou mo nono'i o ruŋa i te proyecto nei.
5. Kope era ko ia te Peretiteni o te República e tano nō mo hoki a tu'a i tā'ana patrocinio 'e mo ai pē ira, te haka tere iŋa o te proyecto e ko tano mo oho 'a mu'a.

Aratikuro 268

1. Te rei o te hā'au regional he:
 - a) Ko aŋa 'ā e te Tāpa'o Hōhonu.

- b) Ko haka tika 'ā e te rauhuru nūna'a, haka tere iŋa e te ma'u iŋa i te rāve'a era o te justicia, pē ira 'ā te Tōro'a Tāpura o te Rei 'e te rauhuru nūna'a autónomo constitucional.
 - c) Mo haka tere o ruŋa i te rauhuru estado o te excepción constitucional.
 - d) O rāua te aŋa, te haka tī-tika 'e te huri o te haka kore o te tributo o te excepción 'e e haka tika i te oho iŋa a mu'a 'e i te manenē iŋa.
 - e) Ko te roa era i uru rō ai e te haka pau o te moni ki te Mōtuha Henua 'e te haka tere iŋa te haka pau o te nūna'a o te territorio.
 - f) Ko te ŋā rei era o ruŋa o te orara'a, o te haka tere iŋa o te hāpī 'e o ruŋa o te hare.
 - g) O ruŋa i te moni.
 - h) O te roa era ko ha'ati'a 'ā te estatuto o te regione.
 - i) O ruŋa te haka tika, te vae iŋa 'e te kī iŋa i te nu'u, te haka tere iŋa 'e nūna'a tano mo haka tere i te rauhuru nuku-nuku 'e i te pū'oko ko haka tere i te territorio.
 - j) O te roa era e ai te ku'i-ku'i i te vahi iŋa poritika 'e i te haka tere iŋa o te henua.
 - k) O ruŋa takoa ko tā 'ā o te haka tere iŋa 'e o te tuha'a iŋa o te roa era o te fisco 'e pē ira 'ā o te moni 'e tētahi atu rāve'a mo haka hoki i te roa económica i roto i te rauhuru nūna'a o te territorio.
 - l) O ruŋa te ha'ati'a i te rauhuru haka tere iŋa 'e i roto 'ā e haka tī-tika e hāpa'o i te 'ono hōhonu o te nūna'a o te territorio.
 - m) O ruŋa e ha'ati'a rō 'ā i te rauhuru nuku-nuku o te territorio mo aŋa i te rāua empresa púvrika.
 - n) O ruŋa te ha'ati'a i te potestag legislativa ki te regione o rāua mau 'ā te haka tere 'e mo haka tika a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
 - ñ) O ruŋa te haka tika 'e te 'āpapa i te aŋa o te territorio, o te urbanística 'e te haka tere iŋa.
 - o) O ruŋa te haka tika 'e te hāpa'o te vaha o te nātura.
 - p) O ruŋa te haka tika te roa o te voto o te pukuraŋa 'e takoa te tataku iŋa.
 - q) O ruŋa te haka tika i te nūna'a poritika.
 - r) E tētahi atu ko kī 'ā e te Tāpa'o Hōhonu he hā'au o te regione.
2. Mo ai e tahi ku'i-ku'i o ruŋa i te haka tere iŋa i roto i te Cámara o te Regione 'e i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao o ruŋa i te haka tere iŋa e tahi ana ai ko tano 'ā 'o 'ina kai tano o tētahi atu rāve'a e u'i te haka tere iŋa nei e te Cámara o te Regione 'e mā'ana e ha'ati'a e ai te rahi ra'a o te nūna'a 'e mo te Congreso e kī a roto i te roa era o te rahi o te taŋata. 'E mo ai e ko ha'ati'a e te Congreso te haka tere iŋa ko ha'ati'a 'ā e te Cámara o te Regione, e tano nō mo uru ki rote vaha era o te Corte Constitucional ko hā'au 'ā e te rahi ra'a.

Haka Tere Inja o te Rei

Aratikuro 269

1. Te rei e tano nō mo ha'amata a roto i te roŋo o te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tanjata o te República 'o a roto i te roa era o te moción e ai mai te ho'e 'ahuru o te hānere 'e 'ina ko turu pē raro o te ho'e 'ahuru porciento o te riputā 'e o te riputao 'o nūna'a o te regione. E tano nō takoa e 'āmui o ruŋa i te haka tere inja e kī ena iniciativa popular 'o iniciativa indígena o te rei.
2. E tahi 'o e rua asamblea o te regione e tano nō mo haka takea i te rāua iniciativa ki te Cámara o te Regione o ruŋa i te aŋa o te rāua regione. 'E mo ai patrocina he uru pa he moción ordinaria ki rote vaha o te Congreso.
3. Ta'ato'a proyecto o te rei huru kē huru kē nō atu tō'ona huru e ha'amata e haka tere a roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao.
4. Ta'ato'a proyecto e tano nō mo 'āmui 'o mo haka tī-tika i roto i te vaha era e tramite 'ā i roto, o te Congreso o te Riputā o Riputao 'o i rote Cámara o te Regione, mo ai he uru hai haka tere inja era i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei. E ko ha'ati'a mo o'o te nja proyecto era 'ina rāua haka tika inja o ruŋa o te mana'u 'o o te haka tere inja 'o o te roa hōhonu o te proyecto.

Aratikuro 270

1. Te rei mo ha'ati'a mo kāmiare 'o mo haka kore e ai te rahi ra'a i roto i te koro o te nūna'a o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao i te hora era mo voto.
2. 'E mo ai he rei e tahi ko hā'au 'ā i roto i te regione, te Presidencia o te Congreso he haka ma'u i te proyecto ko ha'ati'a 'ā ki rote Cámara o te Regione mo haka mao o te tramitación.
3. I oti era te trámite o te proyecto i roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao he haka ma'u ki te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República mo haka rarama i a rāua 'o mo haka hoki haka 'ou.

Aratikuro 271

Te rei o ruŋa i te rauhuru nuku-nuku, te haka tere inja 'e te ma'u inja o te Tōro'a o te Rei 'e takoa o te Sistema o te Justicia; 'e pē ira 'ā o te haka tere inja electoral 'e plebiscitario; 'e te haka tika inja o te estado o te excepción constitucional; 'e pē ira 'ā te haka tere inja o te nuku-nuku poritika; 'e tētahi atu o te Contraloría General o te República te haka tere, pē ira 'ā te Matato'a o te Mau Pukuraŋa, te Matato'a o te Nātura, te Servicio Electoral, te Corte Constitucional 'e te Banco Central e ha'ati'a e te rahi ra'a o te nūna'a o roto i te Congreso o te Riputā o te Riputao o te Cámara o te rauhuru Región.

Aratikuro 272

1. I o'o era ki rote Cámara o te Regione te proyecto rei 'e ko ha'ati'a 'ā e te nūna'a Riputā 'o Riputao o te Congreso, te Cámara o te Regione e u'i he ha'atia 'o 'e ko ha'ati'a. Mo ai he ha'ati'a, he haka hoki haka 'ou te proyecto ki rote Congreso mo haka ma'u e te Congreso

ki te Peretiteni o te Henua o te República o Tire mo haka rarama. 'E mo ai kai ha'ati'a, he tramita he ha'amata haka 'ou i rote Congreso he haka riva-riva he u'i he aha te me'e tano 'o he aha te me'e i hape.

2. Mo ai he kī 'ina e te Congreso e tahi 'o e rua tuki o ruŋa o te proyecto, he ohu ki te nūna'a mixta, mo rāua e kī pē hē ana haka tika 'o e haka riva-riva. Te me'e hōhonu he haka riva-riva i te roa era o te discrepancia, o te ta'e tano. Te enmienda nei he voto e te Cámara, ki oti e te Congreso. I rā hora he ha'ati'a ta'ato'a, he haka ma'u rā proyecto mo haka rarama.
3. Te comisión mixta e ai ko tū rahi 'ā te riputā 'e te riputao 'e pē ira 'ā o te regionale. Mo te rei e kī e haka tika i te rāve'a mo kī ko ai ko ai te nūna'a o roto i te comisión 'e pē ira 'ā he kī i te ta'u mo pāhono. Mo ai e ko pāhono e ko haka ma'u te informe i roto i te ta'u e tahi he anj-anj pē nei ē e te comisión mixta ko tū mana'u era 'ā o te hora ra'e era, ko kī 'ā e te Cámara 'e ko rechaza 'ā e te Congreso 'e i rā hora he haka tika a ruŋa i te iniciso ena o tu'a.

Aratikuro 273

1. I rote rua sesión ena haka ma'u e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, 'e hai voto o te rahi ra'a, te Cámara o te Regione e tano nō mo kī ko haŋa 'ā mo 'ite o ruŋa i te proyecto o te rei kai hā'au i roto o te regione.
2. Te Cámara i roto i te ono 'ahuru mahana i te hora era ko o'o 'ā te proyecto mo haka tika 'o mo nono'i haka 'ou he haka ma'u ki te Congreso. Te Congreso e tano nō mo ha'ati'a 'o mo kī haka 'ou ki te proyecto ra'e era koia ko te voto o te rahi ra'a. Mo ai i roto i rā ta'u ko kī 'ā e te Cámara e ko aŋa te informe e ko haka hoki, te proyecto e noho mo haka ma'u ki roto i te Congreso.

Aratikuro 274

1. Mo ai te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República he ha'ati'a i te proyecto ko haka ma'u 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, he u'i he kī ki te nu'u ka haka rarama pa he rei, nī proyecto. Mo ai kai ha'ati'a he haka hoki haka 'ou i roto i te toru 'ahuru mahana koia ko te tā i te rāve'a kai tano 'e ki te mana'u mo haka tika o 'ina mau 'ā kai ha'ati'a te proyecto ta'ato'a.
2. E 'ina ko ha'ati'a te haka tika iŋa o te proyecto e hetu rō 'ā ki te roa hōhonu era o te proyecto matices 'o fundamental e kī ena, e ai nō ko hā'au 'ā i rote roŋo.
3. Te ŋā kona riki-riki era mo haka tika e tano nō mo ha'ati'a e te rahi ra'a. Hai ra-rahi 'ā o te quórum, te Congreso e tano nō mo kī haka 'ou o ruŋa i te proyecto ra'e era.
4. Mo ai te Peretiteni vi'e 'o taŋata he kī 'ina ki te proyecto ta'ato'a, te Congreso e haka rē rā proyecto, 'ina ko haka tere haka 'ou. E tano nō takoa mo ai tres quinto o te rahi o te nūna'a mo kī haka 'ou o ruŋa i rā proyecto.
5. E mo ai te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e ko haka hoki te proyecto i roto i te toru 'ahuru mahana, mai te ta'u era o te haka ma'u he anj-anj rō ai pē nei ē, ko ha'ati'a 'ā 'e he haka rarama mo haka rei. 'E te haka rarama iŋa e ai i roto i te ho'e 'ahuru mahana,

mai te mahana era ko haka ma'u 'ā. Te haka ma'u iŋa ki ruŋa i te ve'a e aŋa i roto i te rima mahana tano, mai te rua mahana o te hora era ko hā'au tahi 'ā ko aŋa tahi 'ā te parau mo haka rarama o te decreto promulgatorio.

6. Te proyecto era ko haka ma'u 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e ko tano mo haka 'āpī, e tiaki ki te matahiti e tahi.

Aratikuro 275

1. Te rei o rāua te haka tika i te haka tere iŋa o te Congreso o te Riputā o te Riputao, e kī e haka tika pē hē ka uru ena te rauhuru proyecto o te rei, 'e 'āpapa mai te roa era urgencia simple, suma urgencia 'e discusión inmediata.
2. Te rei era o ruŋa i te urgencia mo te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te Henua o te República, 'e mo te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e u'i e haka tika i te roa era ana ai he ai mau he urgencia popular.
3. Mo te taŋata nō era 'o vi'e era haka tere era i te Peretiteni o te República e tano mo kī mo haka horo-horou ana vānaŋa o ruŋa i te proyecto rei.

Aratikuro 276

1. Te Cámara o te rauhuru Región he u'i te propuesta o te estatuto regional ko ha'ati'a 'ā mo aŋa i te empresa regional i rote asamblea e tahi, mai tētahi asamblea regional pē mu'a, 'e ko haka tika 'ā a ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu 'e takoa a roto i te haka tere iŋa o te rei ō'ona.
2. I o'o era te propuesta ki rote Cámara, e tano nō e rāua mo aprueba 'o mo haka tika i te roa era ki te rāua mana'u. Mo ha'ati'a i te enmienda 'e te asamblea regional o rāua, he noho te proyecto i rote roa era mo haka ma'u ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao mo haka tere pa he rei ko hā'au 'ā i te regionale. 'E mo 'ite i roto i te estatuto regional, te Congreso 'e te Cámara e ono 'āva'e mo pāhono mo haka tika.
3. Te ha'ati'a iŋa i te tōro'a i roto i ta'u e tahi 'iti-'iti e ko tano mo uru ki te peretiteni; ki te nacionalidad, ki te ciudadanía 'e te elecciones; 'e ki rote vaha ta'ato'a era o te codificación general, nī ki te organización, ki te atribucione 'e régimen o te vaha henua 'o o te sistema o te justicia.
4. Te rei mo va'ai i te tōro'a ki te kope e tahi mo uru nō i roto i te ta'u e haka tika riva-riva o ruŋa i te aha ko tano 'ā mo ha'ati'a mo mono, 'e mo mono i roto i te ta'u e tahi nō, i roto ana kī pē hē te haka tere iŋa ta'ato'a.
5. Te Contraloría General o te República he 'ite o ruŋa i te rei regionale ko kī 'ā o ruŋa i te aratikuro nei, e haka kore mo ai kai haka tere a ruŋa i te roa era ko haka tika 'ā 'o ko uru 'ā ki te vaha kai tano.

Aratikuro 277

1. Te proyecto rei o ruŋa i te presupuesto o ruŋa i te haka tere iŋa o te moni e ma'u e haka tikea e te kope era ā'ana te ma'u te Peretiteni o te República 'e e haka takea i roto i te toru 'āva'e ki te haka tere iŋa.

2. Mo ai kai haka ma'u te proyecto i roto i te iva 'ahuru mahana hora era ko haka tikea he haka tere a ruŋa i te proyecto ra'e era ko haka ma'u 'ā e te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te Henua.
3. Te proyecto rei e ha'amata tō'ona tramitación i roto i te comisión especial e tahi o te presupuesto 'e te nu'u o roto e ai ko tū rahi 'ā te riputā 'e te riputao, 'e pē ira 'ā o te nūna'a o te regional. Te comisión especial nei e ko tano mo haka iri a ruŋa 'o mo haka turu a raro i te rahi o te tara ko mana'u 'ā mo haka tere, e tano nō mo haka turu te rahi o te tara i roto i te roa era o te proyecto rei o te presupuesto, e ai nō te ŋā kī haŋa era i roto i te rei ko tapu 'ā.
4. Ha'ati'a 'ā te proyecto e te nūna'a o te comisión especial o te presupuesto, he haka ma'u ki te Congreso o te Riputā o te Riputao mo haka tere pa he rei 'e ko hā'au 'ā e te regionale.
5. Te u'i iŋa pē mu'a o te rahi o te moni e 'ui e te rei o te presupuesto 'e o ruŋa o te rauhuru rāve'a takoa o te rei mo te kope era ā'ana e ma'u te Peretiteni o te República, 'e ko haka tika 'ā ananake ko te nūna'a técnico, e 'ina ko haka ku'i-ku'i ki te haka tere iŋa o te Secretaría o te Presupuesto o te Congreso 'e o te Cámara.
6. E ko ha'ati'a ta'ato'a haka pau iŋa o te moni a roto i te tara era o te impuesto puvriko 'e e kī i tū hora 'ā mai hē i oho mai ai te moni mo haka pau. Te rei o te presupuesto e ko tano mo aŋa i te tributo nī te hā'ū'ū ki te tributario.
7. Mo ai te rahi o te moni ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā o te Riputao 'e ko pe'e mo 'ouhou 'e ta'ato'a nono'i iŋa haka 'ou ki te moni mo ha'ati'a e aŋa e te Peretiteni o te República 'e ana haka rarama e te rei e aŋa e tahi informe riva-riva mo hā'ū'ū o te servicio 'o institución, ko aŋi-aŋi 'ā e ko 'ite 'ā e te Contraloría General o te República, a roto ka rava'a mai era te moni haka 'ou mo haka tere.
8. I rote haka tere iŋa o te rei o te presupuesto 'e pē ira 'ā i roto i te presupuesto regional 'e comunal e va'ai te vaha mo te mau pukuraŋa.

Aratikuro 278

1. Te Congreso o te Riputā o te Riputao 'e pē ira 'ā te Cámara o te Regione e ai te rāua unidad técnica e haka tere rō 'ā mai roto i te Congreso.
2. Tō'ona Secretaría Legislativa te rāua aŋa he hā'ū'ū i rote roa jurídico era mo haka tere. E tano nō takoa, pē ira 'ā, mo aŋa i te informe o ruŋa i te haka tere iŋa era a rote rei o aha pa'i ki te roa era o te desuso 'o e ai rō 'ā te ku'i-ku'i o te haka tere iŋa técnico.
3. Tō'ona secretaría o te presupueato tā'ana aŋa he hāpī pē hē ka haka tere ena te presupuestario o te fiko o ruŋa o te proyecto rei 'e takoa nō hā'ū'ū ki te riputā 'o ki te riputao 'e pē ira 'ā ki te nūna'a o te regione i te hora era ka tramita te rei o te presupuesto.

KAPITURO VIII

TŌRO'A HAKA TERE

Aratikuro 279

1. Te gobierno 'e te rāua haka tere iŋa o te Mōtuha Henua mo te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane o te República, mā'ana e ma'u te tōro'a o te Mōtuha Henua 'e pē ira 'ā haka pū'oko i te Gobierno.
2. I te rima mahana o te 'āva'e ena o 'ana kena o te matahiti ta'ato'a he haka hōhora ki te henua i te haka tere iŋa o te poritika o te república i roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā ki te Cámara o te Regione i tū hora 'ā.

Aratikuro 280

1. Ana vae te kope mo Peretiteni o te República e ai pē nei ē a ia he tire 'e takoa e ai e toru 'ahuru matahiti i te mahana era he vae te peretiteni.
2. E tētahi atu haka tere iŋa e tano nō mo kī o te aha i tu'u ai ki rā roa. 'E te haka tere iŋa nei e u'i e te Tribunal Calificador o te Eleccione, 'e, i a rāua te vānaŋa hope'a.
3. Hora era e haka pāpa'i tō'ona candidatura e haka takea he aha tā'ana me'e ka haka tere ena i ruŋa i te henua, ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 281

1. Te Peretiteni vi'e 'o taŋata e vae a roto i te sufragio universal 'e takoa directo, a roto i te rahi ra'a o te voto 'e ko tāpa'o riva-riva 'ā. 'E te voto iŋa e aŋa i roto i te toru tāpati o te 'āva'e ena o ruti o te ta'u e tahi matahiti a tu'a te kope era ko ia te peretiteni mo haka rē i tō'ona tōro'a.
2. Mo ai mai te rua pē mu'a te rahi te nūna'a 'e 'ina e tahi o rāua hora era o te voto kai rava'a te rahi mau o te voto mai te vāeŋa pē ruŋa, e ko ha'ati'a 'ā 'e ko aŋa riva-riva 'ā te voto, he voto haka 'ou mo te ŋā nūna'a era hokorua e i a rāua te rahi ra'a o te voto. 'E ana voto i te hā tāpati mai te ta'u o te voto ra'e era, 'e te kope mo rē ā'ana i rava'a te rahi o te quórum ko tā 'ā i ruŋa i te inciso ena o tu'a. 'E mo ai he uru ki te rua voto iŋa te nūna'a candidato e tano nō mo kāmiare i tā'ana rāve'a mo haka tere e tahi tāpati a tu'a ki te mahana era mo voto.
4. Mo ai he mate e tahi o roto i tū ŋā nūna'a vae nei ko tā 'ā i ruŋa i te inciso rua, kope era ā'ana te haka tere te Peretiteni o te República he ohu haka 'ou mai i rote ho'e 'ahuru mahana, mai rā ta'u era ko mate 'ā rā kope. Te vae iŋa haka 'ou e aŋa i roto i te iva hānere mahana.

Aratikuro 282

1. Te haka tere iŋa o te nūna'a Calificación de Eleccione o te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tane he haka mao i roto o te ho'e 'ahuru mā pae mahana pē mu'a te voto iŋa ra'e era 'e e toru 'ahuru mahana pē mu'a i roto i te rua voto iŋa.

2. Te Tribunal Calificador o te Elección i tū hora 'ā he haka ma'u te roŋo ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā ki te Cámara o te Regione ko ai 'ā te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te henua 'e ko vae 'ā.
3. Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā te Cámara o te Regione, he piri tahi ananake i te mahana era ko oti 'ā te tōro'a o te peretiteni, 'e koia ko tō'ona rauhuru nūna'a mo oho atu ki roto i te koro, he aŋi-aŋi e ia he kī e te resolución o te Tribunal o te Calificación o te Eleccione 'e he kī te 'ŋoa o te taŋata 'o o te vi'e i a ia te tōro'a ka oho ena pē mu'a.
4. I roto i nī koro 'ā, te Peretiteni vi'e 'o taŋata ko vae 'ā mo haka tere i te henua he hōrea i roto i te koro nui nei. I roto ka kī era he haka tere riva-riva 'e a ia i te tōro'a nei he hāpa'o i te independencia o te república 'e he hāpa'o 'e he haka tere a ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu 'e a ruŋa i te rei 'e i tū hora 'ā he ma'u i te tōro'a 'e he haka tere.

Aratikuro 283

1. Mo ai te Peretiteni vi'e 'o taŋata ko vae 'ā e ko tano mo ma'u i te tōro'a i tū hora 'ā o ruŋa i te rauhuru rāve'a, he uru he haka tere te tōro'a i roto i te ta'u e tahi pa he haka tere iŋa o te Vicepresidencia o te República, rā tōro'a e uru e te kope era ā'ana te haka tere 'o koia te Peretiteni o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, o te Cámara o te Regione 'e o te Corte Suprema, pē ira te 'āpapa iŋa o te nu'u tano mo uru.
2. Mo ai te ku'i-ku'i e ko tano mo haka tere o te kope ko vae 'ā pa he peretiteni, te Vicepresidencia vi'e o taŋata, i roto i te ho'e 'ahuru mahana ko hā'au 'ā i rote Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, he ohu haka 'ou mo vae o te peretiteni 'e te vae iŋa ka aŋa ena i rote iva 'ahuru mahana e aŋa i te mahana tāpati 'e mo ai ta'e he mahana tāpati te iva 'ahuru mahana, tāpati ka o'o mai era i rā hora ana voto, e haka tika a ruŋa i te rei generare. E te kope ko vae 'ā mo uru mo peretiteni ki roto i te vaha nei o te rei 'e he noho i roto ka oti rō te ta'u era ko kī 'ā mo haka tere te peretiteni.

Aratikuro 284

1. Te Peretiteni vi'e 'o taŋata e hā matahiti mo ma'u i te tōro'a mo haka tere, 'e ana haŋa mo uru haka 'ou e tano nō, i tū hora 'ā 'o pē mu'a ana oho mai, e tahi nō ta'u ana tano mo uru haka 'ou.
2. Mo ai he uru haka 'ou mo voto ki a ia mo peretiteni, mai te mahana era ko haka pāpa'i 'ā pa he candidato, e ko tano mo haka pau i te moni o te haka tere iŋa puvriko, e ko tano takoa mo aŋa rauhuru aŋa puvriko e haka takea ai i a ia 'o e aŋa 'ā i tō'ona campaña mo vae haka 'ou i a ia. Te Contraloría General o te República he tā e tahi roŋo mo haka tika i te haka tere iŋa nei ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro nei.

Aratikuro 285

Mo ai ko māui-ui 'ā, o 'ina o rote territorio, te Peretiteni vi'e o taŋata o te henua o te ai ko ai 'ā te ku'i-ku'i nui-nui, e ko tano mo haka tere tō'ona tōro'a, he uru, pa he Vicepresidente o te República vi'e 'o te taŋata, te ministra o te ministro o te Mōtuha Henua, ā'ana te haka tere i rā roa, ko 'āpapa 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 286

1. He aha te ku'i-ku'i e ko tano mo haka tere o te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te Henua e ko hahata 'ā te vaha mo ta'e haka tere, mo ai ko mate 'ā; ko māui-ui 'ā te māui-ui rake rake, he haka takea te parau pē nei ē 'e pē ira mau 'ā, 'e e ko tano ia mo haka tere i tō'ona tōro'a i roto i te ta'u toe era, 'e mo te Tribunal Calificador o te Eleccione; ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao mo haka e'a mo ai ko hā'aki 'ā, haka tere hape 'ā ki te Tāpa'o Hōhonu, ko tā 'ā i ruŋa i te rei o te Tāpa'o Hōhonu.
2. E i te roa era mo ai e ko tano mau 'ā mo uru haka 'ou mo haka tere, he ma'u te tōro'a e te ministra 'o e te ministro o te Mōtuha Henua, 'e ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro ena a roto i te haka tere iŋa o te inciso pē mu'a.
3. Mo ai ko haka hahata 'ā te vaha'e e rua nō matahiti toe mo voto haka 'ou mo te Peretiteni o te República te Peretiteni vi'e 'o taŋata he vae e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione e 'āmui ananake. 'E te tuhi iŋa i te kope mo ma'u i te tōro'a nei e aŋa i rote ho'e 'ahuru mahana mai te ta'u era ko haka rē 'ā i te vaha e te kope era mā'ana e ma'u i te tōro'a i roto i te matahiti toe nei 'e e uru i roto i te toru 'ahuru mahana pē mu'a. E mo ai he vae haka 'ou i a ia te ta'u nei he ma'u pa he me'e nei ko aŋa 'ā e hā matahiti.
4. Mo ai te vaha ko haka rē 'ā e rua matahiti toe mo vae haka 'ou o te peretiteni, te Vicepresidente i roto i te ho'e 'ahuru mahana o tō'ona subrogancia, he ohu ki te elección presidencial mo te ho'e hānere piti 'ahuru mahana ko oti 'ā te convocatoria, mo ai te mahana era he mahana tāpati he haka tere, mo ai ta'e mahana tāpati he uru ki te mahana tāpati ra'e era ka o'o mai era, ko tā 'ā i ruŋa i te haka tere iŋa. Kope era mo e'a he uru he haka tere mai te ho'e 'ahuru mahana ko tā 'ā 'e ko kī 'ā ko ia te peretiteni ai ka haka mao te ta'u toe era o te reemplazo.
5. Te Vicepresidenta 'o Vicepresidente e reemplazo 'ā i te Peretiteni o te henua 'e ko haka tōro'a 'ā a roto i te haka tere iŋa o te inciso ra'e ena 'e i roto i a ia he ma'u i te tōro'a ta'ato'a ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu mo haka tere pa he Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República.

Aratikuro 287

Te haka tere iŋa o te Peretiteni o te República he:

- a) He haka tika a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e he haka tere a ruŋa i te rei 'e ta'ato'a hā'au ko aŋa 'ā ananake ko tētahi henua 'e o ruŋa i tō'ona pūai 'e o ruŋa i tō'ona roa tano mo haka tere.
- b) He haka tere i te Mōtuha Henua.
- c) He kī he vae i te ministra 'e pē ira 'ā i te ministro o te Mōtuha Henua, ki te subsecretaría 'e ki te subsecretario 'e tētahi atu nūna'a mo aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei. E te ŋā nuku-nuku nei i roto i a ia te confianza 'e ko haŋa 'ā ia mo haha'o mo toŋa i tā'ana aŋa 'e he haka tere i muri i a ia mo ai ko tano 'ā ki a ia.

- d) He haka tika i te haka tere ija ananake ko tētahi henua o haho, he tā 'e he haka tere 'e he 'ē i te hā'au internacional, he kī 'e he haka to'o i te embajador o embajadora 'e i te pū'oko o te haka tere ija diplomático.
- e) He kī he haka rarama i te estado de excepción constitucional a roto i te haka tika ija ki te Tāpa'o Hōhonu e ki te rei.
- f) He rao ki te roa era mo aja i te rei 'e takoa mo haka rarama, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
- g) He kī i te rauhuru decreto hai pūai o te rei, ko haka mau 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
- h) He haka tika i te haka tere ija ta'ato'a ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruja i te rei.
- i) He haka tere ija i te ta'u ta'ato'a pa he pū'oko suprema o te Fuerza Armada, i te hora ko haia 'ā mo aja he kī ki a rāua, pē ira 'ā mo haka tī-tika, pē ira 'ā mo haka tere i te roa mo haka pūai i te aia ananake.
- j) He kī 'e he to'o i te kope ā'ana te pū'oko i muri i te comandante jefe o te Fuerza Armada 'e takoa mo kī e ia, ana ai e iri rō pē ruja 'o mo oho ki te roa era o te retiro o te oficial o te Fuerzas Armadas.
- k) He haka tere i te hāpa'o puvrika 'e pē ira 'ā he kī i te nu'u mo uru 'e i te nu'u mo e'a o rote nā pū'oko era o te alto mando policial.
- l) He kī ko ai te contralor 'o te controlora general ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
- m) 'E he uru takoa mo vae i tētahi nu'u, i tētahi nuku-nuku, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu
- n) Mo haka kore i te ūtu'a o te nu'u particulare, 'e i te roa era o te tama'i 'e o te lesa humanidad.
- ñ) He mata'ite 'e he hāpa'o i te moni ta'ato'a e o'o mai ena a roto i te roa era i te renta puvrika 'e pē ira 'ā he hōhora a roto i kona hē i oho ai te inversión 'e he haka tika a roto i te rei. Te Peretiteni vi'e 'o tanata o te República, hai tā ō'ona 'e o te ministra ta'ato'a 'e o te ministro o te Mōtuha Henua, e tano nō mo decreta te 'ouhou kai ha'ati'a e te rei, mo te roa era he roa ati 'e he ku'i-ku'i e ko tano mo haka rē o te ai ko hetu 'ā te nono puvrika o te haka tere ija rake-rake, pa he moto o haho, he ku'i-ku'i i roto i te henua, he rave'ino 'o he tōtōā mo te seguridad o te henua 'o o te ai ko pau 'ā te moni mo haka tere o te servicio 'e e ko tano mo haka kore e te me'e nei, ana haka tere 'ina ko hetu te ku'i-ku'i ki roto i te henua. 'E te rahi ra'a o te moni mo haka e'a a roto i te roa nei e ko tano mo ai dos porciento o te rahi o te moni e o'o mai era i roto i te matahiti e ko tano mo haka pau, pē ira 'ā e ha'ati'a e te rei o te presupuesto. E tano nō mo contrata i te nūna'a e rava'a mai te moni a roto i te rei nei, 'e te me'e hōhonu 'ina ko haka nui-nui ko oho te rahi o te moni e 'ina ko haka turu a raro takoa i te hora era he traspaso te moni. Te ministra 'o te ministro o te Mōtuha Henua 'e te rāua nūna'a aia mo ha'ati'a i te haka tere ija nei i te haka pau ija nei o te moni kai tano ki ruja i te

numeral era mo haka tika, i runga i a rāua te responsible, 'e e u'i e ia mo haka hoki i te moni ko ai 'ā pa he toke o ko haka tere rake-rake 'ā i te moni o te caudal o te puvriko.

- o) He ohu i te hora era mo voto, ki te plebiscito 'e ki te 'ui ko tā 'ā i runga i te Tāpa'o Hōhonu.
- p) He haka hōhora e tahi ta'u i te matahiti i te proyecto o te rei o te presupuesto.
- q) 'E he nono'i e kī o runga i te aha, i ohu ai mo oho ki te sesió especial i roto i te Congreso o Riputā 'e o te Riputao 'e i te Cámara o te Regione, 'e mo ai pē ira te koro nui nei e aṇa e horo-horou.
- r) E tētahi atu ko tā 'ā i runga i te rei.

Aratikuro 288

1. Te tanjata mo haka tere i te Peretiteni o te República i runga i a ia te tōro'a mo kī te haka tere iṇa o te reglamento, o te decreto 'e takoa i te haka tere iṇa ko tano 'ā mo haka tere o tētahi rei era.
2. E pē ira 'ā takoa i runga i a ia te tōro'a o runga i te rauhuru rāve'a era 'ina kai tā i runga i te rei 'e i te hora era mo haka topa te mana'u 'a hē ana haka tika i ra'e ana haka tere i runga i te rei.
3. Te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te henua e hā'aki pau rō te 'āva'e ki te Congreso o runga i te reglamento, pē ira 'ā o te decreto 'e tētahi atu ko haka hohora 'ā a runga i te haka tere iṇa o te iniciso ra'e era.

Aratikuro 289

1. Mo te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República mā'ana e negocia, e haka mao, e tā 'e pē ira 'ā e haka 'āpī te hā'au ananake ko tētahi henua o haho, tratado internacional e kī era.
2. E i roto i te roa era te hā'au ananake ko tētahi henua o haho 'e i runga i te rei, i raro 'ā mo te Tōro'a o te Rei e ha'ati'a. 'E mo ha'ati'a o te roa nei he haka tere a roto i te roa era o te rei ko tā 'ā.
3. E hā'aki ki te Tōro'a o te Rei o runga o te hā'au internacional nei e 'ina ko ha'ati'a mai e rāua.
4. Te haka tere iṇa mo ha'ati'a i te hā'au koia ko tētahi henua 'e haha'o, a roto i te roa era, o te trámite o te rei o te regione.
5. Te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República he haka ma'u te proyecto ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, he hā'aki o runga i te haka tere iṇa o te negociación 'e pē ira 'a o te me'e o runga ko tā 'ā 'e o runga i te tratado 'e pē ira 'ā takoa, mo ta'e hā'aki o runga i te roa era e kimi 'ā mo ha'ati'a 'o mo hoki haka 'ou ki te aṇa.
6. I te hora era ko o'o 'ā ki roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, e tano nō mo kī mo haka tika i te reserva 'e takoa i te kī haṇa 'e i te hā'aura'a iṇa o runga i te hā'au internacional, i roto i te roa era mo ha'ati'a, 'e mo ai ko tano 'ā ia mo haka tere a roto i te tratado o rote norma general o te haka tere iṇa internacional.

7. Mo ai ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao he haka ma'u ki rote Cámara o te Regione mo haka tere.
8. Te haka tere iña o te Ejecutivo 'e ko hā'au 'ā mo haka tere o te tratado 'ina ko haka ma'u mo ha'ati'a e te Tōro'a o te Rei, e ai nō o ruña i te rei.
9. Te hā'au ko ha'ati'a 'ā o te tratado mo te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni tanata o te República e ha'ati'a, 'e i roto i te haka tere iña o te nā tratado nei e aña e tahi rei hai pūai mo haka tika mo haka tere riva-riva, e ai nō o ruña i te haka tere iña hōhonu o ruña i te nacionalidad, o ruña i te ciudadanía 'e o ruña i te eleccione 'e plebiscito mo ai nī nā rāve'a e ko tano mo haka tere.
10. E 'ina he hauha'a ko hā'au ararua ko te Tōro'a o te Rei mo to'o 'o mo horo o ruña i te tratado ko ha'ati'a era 'ā 'e mo haka kore rā tratado e u'i te rāve'a o ruña i te āha i ha'ati'a ai. Mo te rei e tā i te ta'u mo kī o ruña.
11. E mo te puvriko ta'ato'a, a ruña i te haka tika iña ta'ato'a nu-nui era, ta'ato'a me'e mo ai o ruña i te tratado internacional, pē ira 'ā negociación, haka tere iña, te 'āpapa iña 'e te to'o haña o te reserva, te hā'aura'a o te kī haña, 'e ki te aha e tute era te reserva 'e to'o haña, te horo o te haka kore o te tratado 'e takoa o ruña i te oti iña 'e o te haka kore.
12. E i te hora era mo hā'au 'o mo negocia o ruña i te rauhuru rāve'a internacional o ruña i te roa era o te moni 'o tētahi atu pē ira, 'e te kope era ā'ana te ma'u o te Peretiteni o te República e u'i te rāve'a hora era mo tu'u ki te haka tika o te ku'i-ku'i 'e he haka naho-naho, e haka topa kē 'e te roa parauti'a mau mo riva-riva i roto i te ta'u, mo riva-riva e ai i roto i te ta'u ta'ato'a.
13. Te nūna'a noho i rote territorio 'o he tire e noho rō 'ā i haho ka ho'e 'ahuru mā ono matahiti o rāua e tano nō ki te Peretiteni vi'e 'o tanata o te República mo haka pāpa'i i ruña o te tratado internacional o te haka tere iña tanata 'e ko haka tano 'ā i ruña i te rei, 'e mo rāua e u'i i te ta'u mo pāhono e te Peretiteni o ruña i tō'ona u'i 'o o ruña i tō'ona parau.

Aratikuro 290

1. Te ministra 'o te ministro o te Mōtuha Henua he hā'ū'ū ki te Peretiteni tane 'o vahine o te República i te haka tere iña o te Mōtuha Henua.
2. He aña mau 'ā o rāua he haka tere i te rāua nūna'a aña, e pē ira 'ā o ruña i te rāua tā iña, 'e e hā'ū'ū i roto i a rāua 'ā takoa te rāua hā'au ananake ko tētahi ministerio.
3. Mo te rei e u'i i te rahi o te nuku-nuku o te ministerio 'e pē ira 'ā takoa i te u'i iña o te nu'u e rahi rō 'ā tō'ona tōro'a ai ka iri pē ruña 'o ai ka turu pē raro, rā nā nu'u ministro ko tā 'ā.
4. Te Peretiteni vi'e 'o tanata o te República e tano nō mo kī ki te ministra 'o ki te ministro mo hā'au 'e mo haka tika i te haka tere iña o te secretaría 'o o te secretario o te Mōtuha 'e te haka tere iña i muri i te Gobierno ki roto i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e ki roto i te Cámara o te Regione.

Aratikuro 291

1. Mo haka tōro'a pa he ministra 'o ministro o te Mōtuha Henua te me'e tano e ai he tire, e tano rō mo voto 'e mo haka tere a roto i te haka tere iŋa ta'ato'a o te nūna'a mo uru ki roto i te haka tere iŋa puvriko.
2. E te kope mo mono i te roa era 'ina kai tano mo oho atu mo ma'u i tō'ona tōro'a, o te ai ko ai 'ā te ku'i-ku'i 'o ko haka rē 'ā i te tōro'a 'o tā'ana aŋa 'o tētahi atu ku'i-ku'i ko hahata ia te tōro'a nei, e haka tere a roto i te roa era ko tā 'ā e te rei.

Aratikuro 292

1. Te haka tere iŋa te decreto o te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e tā mo te ministra 'o o te ministro o te Mōtuha Henua 'e ā'ana te haka tere i rā hora 'e e ko riva mo ai 'ina kai aŋa kai tā e te ŋā nūna'a nei.
2. Te decreto o te roŋo ko uŋa 'ā e tano nō mo haka kore e te ministro o te Mōtuha, ana ai ko kī 'ā e te Peretiteni o te Henua 'e ko haka tika 'ā a ruŋa i te rei.

Aratikuro 293

1. Te ministra 'e te ministro e tano nō mo oho ki rote koro o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e o rote Cámara o te Regione 'e mo uru ki roto takoa mo vana-vanaŋa 'e e va'ai te vaha mo uru o rāua mo kī i te rāua mana'u.
2. E 'ina ko haka ku'i-ku'i ki te roa ra'e ena, he oho te nūna'a he obriga ki te piri haŋa especial ko uŋa mai 'ā e te Congreso 'o e te Cámara mo kī o ruŋa i te rauhuru rāve'a o ruŋa i te haka tere iŋa o rāua o te secretaría o te Mōtuha, 'e mo rāua e hā'au pē hē ana haka tere.

Aratikuro 294

E te haha'o iŋa i te nūna'a ki rote roa era o te ministerio 'e tētahi servicio puvriko e ai rō 'ā i roto i te vaha era o te regione autónoma mo te Peretiteni o te República e aŋa.

Aratikuro 295

1. Te Mōtuha o te Henua i roto i tō'ona rima mo haka tere i te fuerza, 'e ana haka tere a roto i te institución ko tano 'ā mo haka rarama 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu i ruŋa i te rei 'e e mo'a te haka tere haŋa taŋata.
2. Mo te rei e haka tika i te rāve'a mo ma'u o te rauhuru haŋo 'o armamento i roto i te roa era o te haka tere iŋa o te institucione ko ha'ati'a 'ā e te Tāpa'o Hōhonu nei mo aŋa hai haŋo.
3. 'Ina e tahi taŋata, nuku-nuku taŋata mo ma'u i te haŋu o tētahi atu pa he haŋo mo te tama'i, e ai nō i te roa era ko ha'ati'a 'ā i te rei, 'e i ruŋa e kī era pē hē te haka tere iŋa, te ha'ati'a iŋa, te mata'ite iŋa i te ma'u i te ŋā haŋo nei, 'e he aha te rāua hā'ū'ū 'e pē hē ana ma'u 'e ana ai te rauhuru haŋo.

Aratikuro 296

1. Te Peretiteni o te República tā'ana aŋa he haka tere i te roa mo hāpa'o i te puvriko a roto i te ministerio era ko tano 'ā.

2. Te haka tere ija, te 'āpapa ija 'e te huru o te tuha'a ija o te vahi-vahi ija o te mūto'i he tā i ruja i te poritika nacional o te hāpa'o puvrika. Mo te rei e haka tika i te haka tere ija tano, ki roa hē ana tu'u 'e rauhuru rāve'a mo ha'ati'a 'e mo ta'e ha'ati'a i te poritika nei, 'e i roto e u'i te rāve'a e haka tano mo haka tere haka pā i roto tētahi atu nu'u e ai rō 'ā te rāua haka tere ija kē i roto i te roa era o te interculturalidad 'e mo mo'a i te haka tere ija ko hā'au 'ā ananake ko te henua o haho, derecho internacional 'e pē ira 'ā te haka tere haŋa hōhonu.

Aratikuro 297

1. Te pū'oko o te mūto'i he ministerio o rāua te haka tere i te hāpa'o puvrika 'e rā nā nu'u he vaha o te mūto'i, ta'e he miritare, 'e te rāua haka tere ija i roto i vāeŋa o te henua, centralizado, e ai rō 'ā te rāua tōro'a mo haka tere i roto i te henua ta'ato'a o Tire, 'e i aŋa ai pē ira mo haka tika i te roa era o te seguridad puvrika, he haka pūai i te haka tere ija taŋata 'e pē ira 'ā mo hāpa'o i te haka tere ija o te taŋata, haka tere haŋa hōhonu, ko tā 'ā i roto i te rāua aŋa.
2. Te poricia ta'ato'a hora era mo haka tere 'e haha'o te haka pā ija o te nā vi'e ananake ko te nāŋata 'e tētahi atu haka tere ija, i roto i te rāua aŋa e haka rarama i rote nā vaha ta'ato'a nei te me'e ena e kī ena he pariedad 'e mo uru takoa mo kī i te rāua mana'u. I rote roa era o te haka tere o te fuerza, e 'ite mo mo'a i te haka tere ija hōhonu o te rei, te me'e haŋa, te rāve'a mo ta'e ku'i-ku'i, he haka tika te haka tere haŋa ki te roa tano, 'ina ko haka rave'ino 'e e hōhora te roa o te moni ta'ato'a, o ruja i te haka tere ija internacional 'e pē ira 'ā o ruja i te haka tere ija hōhonu, ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
3. Te kona he institucione profesionale ko 'āpapa 'ā te tōro'a, haka tī-tika 'ā a rote roa haka tere riva-riva, mo haka roŋo e 'ina ko tano mo haka tere hai rāve'a o rāua.
4. Te mūto'i 'e te rāua nūnaa e controla rō 'ā i roto i te roa era o te providad 'e transparencia o rote roa era o te haka tere riva-riva 'e ma'itaki, 'e e haka tika a ruja i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu 'e o te rei. Te rāua haka tere ija e ko tano mo uru ki rote partido poritiko 'o mo uru ki roto i te nuku-nuku poritika 'e pē ira 'ā ki te roa gremial 'o sindicato 'e mo haka tere i te huelga 'e takoa mo ta'e 'ā'ati ki tētahi tōro'a vae o te pukuraŋa.
5. Te uru ija o te mūto'i mo hāpī 'ina ko 'ouhou 'e takoa 'ina ko rave'ino i a rāua, e haka tere a roto i te roa ena o te rei. Te hāpī ija o te mūto'i te roa hōhonu he mo'a i te haka tere ija o te taŋata.

Aratikuro 298

1. Ki te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República te rāua aŋa he haka tī-tika o ruja i te defensa nacional e kī ena, mo hāpa'o i te henua, 'e o rāua te haka tere i te pū'oko supremo o te Fuerza Armada. 'E te haka tere haŋa o rāua a ruja i te ministerio he pū'oko rāua, te'īŋoa defensa nacional.
2. O ruja i te haka tika ija, te hā'au ija 'e te u'i ija mo vahi-vahi i te fuerza armada e haka tika 'ā a ruja i te Poritika o te Defensa Nacional 'e a ruja i te Poritika Miritare. Mo te rei e u'i mo haka tere pē ira, ki hē ana tu'u 'e te rāve'a ta'ato'a 'e te aŋa ija 'e pē ira 'ā i te

ha'ati'a ija nī poritika e u'i e uru ki roto i te haka tere ija hōhonu mo hā'ū'ū ki te nūna'a internacional, e haka pā te haka tere ija a roto i te roa era o te rauhuru huru o te nūna'a 'e a roto i te interculturalidad e mo'a te haka tere ija internacional 'e takoa te haka tere ija hōhonu o te tanata.

Aratikuro 299

1. Te Fuerza Armada te nu'u o roto he Ejército, he Armada, he Fuerza Aérea 'e he oti mau 'ā. Te rāua haka tere ija te pū'oko he defensa nacional 'e te rāua aja he hāpa'o te soberanía 'e te independencia 'e te integridad o te territorio o te república o hetu rō mai te moto te tōtōā o haho, ko tā 'ā i ruja i te Carta o te Naciones Unidas, he hā'ū'ū ki te haumārū ki te hāpa'o internacional, a roto i te haka tere ija o te poritika o te Defensa Nacional.
2. I rote haka tere ija o rāua e haha'o te perspectiva de género i roto i te haka tere haja 'e i te makenu ija, e haka pā te nūna'a vi'e 'e nājata 'e tētahi atu rauhuru huru i roto i te vaha era mo haka tika, 'e mo haka topa te mana'u e mo'a i te haka tere ija internacional 'e takoa te haka tere ija hōhonu o te tanata ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
3. A rāua he nuku-nuku profesional, e ai rō 'ā te rāua 'āpapa ija, e ai rō 'ā te rāua haka tere ija e mo'a, e haka rojō rō 'ā e 'ina rāua e ko tano mo haka tere 'o mo pāhono e rāua i te roa nei e ai rō 'ā te mo'a pē ruja.
4. Te nūna'a o te institución militar 'e te rāua pukuraña e ai rō 'ā te vaha e tahi mo u'i mo haka tika ana aja 'e takoa a roto i te roa era o te ma'itaki. A rāua e ko tano mo uru ki te partido poritiko 'o mo uru ki te nuku-nuku poritiko, gremial o sindical, takoa mo haka tere i te roa era o te huelga, 'e takoa e ko tano mo uru mo haka tōro'a e rāua e voto o te rauhuru tanata.
5. Te uru ija ki roto o te Fuerza Armada 'ina ko 'ouhou e 'ina ko u'i haka topa kē i a rāua, pa he kī haja era i ruja i te rei. Te hāpī haja o te miritare te rāua roa hōhonu he mo'a i te haka tere ija o te tanata.
6. Mo te rei e haka tī-tika te roa era o te defensa, te haka tere haja o rāua, te rāua institución, te rāua 'āpapa ija, te rāua aja i roto i a rāua, te rāua pū'oko, te rāua uja ija 'o te haka tere ija i rote ara miritare.

Aratikuro 300

1. E tahi nō rāve'a mo tano mo haka e'a 'o mo ta'e ha'ati'a haka 'ou tō'ona haka tere ija 'e i te vaha ta'ato'a e va'ai era 'e ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu mo te rahi ra'a o te nūna'a i roto i te roa nei, kī haja, situación de excepción: ko ai 'ā te ku'i-ku'i koia ko te haño i muri i tētahi henua o haho, ko ai 'ā te ku'i-ku'i a roto i te haño i roto i a rāua 'ā 'e ko tā 'ā i ruja i te haka tere ija internacional, 'o ko ai 'ā te ku'i-ku'i o roto i te henua, he nono. E ko tano mo haka kore 'o mo haka e'a mo ai ka haka tikea te haka tere ija 'e pē ira 'ā te rāve'a era ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Te kī haja 'e te haka 'āpī haja o te estado o te excepción constitucional e mo'a i te haka tere ija hōhonu o te nui-nui o te ku'i-ku'i 'e o te ai e tano mau 'ā mo haka tere, 'e e haka

tika e haka tano te rahi o te ta'u mo haka tere, te haka roa-roa iña 'e te rāve'a tano mau nō mo haka horo-horou mo hoki haka 'ou ki te haka tere iña constitucional.

Aratikuro 301

1. Te estado o te asamblea, i roto i te roa era ko ku'i-ku'i 'ā te haka tere iña hai haño internacional 'e te roa era o te estado de sitio 'e te ku'i-ku'i i roto i te henua armado interno, mo te Peretiteni vi'e 'o tañata o te República 'e e ai ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione, i roto i te koro ananake. Te roño ka haka ma'u era ta'ato'a e kī te kona i kona hē ka aña ena te estado o te excepción correspondiente.
2. Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e o te Cámara o te Regione, i roto i te sesión 'ananake, i roto i te ta'u nei o te piti 'ahuru mā maha hora mai te hora era ko kī 'ā e te Peretiteni o te República 'e ko to'o 'ā e te declaración estado de asamblea 'o he estado de sitio 'e a roto i tā'ana u'i iña te rahi ra'a o te nūna'a e 'ē-ē o 'ina i te kī haña nei. I tā'ana solicitud 'e pē ira 'ā tā'ana declaración 'e e kī riva-riva o ruña i te aha i tu'u ai ki te roa nei mo aña o te declaración, tano nō te Congreso 'e te Cámara takoa mo u'i te rāve'a pē hē ana haka tika o ruña i te haka manenē iña o te ta'u i ruña i te territorio. Mo ta'e pāhono e te Congreso o te Cámara 'e he ohu ko tā 'ā rāve'a nei i ruña i te Tāpa'o Hōhonu ki rote koro nui e tahi i roto i te mahana mo kī o ruña i te aha i aña ai te declaracione.
3. E mo ai pē ira, te Peretiteni vi'e o tañata o te República, e mo ai e ai rō 'ā te horo-horou mo haka tere a ruña i te rāve'a e tahi e ko tano mo haka rē ki te rua ta'u, e ai hai tāpura o te ministra 'o o te ministro, i tū hora 'ā e tano nō te estado o te asamblea o te sitio, 'a hara te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione he kī i te rāua vānaña o ruña i te haka tere iña nei. I roto i te roa nei, te me'e nō mo haka kore he rauhuru koro o te nūna'a, te hā'aura'a e ko haka tere te derecho o te nu'u mo piri.
4. A roto i te haka tere iña o te estado de asamblea, te peretiteni vi'e 'o tañata o te república e tano nō mo haka noho i te haka tere iña o te tañata mo e'a libertad personal, pē ira 'ā i te haka tere iña ena mo piri mo reunión, pē ira 'ā libertad mo te aña, pē ira 'ā ejercicio mo asocia, 'e pē ira 'ā intersepta mo mataki 'o mo puru te documento 'e ta'ato'a huru o te haka rarama i te roño. E tano nō takoa mo kī mo haru mai i te biene 'e pē ira 'ā mo kī mo limita i te haka tere iña era pē nei ē e ai rō 'ā te derecho o te propiedad.
5. Te haka tere iña o te estado de sitio e ko tano mo oho mai te ho'e 'ahuru ma pae mahana pē ruña, e tano nō takoa te peretiteni o te república mo nono'i mo haka roa-roa 'e mo ai pē ira e ai te rahi ra'a o te riputā 'e o te riputao mai roto i te hā ki te séptimo 'e pē ira 'ā te representante regionale i roto i te koro mo te haka roa-roa iti, de tres quinto mo te rua haka roa iti 'e de dos tercio mo te toru haka roa iti 'e tētahi atu.
6. A roto i te estado de sitio, te Peretiteni vi'e 'o tañata o te República e tano nō mo ta'e ha'ati'a 'o mo haka noho i te libertad o circulación 'e takoa te derecho mo haka piri. Tano nō takoa, mo haka noho i te haka tere iña era he derecho mo piri mo hā'au mo reunione.

7. Te estado de asamblea he haka tere i roto i te ta'u era e ai rō 'ā i te ku'i-ku'i 'e pē ira 'ā mo ai o te armado internacional, e tano nō te peretiteni vi'e 'o taŋata o te república mo haka kore 'o mo te congreso o te riputā 'e o te riputao o te cámara o te regione e haka kore i te ha'ati'a iŋa.

Aratikuro 302

1. Mo ai o te 'ati o te henua he catástrofe, mo te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e kī. E kī i kona hē e haka tere ena 'e i roto i te ta'u e hia e ko tano mo ai e toru 'ahuru mahana pē ruŋa. Mo ai pē ira e hā'au 'ananake ko te Congreso o te Riputā Riputao 'e e tano nō mo ha'ati'a mo haka roa-roa mai te ta'u. 'E te haka tere iŋa nei e haka tika a ruŋa i te kī haŋa era o te inciso segundo o te aratikuro ena o tu'a.
2. Te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e hā'aki ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao te rāve'a nei i haka tere ai.
3. Hora era ko declara 'ā te estado de catástrofe i te rauhuru kona he haka tere i tū hora 'ā e te pū'oko o te estado de excepción 'e a ia e ai he pū'oko civil, e ai ko kī 'ā e te Peretiteni o te República mo haka tere. 'E te mōtuha nei he haka tere e ia 'e he u'i i te ŋā kona era ko kī 'ā ko o'o 'ā ki te estado de excepción 'e he haka tere a ruŋa i te kī haŋa era o te rei.
4. Te Peretiteni o te República e tano nō mo nono'i mo haka roa-roa te estado de catástrofe, 'e mo ai pē ira e ha'ati'a e te sesión i muri te rahi ra'a o te nūna'a e haka tere rō 'ā i te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione.
5. A roto i te roa era o te catástrofe, te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e tano nō mo ta'e ha'ati'a i te nūna'a mo e'a mo ha'ere mo teka i roto i te henua 'e pē ira 'ā i te haka tere iŋa era mo piri. E tano nō takoa mo haru i te 'ono e pē ira 'ā o ruŋa o te derecho o te propiedad, pē ira 'ā ta'ato'a rāve'a tano mo te aŋa nei 'e extraordinaria de carácter legal 'e pē ira 'ā administrativo mo haka hoki haka 'ou mai i tū hora 'ā mo tu'u ki te roa o te normalidad o te kona ko hetu 'ā te 'ati nei.

Aratikuro 303

1. Te haka tere iŋa o te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República o te kape o te estado de excepción e tano nō mo ai he vi'e he taŋata 'e tā'ana roa hōhonu e kī i te estado de excepción constitucional 'e ki tī-tika e riva-riva te haka tere haŋa o te constitucional hora era ka kī era ko haka kore 'ā 'o ko haka noho 'ā tō'ona haka tere iŋa.
2. Te decreto i ruŋa i declara ai e kī te rāve'a ta'ato'a ka haka tere ena o ruŋa i te excepción, 'e e haka tano ki te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te declaración de excepción, 'e e haka tano ki te hope'a ra'a i ruŋa i te excepción 'e e u'i e haka tano, 'ina ko haka pūai rahi o haka kore ta'ato'a haka tere iŋa hōhonu o ruŋa i te haka tere haŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. Te estado de excepcion constitucional he ha'ati'a te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República i te haka tere iŋa o te potestad e pē ira 'ā i te competencia ordinariamente reservada ki te roa era o te regione o te comuna i te hora era ko hoki haka 'ou 'ā ki te haka tika iŋa riva-riva.

3. Ta'ato'a declaratoria o te estado de excepción constitucional e kī riva-riva ta'ato'a haka tere iña hōhonu ka haka kore ena, te rāve'a ta'ato'a 'e pē ira 'ā te ta'u ka haka tere ena i roto i te territorio 'e i kona hē.
4. Te Fuerza Armada 'e pē ira 'ā te policía e haka roŋo 'e e haka tika ki ruŋa o te haka tere iña o te pū'oko o te estado de excepción, ko ia te mōtuha.
5. Te haka tere iña i roto i te ta'u o te estado de excepción e ko tano mo haka roa-roa mai te ta'u era ko kī 'ā pē mu'a.

Aratikuro 304

1. Mo te rei e haka tika i te estado de excepción, te kī haŋa 'e te haka tere iña 'e te rauhuru rāve'a legal 'e pē ira 'ā administrativa mo haka tere i roto i te ta'u nei, 'e takoa i te rauhuru rāve'a kai haka tika i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. 'E te rei nei e ko tano mo haka ku'i-ku'i i te haka tere iña o te nūna'a o te nuku-nuku constitucional, 'e takoa o ruŋa i te haka tere iña 'e inmunidades o te rāua titular.
2. E pē ira 'ā te rei nei he haka tika i te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República 'e i te rāua nūna'a, ko kī 'ā e rāua mo haka tere mo haka rarama i mu'a i te Congreso o te Riputā e o te Riputao i te rauhuru rāve'a i aŋa ai i ruŋa i te ta'u nei mo haka kore o te ku'i-ku'i o te excepción, 'e pē ira 'ā o ruŋa i te 'ati rake-rake i hetu ai i roto i te ta'u nei o te estado de excepción constitucional. 'E mo ta'e hōhora mo ta'e kī i te tika o te haka tere iña nei he tu'u pa he me'e ena 'e ko hape 'ā te haka tere iña ki te Tāpa'o Hōhonu 'e te kī haŋa he infracción.

Aratikuro 305

1. I te hora era ko kī 'ā te estado de excepción he aŋa e tahi comisión fiscalisadora o te nūna'a o te congreso o te riputā 'e o te riputao, 'e e haka pā te rahi o rāua 'e pē ira 'ā tētahi atu nūna'a haka tere haŋa kē 'e plurinacional. E ai he riputā 'e he riputao, takoa e ai te representante o te regione, o te defensoría del pueblo, pē he haka tere iña ena i ruŋa i te rei. 'E te nuku-nuku nei e fiscalisa i te rāve'a ta'ato'a era i haka tere ai i ruŋa i te ta'u nei o te excepción, 'e he aŋa e tahi informe i roto i te ta'u ta'ato'a 'e i roto ko kī tahi 'ā te rauhuru haka tere iña, te nui-nui iña o te ku'i-ku'i nei 'e pē ira 'ā te u'i iña 'e te haka tere iña o te derecho humano 'e i roto i a rāua takoa tētahi haka tere iña ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
2. Te nūna'a o te Mōtuha Henua e hā'ū'ū e va'ai tahi i te rauhuru parau ki te comisionero mo haka tere i te rāua aŋa. 'E mo tu'u ki te roa era pē nei ē ko ku'i-ku'i 'ā i te haka tere iña hōhonu o te taŋata 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei, e horo i tū hora 'ā 'e he haka ma'u ki roto i te órgano competente, mo te rei e haka tika mo haka'o ki roto 'e mo haka tere.

Aratikuro 306

Te haka tere iña ta'ato'a ko va'ai 'ā i roto i te ta'u nei o te excepción constitucional e rara tahi e u'i e te tribunal de justicia pē hē i haka tere ai 'e o ruŋa i te āha. 'E mo ai ko ai 'ā te te hape he 'ouhou te tārahu ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

KAPITURO IX

HE HURU O TE JUSTICIA

Aratikuro 307

1. Te jurisdicción he haka tere iŋa puvriko e haka tere ena hai 'iŋoa o te mau pukuraŋa 'e tã'ana aŋa he 'ite 'e he kī ana ai ko tano 'ā 'o ko hape 'ā, a roto i te rauhuru rara iŋa 'e te ku'i-ku'i nui-nui a roto i te roa jurídica 'e he haka tere i te me'e era ko kī 'ā pa he kī haŋa era i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei 'e pē ira 'ā i ruŋa i te hā'au 'e instrumento internacional o ruŋa o te haka tere iŋa o te derecho humano 'e a Tire i roto i rā haka tere iŋa.
2. E haka tere ena a roto i te tribunale de justicia 'e te nūna'a nuku-nuku o te pukuraŋa 'e o te henua tupuna ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei 'e ko haka tere 'ā a ruŋa.
3. Te haka tere haŋa o te jurisdicción e u'i e hokorua e haka tikea i te haka tere iŋa o te taŋata, pē ira 'ā o te nātura, o te huru democrático 'e o te roa hōhonu o te juridicidad.

Aratikuro 308

Te hare ti'a mau e 'āpapa ena a ruŋa i te haka tere haŋa o te unidad jurisdiccional, he base o te rāua 'āpapa iŋa 'e haka tere iŋa 'e a rāua e haka tika rō 'ā ki te estatuto jurídico 'e ki te rāua haka tere iŋa hōhonu.

Aratikuro 309

1. Te Mōtuha Henua he haka aŋi-aŋi i te haka tere iŋa jurídico o te pukuraŋa 'e o te hau tupuna indígena 'e i roto i te rāua haka tere iŋa e ai rō 'ā te libre determinación, ko haka tika 'ā i rote roa era pē tū huru 'ā koia ko te Sistema Nacional o te Justicia. Te me'e nei e mo'a he derecho haka tere haŋa hōhonu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā takoa i roto i te rauhuru hā'au internacional o ruŋa i te derecho humano, 'e, i roto a Tire, o rāua i tā.
2. Mo te rei he haka tika i te rāve'a mo haka tano, mo hā'ū'ū mo haka kore o te ku'i-ku'i i roto i te haka tere iŋa jurídico indígena 'e i roto i te nūna'a estatal.

Aratikuro 310

1. Te jueza 'e te juez e haka tere ena i te jurisdicción e topa kē nō 'ā i roto i a rāua 'e mai tētahi poder 'o autoridad, 'e a rāua ana haka tika i te aŋa, e haka tī-tika, 'ina ko oho a roto i te pāeŋa e tahi. I roto i te rāua hope'a ra'a e u'i a roto i te rei.
2. Te haka tere iŋa jurisdiccional e haka tere e te tribunales mau nō a roto i te rei. 'E 'ina tētahi nuku-nuku o te Mōtuha Henua, taŋata tano mo haka tere i te función jurisdiccional, mo 'ite i te causa pendiente, mo huri i te haka tere o roto 'o i te resolución judicial 'o mo mātaki haka 'ou i te proceso e tahi ko puru 'ā.
3. Te jueza 'o te juez e ko tano mo o'o ki roto i tētahi aŋa, e ai nō mo hāpī e ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

4. Te jueza 'e te juez he haka tere i te roa jurisdiccional nō era, e ko tano mo uru ki tētahi aña pa he administrativa 'o legislativa.
5. Te jueza e te juez e ko tano mo uru ki te vaha poritika.

Aratikuro 311

1. Te haka tere iña jurisdiccional e haka tere a roto i te roa era interseccional, e haka tika a ruña i te haka tere iña hōhonu pē tū huru 'ā, pē ira 'ā mo aña riva-riva i tā'ana haka tere iña internacional o rote roa era o te derecho humano.
2. E te haka tere iña nei e hōhora ki tētahi órgano jurisdiccional e pē ira 'ā auxiliar, nūna'a aña o te Sistema Nacional o te Ti'a Mau, i roto i te rāua haka tere iña ta'ato'a e aña ena.

Aratikuro 312

1. Te haka tere iña jurisdiccional he haka tika a ruña i te haka tere iña o te paridad 'e o te perspectiva o te género. Ta'ato'a nūna'a e uru nei ki roto o te función jurisdiccional e u'i te roa hōhonu o te haka tere iña pē tū huru 'ā.
2. Te Mōtuha Henua he haka tika te kī haña i roto i te Sistema Nacional de Justicia hora era ka vae era i te nu'u e mo'a i te haka tere iña hōhonu o te paridad, i roto i te nuku-nuku ta'ato'a o te jurisdicción e takoa i te hora era ko ai te pū'oko.
3. Te hare ti'a mau, nō atu tō'ona haka tere iña, e 'ite mo haka tere a ruña i te roa era enfoque de género.
4. Te haka tere iña o te sistema de justicia e u'i i te rāve'a ta'ato'a mo ta'e tu'u ki te roa era mo haka ūtu'a, 'e mo haka kore ki te rave'ino o te nā vi'e, pē ira 'ā ki te nu'u haka tere iña kē sexua e pē ira 'ā o te rauhuru huru o te tanjata, i roto i te rāua haka tere iña ta'ato'a e i roto i te rāua kona.

Aratikuro 313

Te jueza 'o te juez e ko tano mo hā'aki 'o mo haka kore tō'ona libertad, e ai nō i te roa era ko rava'a 'ā e ko takea 'ā e aña 'ā e haka tere ai te aña ta'e tano rake-rake, e te hare ture corte de apelaciones o te kona kai kī pē nei ē e ko tano e tahi o tētahi atu kapituro o te hā'aki iña nei. Te pāhono iña mai o ruña i te querella 'e o ruña o te kapituro nei e tano nō mo apela ki te Corte Suprema. He acoge te querella nei a roto i te roa era e firme nō 'ā, te haka tere iña penal he haka tere a ruña i te rei general era o te jueza 'e o te juez [he haka e'a] mai roto i tā'ana aña.

Aratikuro 314

Te rauhuru juez nā vi'e e nānjata e ko tano mo haka e'a. E ko tano mo haka kore mai tā'ana aña 'o mo haka oho e ai nō i te causale o te haka tere iña ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu e i ruña i te rei.

Aratikuro 315

Te rauhuru juez nā vi'e e nānjata he responsable o roto i te roa era o te delito o te cohecho, mo ai kai u'i riva-riva i te haka tere iña o rote roa sustancial o te rei e haka tere ena i te rāve'a mo kimi, 'e o ruña i te huru, o te prevaricación te kī haña ko 'ite 'ā ko hape 'ā, o

ruŋa i te haka tere rake-rake ta'e tano o te ti'a mau 'e o ture. Te rei e u'i i te rāve'a e pē hē ana haka tika i te haka tere iŋa nei.

Aratikuro 316

Te rauhuru juez ŋā vi'e e ŋāŋata he noho mai roto i te rāua haka tere iŋa mo ai hitu 'ahuru matahiti, takoa, mo ai ko kī 'ā 'ina kai haŋa mo aŋa, mo ai e ai rō 'ā tō'ona roa ta'e tano mo te rei sobreviviente 'e remoción.

Aratikuro 317

1. E tano nō mo kī a roto i te rei o ruŋa o tō'ona haka tere iŋa, te hare ti'a mau e ko tano mo kī mo haka tere tō'ona aŋa i roto i te ta'u e tahi he tano 'ā ni ka kore atu te norma jurídica ko kī 'ā mo haka tika i te haka tere nei ko kī 'ā pē ira.
2. Te haka tere iŋa o te jurisdicción e ko tano mo va'ai ki tētahi

Aratikuro 318

1. Mo uru mo haka tere o te resolucione e haka tere a roto i te roa era ko tā 'ā i roto i te rei, te hare ti'a mau e tano nō mo haka uŋa te roŋo ki te nūna'a o te fuerza puvrika, e a rāua e haka roŋo e haka tere i te roŋo horo-horou era mo haka tere, e 'ina rāua e ko tano mo kī o ruŋa i te aha, 'e o ruŋa o te vaha 'e o ruŋa o te roa era o te rei.
2. Te sentencia ko tā 'ā ki te Mōtuha Henua o Tire mai te tribunales internacionales o ruŋa i te haka tere iŋa taŋata te jurisdicción ko aŋi-aŋi 'ā pē ira, e aŋa e te hare ti'a mau e haka tika a ruŋa i te haka tere iŋa o te rei, ni ka ai atu 'ina he tano te roŋo hope'a o te ture.

Aratikuro 319

1. Te sentencia e pāpa'i riva-riva a roto i te re'o tī-tika e mo aŋi-aŋi e te rahi ra'a. Te rei e tano nō mo haka topa kē i te fundamento o ruŋa o te roŋo hope'a o te ture.
2. Ta'ato'a vaha o te haka tere iŋa o ruŋa o te roŋo hope'a o te ture he haka rarama mo te ta'ato'a. Mo te rei takoa, e kī mo ta'e haka takea ki tētahi i te ture 'e i te roŋo hope'a

Aratikuro 320

1. Te uru iŋa ki rote haka tere iŋa jurisdiccional 'ina ko 'ouhou, 'ina ko haka topa kē te mana'u o te haka tere iŋa judicial e takoa o te ūtu'a procesal ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
2. Te justicia arbitral e haka tere ena mo ai ko haŋa 'ā. Te rei e ko tano mo kī i te arbitraje forzoso.

Aratikuro 321

Te aŋa jurisdiccional e haka tere a ruŋa i te roa hōhonu o te ti'a mau e hahata, e haka take ma'itaki e tano nō mo tētahi, 'e hā'ū'ū, mo tano mo haka tere i te Estado de derecho, e haka rarama i te haumārū o te pukuraŋa 'e e haka pūai i te democracia.

Aratikuro 322

1. Te haka tere iŋa jurisdiccional e haka tere a ruŋa i te roa hōhonu plurinacionalidad, pluralismo jurídico 'e interculturalidad.

2. Mo ai he nūna'a hau tupuna te hare ti'a mau e te rāua nūna'a e haka tere a roto i te u'i iŋa intercultural mo tu'u ki te parauti'a o ruŋa i tō'ona haka tere iŋa, e haka topa te mana'u a ruŋa i te haka tere o rāua sistema normativo, ko haka tika 'ā i ruŋa i te instrumento internacional o te derecho humano 'e a Tire i roto.

Aratikuro 323

1. Te Mōtuha Henua he haka pūai he haka rarama i te rauhuru rāve'a mo hā'ū'ū mo haka tika i te ku'i-ku'i e i roto takoa he haka tere te uru iŋa o te mau pukuraŋa e pē ira 'ā te vānaŋa.
2. Mo te rei mau nō e kī he aha te rāve'a tano e pē hē ana hetu te rauhuru rāve'a mo haka tano-tano o te ku'i-ku'i.

Aratikuro 324

1. Dā nūna'a era e aŋa rō 'ā i rote jurisdicción i roto i te vaha unipersonal o colegiado, tō'ona 'iŋoa e kī ena jueza 'o he juece. E ko ai te jerarquía i roto i te nu'u ena e haka tere rō 'ā i te jurisdicción, e haka topa kē nō 'ā o ruŋa i te rāua aŋa e haka tere ena. E pē ira 'ā, e ko tano mo haka paka i a rāua.
2. Mo te rei mau nō e kī te tōro'a mo te ŋā juez vi'e 'e ŋā juez tanjata. Te Corte Suprema e te corte de apelaciones ana uru ki roto e ai te nūna'a te tōro'a nei juez vi'e e tanjata titular, interino, suplente 'o he subrogante.
3. Te rahi o te nūna'a te 'āpapa iŋa e te haka tere iŋa o roto o te hare ti'a mau mo te rei e kī.

Aratikuro 325

Te nuku-nuku o te Sistema Nacional o te Justicia he haka tere te rāua moni hai mana'u o rāua. I roto i te matahiti, he haha'o te moni mo rāua i rota roa era o te Rei o te Presupuesto i ruŋa ka kī era te rahi o te moni mo haka tere 'e mo aŋa riva-riva o rāua.

Aratikuro 326

Te hare ti'a mau, he haka tere a roto i te roa hōhonu e haka hāhine e itinerancia. Mo va'ai i te vaha mo uru mo haka hāhine ki rote roa era o te justicia e o te tutela jurisdiccional efectiva, e tano nō mo haka tere i te kona i haho o te kona noho era, e ai i roto i te territorio i roto i tō'ona competencia.

Aratikuro 327

Te Sistema Nacional o te Justicia i roto te justicia vecinal, te hare ti'a mau o instancia, te hare ture cortes o apelaciones 'e te Corte Suprema.

Aratikuro 328

1. Te Corte Suprema he nuku-nuku colegiado e ai rō 'ā tō'ona jurisdicción i roto i te henua e tā'ana aŋa hōhonu he haka tika i te derecho a roto i te roa parauti'a pē tū huru 'ā e haka tī-tika e pē ira 'ā tō'ona hā'aura'a e tētahi atu aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.
2. Te rahi o te ŋā juez vi'e o tanjata piti 'ahuru mā ho'e e ana aŋa i roto i te pleno 'o i roto i te piha e tahi ko haka tika 'ā mō'ona.

3. Te nā juez vi'e e tanata e ho'e 'ahuru mā maha matahiti mo noho mo aña i roto, e e ko tano mo vae haka 'ou.
4. Te peretiteni o te Corte Suprema e vae i roto i te rāua nūna'a. E rua matahiti mo haka tere pē peretiteni 'e e ko tano mo vae haka 'ou mo haka tōro'a. Te kope ko vae 'ā i Peretiteni e ko tano mo uru ki rote piha.

Aratikuro 329

Te Corte Suprema he 'ite e haka riva-riva i te impugnación ko tāpura a roto i te mana'u o ruña i te roa era o te jurisdicción indígena, i roto i te piha mo nā haka tere iña mau nō 'e i roto e ai i te consejería técnica nūna'a o te rāua cultura 'e o te rāua haka tere iña, pa he rāve'a ko haka tika 'ā a ruña i te rei.

Aratikuro 330

1. Te hare ture corte o te apelaciones he nūna'a colegiado e ai rō 'ā te rāua jurisdicción o ruña i te región 'o o te kona 'o ruña. Tā'ana aña hōhonu he haka tika e he haka riva-riva i te ūtu'a o ruña o te roño hope'a haka rarama e te rauhuru hare ti'a mau, pē ira 'ā tētahi atu ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruña i te rei.
2. He haka tere i roto i te pleno 'o i roto i te piha 'o vaha ko haka tika 'ā.
3. Te peretiteni o te nā corte o te apelaciones hare ture e vae i roto i rāua pa he juez. E rua matahiti mo haka tere.

Aratikuro 331

1. He rauhuru hare ti'a mau he hare mo te pukuraña, penal, o te hua'ai, o te aña, o te roa era e rua 'o ararua, administrativo, o te roa nātura, o te roa vecinal, o te haka ūtu'a e tētahi atu ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu e i ruña i te rei.
2. Mo te rei e haka tika, te rāua aña, te rāua tōro'a, te rahi ra'a o te juez vi'e 'o tanata i roto i te rauhuru hare ti'a mau mo te rei e kī.

Aratikuro 332

1. Te hare ti'a mau administrativo e 'ite he haka tika 'e he haka riva-riva i te aña mo ai e hetu ki te haka tere iña o te Mōtuha Henua 'o ko haka makenu 'ā e ia e tētahi atu rāve'a ko tā 'ā i ruña i te rei.
2. Mo te 'ite mo te haka tika iña te rei he u'i i te rāve'a e tahi, 'ina ko haka ku'i-ku'i rahi 'e haka horo-horou.
3. E ai e tahi hare ti'a mau administrativo i roto i te región o te henua, e tano nō mo haka tere i te piha rā aña mau nō.
4. Te haka tere iña o ruña i te tōro'a o te nā hare ti'a mau e ko tano mo haka tere a roto i te arbitraje.

Aratikuro 333

1. Te hare ti'a mau o te nātura he anji-anji pē hē ana haka tano o ruña o te rei haka tere o te roa era nātura, te aña e te tōro'a o te haka tere iña nātura 'e o te vaha nātura, te haka riva-riva e tētahi atu ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruña i te rei.

2. E ai e tahi hare ti'a mau o te nātura i roto i te rauhuru región o te henua.
3. Te rei e haka tika rō 'ā i te uru iŋa ki te vaha, e tētahi atu rāve'a tano mo haka tika e mo haka tere.
4. Te aŋa mo ohu 'e mo moto i te haka tere iŋa o te rei kai tano mo te vaha nātura 'e te nono'i iŋa i te rāve'a cautelar e tano nō mo ma'u te horo ki roto i te hare ti'a mau o te nātura, e 'ina ko haka ku'i-ku'i i te roa era e aŋa i ra'e hai roa administrativo.

Aratikuro 334

1. Te ti'a mau vecinal he juzgado vecinal 'e he centro o te justicia vecinal.
2. I roto i te ta'ato'a kona o te henua e ai rō 'ā te hare tāvana e ai, e tahi, hare ti'a mau vecinal e haka tere rō 'ā i te función jurisdiccional o ruŋa i te rauhuru ture ku'i-ku'i o te roa comunal e tō'ona haka tere iŋa ta'e o roto i tētahi hare ti'a mau e pē ira 'ā o ruŋa i te rauhuru rāve'a ko kī 'ā e te rei mo haka tere, e haka poto-poto, a roto i te re'o, 'ina ko haka ku'i-ku'i rahi 'e horo-horou.

Aratikuro 335

1. Te vaha o te ti'a mau vecinal te rāua aŋa he kimi i te rāve'a he haka rarama mo haka tika i te ku'i-ku'i i roto i te noho iŋa i muri i tētahi nu'u e i te ture riki-riki i roto i te pukuraŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei, i ruŋa i te vana-vanaŋa, haumārū, 'e i te uru iŋa o te pāeŋa e ai rō 'ā te ku'i-ku'i, e te me'e hōhonu mo haka pūai e haka tere e ai i rote kona rurare e pē ira 'ā i te kona roa-roa mai te kona urbana.
2. Te vaha o te ti'a mau vecinal e haka tika mo haka aŋi-aŋi ki te ta'ato'a i te haka tere iŋa era o te rei, 'e mo haka uŋa ki te rauhuru kona ko tano 'ā mo oho, e pē ira 'ā mo haka tere i te aŋa era ko tā 'ā e te rei mo haka tere e ia.
3. Te haka tika iŋa, e te tōro'a mo haka tere, e te vaha 'e te uru iŋa mo haka tere o te vaha ti'a mau vecinal e haka tika a ruŋa i tō'ona rei.

Aratikuro 336

1. Te hare ti'a mau haka tere ūtu'a he haka tika a ruŋa i te haka tere iŋa taŋata hōhonu o te nūna'a ūtu'a 'e haka tere a roto i te rauhuru rāve'a mo hāpa'o i a ia, e ko haka tere 'ā a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e a roto i te hā'au e tētahi rāve'a internacional o te haka tere iŋa taŋata, e kimi i te vaha mo uru haka 'ou mai mo haka tere i roto i te mau pukuraŋa.
2. He haka tere i te roa jurisdiccional 'e i te rāve'a mo haka ūtu'a 'e mo hāpa'o, he rāve'a mo haka tere a roto i te jurisdicción te aŋa iŋa e tō'ona haka tere haŋa o te nu'u aŋa i roto i te hare ma'u aurī, hāpa'o i te haka tere iŋa 'e te roa mo hā'ū'ū ki a rāua ki te nūna'a ko puru 'ā e tētahi ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 337

1. Te haka tere iŋa mo te ūtu'a penal i te roa era mo hāpa'o e haka tika e 'āpapa a ruŋa i te mo'a i te haka tere iŋa hōhonu o te taŋata 'e te haŋa he ma'u tō'ona ūtu'a e pē ira 'ā he va'ai i te rāve'a mo uru haka 'ou ki roto o te mau pukuraŋa i te nūna'a ko puru 'ā.

2. Te aŋa o te Mōtuha Henua, a ia te va'ai i te rāve'a mo te nu'u ko puru 'ā, e u'i e hāpa'o mo haka tere parauti'a tō'ona haka tere iŋa hōhonu pa he taŋata ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i te hā'au i muri i tētahi henua rāve'a internacional o ruŋa i te haka tere iŋa o te haka tere iŋa taŋata.

Aratikuro 338

1. Mo te Mōtuha Henua mau nō e haka tere mo haka ūtu'a 'e mo kimi i te rāve'a ta'ato'a mo puru, a roto i tā'ana nuku-nuku puvriko ko ai 'ā mo te roa nei. E te haka tere iŋa nei e ko tano mo aŋa o te nu'u privao.
2. Mo haka uru haka 'ou, e mo haka hāhine mo haka riva-riva o te nūna'a ko kore 'ā tō'ona libertad, te kona hare ma'u aurī e ai te rāua vaha mo te hāpī, mo te aŋa, mo te kori pāhera-hera, mo te arte 'e mo te cultura.
3. I te roa era o te ŋā vi'e ko hānautama 'ā e haka 'omo-'omo 'ā i te rāua ŋā poki, te Mōtuha Henua he u'i i te rāve'a riva-riva ta'ato'a mō'ona, pa he kona, e ai rō 'ā te me'e ta'ato'a o roto, i roto i te rauhuru régimen ko puru 'ā, ko hahata 'ā 'e postpenitenciario.

Aratikuro 339

1. Te Tribunal Calificador o te Elecciones he 'ite mai roto i te escrutinio ta'ato'a o te calificación o te elecciones mai roto i te nūna'a ko vae 'ā a roto i te votación o te rahi ra'a i roto i te haka tere iŋa nacional, he haka tika i te ture ko ai mai 'ā o ruŋa e pē ira 'ā e kī o ruŋa i te nu'u ko vae 'ā pa he vi'e 'o pa he taŋata.
2. E takoa, he 'ite he haka tika i te ture administrativo mo te Servicio Electoral ki te rāua haka tere iŋa ko e'a mai 'ā mai roto i te hare ti'a mau supremo 'o tētahi atu o ruŋa o nei huru 'e o ruŋa i te nuku-nuku poritika.
3. Pē ira 'ā tako he 'ite 'e he haka tī-tika o ruŋa i te inhabilidad, i te incompabilidad o ruŋa i te roa era mo haka kore i te nūna'a riputā 'e riputado o te Congreso 'o o ruŋa i te nūna'a pū'oko o te regione. Pē ira 'ā e u'i i te renuncia o te ŋā nūna'a nei o ruŋa i te māui-ui nui-nui, e haka take hai parau, e kī rō 'ā e ko tano mo haka tere i te rāua tōro'a.
4. Te Tribunal, he 'ite takoa, o ruŋa o te plebiscito nacional 'e i ruŋa o rāua tētahi haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
5. Te Tribunal he haka nui-nui i te rauhuru rāve'a a roto i te roa era ko haka tere 'ā hai mana'u parauti'a.
6. Te nūna'a o roto o te nuku-nuku nei e rima juez vi'e o taŋata, a rāua e vae te Consejo o te Justicia, e tano nō mo uru a roto i te vaha era ko tā 'ā e te rei. E ono matahiti mo ma'u i te tōro'a.
7. Mo te rei e tahi e haka tī-tika e 'āpapa i te haka tere iŋa o te Tribunal Calificador o te Elecciones, te nu'u o roto, te rāua moni e te rāua puka matu'a.

Aratikuro 340

1. Te tribunales electorales o te regione te rāua aŋa he 'ite i te escriutinio general e te calificaciónm o te eleccione i roto i te regione, comunal, e pē ira 'ā o te nūna'a o te

sociedad civil e tētahi atu nuku-nuku ko reconoce 'ā i roto i te Tāpa'o Hōhonu 'e i te rei, e pē ira 'ā takoa mo haka tika i te horo i te ture punua mai o ruŋa i te candidatura ko vae 'ā.

2. He 'ite takoa, o ruŋa, i te plebiscito regional 'e comunal, tētahi atu ko tā 'ā e te rei.
3. Te rāua roŋo hope'a e tano nō mo ma'u haka 'ou ki te Tribunal Calificador o te Elecciones e te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei. E pē ira 'ā takoa e 'ite i te hāito o te rauhuru vae o te nuku-nuku e tētahi atu takoa ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te rauhuru tribunal electoral regional e ai e toru juez a 'o juez, mo te Consejo o te Justicia e vae, e 'ā'ati pa he haka tere iŋa era ko tā 'ā i ruŋa i te rei o ruŋa i te roa nei. E ono matahiti te rāua tōro'a
5. Te nā tribunales nei he haka tere a ruŋa i te roa haka tika era o te kī riva-riva i te mana'u parauti'a.
6. Mo te rei e tahi e haka tī-tika i te haka tere iŋa i te tribunales electorales regionales, o te planta, o te 'ouhou iŋa 'e o te puka matu'a o te nūna'a o roto.

Aratikuro 341

Te haka tere iŋa administrativa 'e te superintendencia directiva 'e correccional o te Tribunal Calificador de Elecciones 'e o te tribunales electorales regionales e haka tere e te Koro Nui o te Ti'a Mau.

He Koro Nui o te Ti'a Mau

Aratikuro 342

1. Te Koro Nui o te Ti'a Mau he nuku-nuku e haka tere e rāua mau 'ā, técnico, e haka pā iŋa 'e plurinacional, e ai rō 'ā tō'ona personalidad jurídica 'e pē ira 'ā tō'ona 'ono ō'ona mau 'ā, e tā'ana aŋa hope'a he haka pūai i te haka tere iŋa independiente 'e judicial. E tā'ana aŋa he nape te rauhuru pū'oko, mōtuha henua, haka tere, he hāpī 'e o te haka tika o te Sistema Nacional o te Justicia.
2. I roto i tō'ona haka tere iŋa e u'i i te roa hōhonu era mo haka tere e ta'e haka topa mo ta'e rave'ino i tētahi, te inclusión, te haka pā iŋa, te equidad territorial e pē ira 'ā te plurinacionalidad.

Aratikuro 343

Te aŋa o te haka tere iŋa o te Koro Nui o te Ti'a Mau he:

- a) He kī, e aŋa te 'ā'ati hai resolución, ki te nā juez vi'e e taŋata, ki te nu'u aŋa vi'e e taŋata o te Sistema Nacional o te Justicia.
- b) He haka tere i te rāve'a ta'ato'a haka tika mo te nā juez vi'e e taŋata, ki te nu'u aŋa o roto i te Sistema Nacional o te Justicia, e i roto 'ā takoa mo haka e'a ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.

- c) Mo uru mo u'i ta'ato'a i te haka tere iŋa o te ta'ato'a tribunal o te Sistema Nacional o te Justicia e aŋa i roto i te rima matahiti pē raro, 'e i roto e ai te audiencia puvrika mo u'i ko haka tere riva-riva 'ā ko aŋa riva-riva 'ā, 'e mo haka tika ki ruŋa i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu 'e takoa o te rei. 'E te rauhuru u'i iŋa nei i rara nei 'ina ko haka uru ki te roa era o te resolución judicial.
- d) He hāito e he kī te huru o te aŋa iŋa, pau rō te ta'u, te aŋa iŋa o te nā jueza, o te nā juez, o te nūna'a aŋa i rote Sistema Nacional o te Justicia.
- e) O rāua te haka tika o ruŋa i te nu'u mo haka uŋa ki tētahi kona 'o mo kāmīare 'o mo haka kore mai roto i tā'ana aŋa e o te nūna'a takoa o rote Sistema Nacional o te Justicia.
- f) He u'i he aha te me'e mo haka tere hai moni presupuestario e kī era, he haka tere e he kimi i te rāve'a mo te moni mo haka tere riva-riva o te Sistema Nacional o te Justicia.
- g) He kī i te rāua vānaŋa i te rāua mana'u o ruŋa i te huri iŋa i roto i te 'āpapa iŋa 'e i te haka tere iŋa o te Sistema Nacional o te Justicia. Te Congreso o te Riputā o te Riputao e tano nō mo uŋa, e mo te Koro Nui e pāhono i rote toru 'ahuru mahana mai te hora era ko ai 'ā i tō'ona rima.
- h) O rāua te kī mo haka 'āpī, 'o mo haka tika 'o mo haka kore i te tribunale ki te pū'oko ko rāua te ma'u te haka tere.
- i) He u'i mo o'o tētahi nu'u mo hāpī pau rō te ta'u mo haka 'ite mo haka tere tī-tika te nā nūna'a ena o te Sistema Nacional o te Justicia. 'O ira, te Academia Judicial he haka tika a roto i te dirección o te Koro Nui.
- j) E va'ai te vaha mo hāpī mai te hora ra'e era i roto i te ta'u ta'ato'a ki te rahi ra'a o te nūna'a, ki te nu'u toŋa i te aŋa 'e ki te nu'u aŋa i roto i te haka tere o te ti'a mau, e pē ira 'ā takoa mo haka kore i te estereotipo o te huru o te taŋata 'e e va'ai te vaha takoa mo to'o i te nu'u mo aŋa hai u'i rauhuru huru o te taŋata, e takoa hai enfoque interseccional 'o te haka tere iŋa taŋata.
- k) He aŋa i te roŋo o ruŋa i te haka tika iŋa i te haka tere iŋa e te aŋa administrativa o te hare ti'a mau. E te haka tere iŋa nei e tu'u ki te roa nacional, regional 'o local.
- l) E tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 344

1. Te Consejo o te Justicia e ho'e 'ahuru mā hitu nūna'a o roto, e pē rā e 'āpapa nei:
 - a) E va'u juez nā vi'e o taŋata i vae i roto i te rāua nūna'a hokorua.
 - b) E rua taŋata 'o vi'e aŋa profesional aŋa i roto i te Sistema Nacional o te Justicia e vae i roto i te rāua nūna'a hokorua.
 - c) E rua nūna'a vae e te pukuraŋa o te hau tupuna pa he haka tere iŋa era ko tā 'ā i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei. E te nā nu'u e ai ko 'ite riva-riva 'ā mo haka tere i te aŋa nei 'e e ai hai nu'u ko aŋi-aŋi i rote aŋa puvriko 'e social pukuraŋa.

- d) E rima vae e te Congreso o te Riputā e o te Riputao 'e pē ira 'ā e te Cámara o te Región e piri ananake, 'e mo rāua e vae hoko toru, e aña a rote roa era o te concurso público, mo te Alta Dirección Pública e haka tere i te 'ā'ati nei. E ai he nūna'a mai te ho'e 'ahuru matahiti pē ruña e ai rō 'ā tō'ona parau tōro'a, e ai hai nūna'a ko haka takea 'ā tō'ona 'ite tō'ona haka tere iña profesional i roto i te haka tere iña puvriko.
2. E ono matahiti mo ma'u i te tōro'a nei 'e e ko tano mo vae haka 'ou e haka 'āpī, 'e ana haka 'āpī e haka topa-topa i roto i te toru matahiti ko tā 'ā i ruña i te rei nei.
 3. Te nūna'a mo uru ki roto e u'i a ruña i te roa era haka pā i te rauhuru huru tanata, plurinacionalidad e pē ira 'ā he equidad territorial.

Aratikuro 345

1. Te Koro Nui o te Ti'a Mau e tano nō mo haka tere i roto i te pleno 'o i rote comisione. E mo haka tere i roto i nī nā vaha, hora era mo haka topa o te mana'u ki ruña i te aña e ai te rahi ra'a o te nūna'a i roto i te koro.
2. Te Koro Nui o te Ti'a Mau ana haka tika 'ina ko haka piri tahi. Mo te rei e kī pē hē ana hā'au ana 'āpapa, te haka tere iña, e pē ira 'ā mo te hora era mo vae o te nūna'a o te Koro Nui e takoa ki te rahi ra'a o te nu'u 'i roto, e pē ira 'ā te rāua puka matu'a o te nūna'a.

Aratikuro 346

1. Te nūna'a o roto i te Koro Nui o te Ti'a Mau e ko tano mo aña i roto i tētahi aña, mo 'ouhou e mo ta'e 'ouhou e ai nō i te aña académico, e mo te rei e kī tētahi aña e ko tano mo uru ki roto i te ta'u era ko haka tere 'ā i te tōro'a nei.
2. Te kī haña era i roto i te ti'ara'a a) 'e b) o te aratikuro o ruña i te 'āpapa iña o te Koro Nui, e haka kore i roto i tō'ona tōro'a e tā'ana aña mo ai e haka tere 'ā i te ku'i-ku'i nei.
3. E ko tano mo uru mo 'ā'ati ki te aña o te ti'a mau te tiaki ki ai e tahi matahiti i e'a mai ai mai roto i tā'ana aña ki rote vaha o te ti'a mau.

Aratikuro 347

1. Te nūna'a mo uru ki rote Koro Nui o te Ti'a Mau e ko tano mo aña haka 'ou i roto o te ai hitu 'ahuru matahiti, o te ai ko haka kore 'ā o ruña i te ku'i-ku'i, o te ai kai haña haka 'ou mo aña, o te ai e ai rō 'ā te ku'i-ku'i i ruña i te hakari 'o i roto i te roro, 'o e ai rō 'ā tō'ona haka tere iña i rote roa ena o te toke e ko aña 'ā i te me'e rake-rake.
2. Te ta'e haña haka 'ou mo aña e pē ira 'ā 'ina he rāve'a toe mo te aña e ha'ati'a e ai i te parau, o ruña i rā 'ati, mo te Koro Nui o te Ti'a Mau e ha'ati'a.
3. Te haka e'a iña mo te rei e tā, e mo'a i te nā roa ta'ato'a era ō'ona pa he garantía i roto i te nā haka e'a iña nei.

Aratikuro 348

1. Te Koro Nui o te Ti'a Mau he kī i te 'īnoa o te nu'u mo uru 'a roto i te roa era o te concurso puvriko ko tā 'ā i ruña i te rei, i roto e o'o te roa era takoa mo 'ui i roto i te audiencia pública.

2. Mo uru ki rote haka tere iŋa nei o te jueza 'o pa he juez i roto i te Sistema Nacional o te Justicia e aŋa e hāpī mo tano mo ha'ati'a e te Academia Judicial ki riva ai mo haka tere i rote roa jurisdiccional; e ai e toru matahiti ko aŋa 'ā pa he abogado 'o pahe abogada i rote roa era o te hare ti'a mau, e mo uru i rote roa era o te cortes o te apelaciones hare ture, e ai e rima matahiti, e piti 'ahuru matahiti i te roa era o te Corte Suprema, e tētahi atu haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 349

1. Te haka tere iŋa a rote roa haka tī-tika he 'ite e te comisión i roto e rima nūna'a o te Koro Nui o te Ti'a Mau e te ŋā nu'u nei e vae hai sorteo, te haka tere iŋa nei e u'i e te pleno 'e mo te kope era ka o'o era mo vae e kī.
2. Te haka tere iŋa o te Koro Nui o te Ti'a Mau i roto e kī era ko 'oti 'ā ko vae 'ā e ko tano mo haka kore e te Corte Constitucional.
3. Te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te inciso ena o ruŋa e ko tano mo u'i e mo haka kore e tētahi atu nūna'a o te Sistema Nacional o te Justicia.

KAPITURO X

NUKU-NUKU HAKA TERE E RĀUA MAU 'Ā O RUDA I TE TĀPA'O HŌHONU

Aratikuro 350

Ta'ato'a nūna'a autónomo he haka tere a rote roa hōhonu era o te haka pā. E u'i i te vaha mo haka tika pē ira hai rauhuru rāve'a riva-riva 'e mo haka takea, e u'i mo ai, vāeŋa o te rāua nūna'a e ai he ŋā vi'e.

Contraloría General o te República**Aratikuro 351**

1. Te Contraloría General o te República he nuku-nuku técnico, e ai rō 'ā te rāua autonomía, e ai rō 'ā te rāua personalidad jurídica e te rāua 'ono o rāua mau 'a, te rāua aŋa he u'i mo tika o te aŋa ta'ato'a o te roa hōhonu era o te roa mo haka tere ma'itaki i roto i te aŋa puvriko, e pē ira 'ā takoa he u'i mo haka tere a roto i te roa o te constitucionalidad 'e a roto i te legalidad i roto i te haka tere iŋa ta'ato'a o te Mōtuha Henua, i roto takoa te gobierno regional, comunal e tētahi atu nuku-nuku ko kī 'ā e te rei.
2. Te rāua aŋa he mata'ite he u'i i te makenu iŋa o te moni ta'ato'a e tētahi me'e e o'o mai era 'e ki rote aha e haka tere ai i te moni punua mai mai roto i te moni puvriko.
3. I rote haka tere iŋa o tā'ana aŋa, e ko tano mo hāito i te me'e riva-riva 'o i te me'e ko tano 'ā mo te haka tere iŋa poritika 'o administrativa.
4. Mo te rei e kī pē hē ana haka tika ana 'āpapa, pē hē te haka tere iŋa, te rahi o te nūna'a o roto, e te haka tere iŋa e tētahi tōro'a o te Contraloría o te República.

Aratikuro 352

1. I roto i te ma'u iŋa i te haka tere iŋa i te constitucionalidad e pē ira 'ā e te legalidad, te Contraloría General he to'o mai te roŋo ta'ato'a te decreto, o te resolucione 'e tētahi atu haka tere iŋa administrativo e haka ma'u ai a roto i te roa era kai tano mo te rei. A rāua e haka tere i te roa era te Peretiteni o te República ko kī 'ā koia ko te tāpura o te ministra 'e ministro he haka ma'u i te roŋo i te decreto ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao.
2. E ko tano mo haka ma'u te decreto o te haka pau iŋa ko e'a 'ā mai te roa era ko tano 'ā mo haka pūai e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei 'e e haka ma'u e tahi takoa o ruŋa i te ŋā antecedente nei ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao.
3. Mo ai te roa o ruŋa i te inconstitucionalidad e ko tano mo hoki haka 'ou ki roto i te Contraloría e oho ki rote vaha era o te Corte Constitucional.
4. E takoa, rāua aŋa he ma'u i te decreto hai pūai o te rei, he u'i haka tika mo ai ko e'a 'ā mai roto i te roa era o te rei delegatoria.

5. E o ruŋa i te decreto, resolucion e tētahi atu haka tere iŋa administrativo o te nuku-nuku territorial 'e, ko tā 'ā i ruŋa i te rei, e haka tere a roto i te Contraloría, te aŋi-aŋi iŋa mai o te roŋo e ma'u i rote contraloría regional. Te rauhuru antecedente mo haka ma'u, e haka uŋa ki rote roa era, o te vaha o te asamblea regional.

Aratikuro 353

1. Te Contraloría General o te República te pū'oko haka tere vi'e o taŋata he contralor 'o he contralora general, a ia o te Peretiteni vi'e o taŋata o te República e kī mo uru ki rote tōro'a nei, koia ko te hā'au o te nūna'a o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione i rote koro nui ananake, e ha'atī'a e te rahi ra'a o te nūna'a i roto i rā kona.
2. Te contralora 'o te contralor general he haka tere i tō'ona tōro'a e va'u matahiti, e ko tano mo uru haka 'ou mo haka tere.
3. E tahi Koro Nui o te Contraloría, te 'āpapa iŋa e te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei, he ha'atī'a i roto i te matahiti te aŋa mo fiscaliza 'e mo aŋa i te auditoría i roto i te vaha puvriko ta'ato'a, pē ira 'ā i te servicio 'o programa, ki te rāua mana'u, ko tano 'ā mo 'āmui ki roto i te programa nei.
4. Ta'ato'a dictamen ko haka tika 'ā te jurisprudencia o te haka tere iŋa o te Contraloría e 'ui ki te Koro Nui.

Aratikuro 354

1. Te Contraloría General o te República e tano nō mo aŋa i te dictamen obligatorio mo te nūna'a ta'ato'a pū'oko haka tere, mo te nu'u aŋa i roto i te rauhuru nuku-nuku, 'e he nu'u takoa o roto i te haka tere iŋa o te Mōtuha Henua, o te regione, o te comuna, e pē ira 'ā takoa nūna'a pū'oko o te empresa puvrika o te sociedad i roto e haka tere rō 'ā te Mōtuha o te Henua.
2. Te nuku-nuku haka tere o te Mōtuha Henua, e pē ira 'ā te gobierno regional 'e comunal, te nuku-nuku haka tere e rāua mau 'ā, te empresa puvrika, te sociedad i roto te Mōtuha Henua e uru rō 'ā, pē ira 'ā te nūna'a jurídica e haka tere rō 'ā i te moni o te fisco 'o e haka tere ro 'ā i te hauha'a puvriko 'e tētahi atu ko tā 'ā e te rei ta'ato'a ŋā nuku-nuku nei e fiscaliza e aŋa te auditoría e te Contraloría General o te República. Mo te rei e haka tika te haka tere iŋa nei i te potestad fiscalizadora e pē ira 'ā mo te auditoría.

Aratikuro 355

1. Te Contraloría General o te República he haka tere i roto i te rāua vaha i roto i te rāua región a roto i te contraloría regional.
2. Te haka tere iŋa o te ŋā contraloría regional nei e ai rō 'ā te rāua pū'oko he contralora 'o he contralor regional, 'e mo te contralor 'o mo te contralora general o te república e kī ko ai te pū'oko mo haka tere.
3. I roto i te haka tere iŋa o rāua e u'i e haka tika i roto i rāua mo haka tere pē tū huru 'ā i roto i te rauhuru vaha nei o te región i roto i te henua.

4. Mo te rei e u'i tētahi aŋa ko tano 'ā mo haka tere e te contraloría regional e pē ira 'ā haka tika i te rāua haka tere iŋa e te haka makenu tano.
5. Te contraloría regional, he u'i he mata'ite i te roa tano mo te rei o te aŋa era o ruŋa o te makenu moni o te nuku-nuku o te kona, e pē ira 'ā i te haka makenu iŋa 'e i te haka tere iŋa i te 'ono o te henua.

Aratikuro 356

Te hare hāpa'o moni o te Mōtuha Henua e ko tano mo va'ai i te moni e ana va'ai e ai i te decreto 'o e tahi resolución o te pū'oko ko tā 'ā mo haka ma'u i te roŋo, i ruŋa i te rei ko haka tere 'ā pē ira, e pē ira 'ā takoa he vaha era o te moni ko ti'a 'ā mo haka tere. Te moni ana va'ai ana 'ouhou e haka tika a ruŋa i te roa era pē nei e kī ena e 'āpapa te uru iŋa ki te moni e pē ira 'ā takoa i ra'e e haka ma'u te parau o te roŋo i ruŋa ko tā 'ā mo 'ouhou.

Hare Hāpa'o Moni Banco Central

Aratikuro 357

1. Te Hare Hāpa'o Moni Banco Central he nuku-nuku e haka tere e rāua mau 'ā e tahi e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa jurídica e takoa tō'ona 'ono ō'ona mau 'ā, e ai rō 'ā te rāua haka tere haŋa técnico, e te rāua aŋa he haka tere 'e haka rarama i te poritika o te moni.
2. Te rei he haka tika i te haka tere iŋa e te rāve'a tano mo haka rarama e mo aŋa i te roa era o te moni, pē ira 'ā mo haka tī-tika 'e mo u'i i te vaha mo hā'au ararua ko te Gobierno.

Aratikuro 358

1. Te aŋa o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central, he hā'ū'ū ki te riva-riva o te mau pukuraŋa o te henua e pē ira 'ā mo haka tika 'e mo haka tano ki te roa o te 'ouhou o te moni o te tārahu i roto 'e 'i haho o te henua.
2. Mo riva-riva o te aŋa e mo rava'a mo haka tere, te Hare Hāpa'o Moni Banco Central, e u'i ŋā rāve'a nei, he haka tano te haka tere iŋa o te moni, e u'i a ruŋa i te roa era he iri he turu a ruŋa a raro, he hāpa'o te aŋa o te nūna'a, e pē ira 'ā e hāpa'o te vaha nātura, te 'ono nātura 'e tētahi atu haka tere iŋa hōhonu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.
3. Te Hare Hāpa'o Moni, he haka tika te aŋa iŋa a ruŋa i te haka tere iŋa poritika económica o te Gobierno.

Aratikuro 359

Te aŋa o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central he haka tano i te rahi o te moni e pē ira 'ā i te tārahu e teka ena i roto i te henua, e haka tere i te roa ta'ato'a ena o te crédito 'e ki te huri iŋa o te tara ananake ko tētahi henua o te ao, takoa e ai rō 'ā te rāua roa hōhonu mo kī i te rauhuru normativa o ruŋa i te moni, o te crediticia, o te financiera 'e o te huri iŋa i te ao, e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 360

1. Te Hare Hāpa'o Moni Banco Central e tano nō mo aŋa mo haka makenu i te tara ananake ko tētahi nuku-nuku financiero, puvrika o privao. 'E ko tano mo va'ai hai garantía 'o he haka tārahu mai i te parau hai 'Ōjōa o te Mōtuha Henua, e takoa tō'ona nuku-nuku 'o empresa.
2. 'Ina e tahi haka pau iŋa o te moni 'o tārahu mo 'ouhou hai crédito directo 'o indirecto o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central.
3. 'Ina ko haka ku'i-ku'i i te roa ra'e ena, i roto i te roa era excepcional e pē ira 'ā transitorio e aŋa rō 'ā mo haka riva-riva i te haka tere iŋa o te 'ouhou a roto 'e a haho, te Banco Central e tano nō mo ho'o mai i roto i rā ta'u 'e mo ho'o i rote rua merekao ko hahata 'ā te rāve'a o te tārahu o te Fisco, e ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 361

Te Hare Hāpa'o Moni Banco Central he hōhora i roto i te rauhuru ta'u ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e pē ira 'ā ki te Cámara o te Región he 'āmui ananake, o ruŋa i te haka tere iŋa o te poritika o rāua, te rāua rāve'a te rāua haka tere iŋa 'e te aŋa iŋa e te me'e tano mo rāua mo haka tere, e tētahi atu mo nono'i, e aŋa e tahi informe e tētahi atu huru mo te rei e kī.

Aratikuro 362

1. Te pū'oko e te haka tere iŋa o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central e ai rō 'ā e tahi nuku-nuku o te koro nui, e te rāua aŋa he haka tere a ruŋa i te makenu era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e i ruŋa i te rei.
2. Te nuku-nuku nei o te consejo e ai e hitu consejeras 'o consejeros ko kī 'ā ko vae 'ā e te Peretiteni vi'e o taŋata o te República, ko hā'au 'ā ananake ko te Congreso o te Riputā e Riputao e pē ira 'ā ananake ko te Cámara o te Región i roto i te koro nui ananake e ai te rahi ra'a o te nūna'a i roto i te koro.
3. Te ŋā nūna'a mōtuha nei, e ho'e 'ahuru matahiti ana ma'u i te ŋā tōro'a nei, e ko tano mo vae haka 'ou, e hora era mo haka 'āpī e ai hokotahi hokotahi ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
4. Te consejera 'e te consejero o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central e ai he nūna'a profesional e ai rō 'ā te rāua parau e ko aŋi-aŋi 'ā i te rāua haka tere iŋa o ruŋa i te roa nei 'e o te vaha nei. Mo te rei e kī i te rāua haka tere iŋa tano, te rāua me'e tano mo aŋa, 'e he aha te me'e ta'e tano mo aŋa.
5. Te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te Koro Nui 'e takoa o te Hare Hāpa'o Moni Banco Central, e vae 'e e kī mai roto i te nūna'a o te Koro Nui, e rima matahiti mo ma'u i te tōrō'a 'o e tano nō mo ai o te ta'u toe era mo haka mao, e tano nō mo vae haka 'ou e tahi ta'u haka 'ou.

Aratikuro 363

1. Te nūna'a i rote Koro Nui e tano nō mo haka e'a 'e mo hiko i te tōro'a hai resolución o te rahi ra'a o te nūna'a o te pleno o te Corte Suprema 'e i ra'e e nono'i e te rahi ra'a o te nūna'a e aŋa era pa he consejero o te peretiteni vi'e 'o taŋata o te república 'o mo te rahi

ra'a o te riputā 'e o riputao o te nūna'a o te regione, 'e e haka tika ki te haka tere ena ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

2. Te haka e'a iŋa e ai te consejero ko aŋa 'ā i te me'e rake-rake ko haka tere rake-rake 'ā ki te roa era o te probidad puvrika, 'o ko uru 'ā ki te rauhuru rāve'a era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei, e ko tano mo haka tere e rāua, takoa ana ai ko uru 'ā ki roto i te voto mo hā'ū'ū ki te aŋa rake-rake he hetu ki te Banco Central.
3. Te kope mo ai ko haka e'a 'ā e ko tano mo uru pe he consejera, e 'ina takoa e ko tano mo aŋa i rote Banco Central 'o mo ai o te rāve'a mai haho, e 'ina ko 'ati mo ai tētahi ūtu'a ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 364

1. E ko tano mo o'o ki rote nuku-nuku o te Koro Nui te taŋata 'o te vi'e i roto i te matahiti e tahi pē tu'a 'o i roto i te ho'e 'ahuru mā piti 'āva'e pē tu'a ki te uru iŋa a ia i aŋa rō i haka tere rō pa he pū'oko gerente, 'o ejecutivo i roto i te empresa bancaria, pē ira 'ā i rote administradora o te fondo, 'o tētahi atu e ai rō 'ā te aŋa o ruŋa i te roa era o te finanza, o te moni 'e tētahi atu haka tere iŋa ta'e tano ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
2. I te hora era he haka e'a mai roto i te haka tere iŋa nei he hiko te tōro'a 'e te nūna'a ko aŋa 'ā i roto hora era ko e'a 'ā e ko tano mo aŋa i roto i tētahi kona i roto i te ta'u nei e ho'e 'ahuru mā piti 'āva'e.

Ministerio Puvriko

Aratikuro 365

1. Te Ministerio Puvriko he nuku-nuku autónomo a i rō 'ā te rāua 'āpapa iŋa 'e te rāua aŋa he haka tika i te rauhuru rara o ruŋa i te haka tere iŋa rake-rake 'e mo rāua e kī ana ai he parau mau te horo 'o ko hape 'ā o ruŋa i te imputado. Te haka tere iŋa o te vaha penal puvrika i ma'u ai te 'āriŋa o te pukuraŋa, ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
2. I roto i te rāua haka tere iŋa e mo'a e haka rarama te haka tere iŋa taŋata, e u'i takoa a ruŋa i te roa hōhonu o te vi'e o te taŋata ko ku'i-ku'i 'ā o te roa era e u'i i te rāve'a ta'ato'a 'e i te nūna'a mo hokorua i roto i tō'ona ati, 'e pē ira 'ā ki te nūna'a mata'ite.
3. Te haka tere iŋa o te nuku-nuku administrativo mo haka takea i rote horo te rauhuru rāve'a, e tano nō te Ministerio Puvriko takoa mo rara 'e mo kimi tō'ona rāve'a o roto o te roa era e ai rō 'ā te haka tere iŋa penal puvriko o te delito, 'e te delito nei e hetu rō 'ā ki te roa era o te providad ki te 'ono puvriko 'o ki te ati i ruŋa i te 'ono jurídico o te ta'ato'a.
4. E ai rō 'ā te roa e tano nō rāua mo haka tere pa he jurisdiccional.
5. E te nūna'a ko hetu 'ā te derito 'e tētahi atu nūna'a ko kī 'ā e te rei, e tano nō takoa mo aŋa i te rāua horo.
6. Te Ministerio Puvriko e tano nō mo va'ai i te roŋo ki te Fuerza o te Orden 'e pē ira 'ā ki Seguridad Puvrika mo haka tere, takoa mo uru ki roa hē i haŋa ai mo tu'u 'e he aha te

anā 'e pē ira 'ā mo hāito ana ai ko haka roŋo 'ā 'e ko anā 'ā rāua. Te nūna'a mūto'i e haka roŋo ki te vānaŋa era 'o ki te roŋo ko kī 'ā e te ministerio 'e e ko tano rāua mo va'ai 'e mo pāhono, o ruŋa i te haka tere nei, o ruŋa i te justicia 'o legalidad, e rāua me'e nō mo kī e haka takea te parau, te parau mo ha'atī'a, 'e mo ai i kī tahaŋa nō hai vānaŋa.

7. Ta'ato'a haka tere iŋa 'o rave'ino 'o mo haka ku'i-ku'i i te taŋata ko horo 'ā 'o ki tētahi atu i roto i te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, e kī ena e va'ai 'e e ha'atia e te judicial 'e e ai te tumu 'i ra'e.

Aratikuro 366

1. Mo te rei e tahi e kī pē hē ana haka tī-tika 'e pē hē rāua ana haka tere te Ministerio Puvriko, 'e kī i ruŋa i te rāve'a riva-riva mo haka tere 'e he aha te rāua me'e mo anā ki tano ai te nu'u e anā rō 'ā mo fiscale 'e takoa pē hē 'e o ruŋa i te aha 'ana haka e'a.
2. Te pū'oko haka tere o te Ministerio Puvriko i roto i te ta'u ta'ato'a e kī riva-riva o ruŋa i te aha 'e pē hē ki te fiscal mo anī riva-riva o ruŋa i te rara 'e o te haka tere iŋa o ruŋa i te haka ūtu'a.
3. Te fiscal ŋā vi'e 'o ŋāŋata 'e pē ira 'ā nu'u anā e tano nō mo iri mo oho a ruŋa i roto i te rāua vaha era o te anā, he rāve'a e tahi mo haka pūai i te rāua haka tere iŋa 'e pē ira 'ā i te rahi o te rāua 'ite i haka tere i oho mai ai. E haka oti te rāua anā i te ta'u era ko o'o 'ā ki te hitu 'ahuru matahiti.

Aratikuro 367

1. E ai e tahi fiscalia i roto i te vaha ta'ato'a o te región, e tano nō takoa te rei mo kī e ai haka 'ou te rua.
2. Te nūna'a mo anā pe he fiscal regional e ai ko anā 'ā i roto i nī ŋā haka tere iŋa 'ā takoa e rima matahiti 'o mai te rima matahiti pē ruŋa, 'e e ai kai haka tere pa he fiscal regional 'e ko hāpī 'ā o ruŋa i te formación especializada 'e pē ira 'ā takoa e ai tētahi haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
3. E ma'u i te tōro'a nei i roto i te hā matahiti 'e i oti era tā'ana anā, e tano nō mo hoki haka 'ou mo anā i roto i te Ministerio Puvriko. E ko tano mo vae haka 'ou mo uru ki roto i te tōro'a nei o te fiscal regional.

Aratikuro 368

1. Te pū'oko haka tere o te Ministerio Puvriko i ruŋa o te Fiscal Nacional, e ono matahiti ana ma'u i te tōro'a nei, e ko tano mo vae haka 'ou.
2. He kī 'e haka tōro'a i roto i te koro o te Congreso o te Riputā 'e Riputao, 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione, e ai te rahi ra'a o te nūna'a i roto i te koro nei. E ai e toru 'īŋoa ko kī 'ā e te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República, 'e pē ira'ā takoa e ai i roto i te koro nei te Consejo o te Alta Dirección Puvrika, ko tā 'ā te haka tere iŋa i ruŋa i te rei.
3. E ai ho'e 'ahuru mā pae matahiti a ruŋa e ma'u rō 'ā te tōro'a ena a he abogada 'o abogado, e ai tō'ona haka tere iŋa hōhonu pa he taŋata mo voto 'e takoa e haka takea ki tō'ona parau pē nei ē e tano nō mo uru mo haka tere i roto i te tōro'a nei.

4. Te aŋa o te Fiscal Nacional he:

- a) He ma'u i te Comité o te Ministerio Puvriko 'e he haka tere te piri iŋa i rote roa era ordinaria 'e pē ira 'ā extraordinaria.
- b) E ma'u i te tōro'a o te institución i roto i tētahi nuku-nuku o te Mōtuha.
- c) E haka tere a roto i te henua mo haka tī-tika i te roa era o te poritika o te persecución penal e ko kī 'ā te Comité o te Ministerio Puvriko.
- d) He haka tere 'e he haka tika i te poritika mo aŋa profesional o te rauhuru nūna'a o te Ministerio Puvriko.
- e) He kī i te 'Ōhoā o te fiscal regional, mai roto i te toru taŋata ko haka ma'u 'ā e te koro nui regional o rā kona.
- f) Mo rāua e kī ko ai te fiscal, mai roto i te toru o te nūna'a Komitē ko va'ai 'ā e te Ministerio Puvriko.
- g) 'E tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

Aratikuro 369

- 1. E ai e tahi Komitē o te Ministerio Puvriko, 'e i roto te nūna'a o te fiscal regionale 'e pē ira 'ā nacional, 'e mā'ana e haka tere.
- 2. Te Komitē nei mo rāua e haka tika i te poritika mo tute mo rava'a i te roa penal era 'e pē ira 'ā i te haka tere iŋa mo tu'u ki te roa o te parauti'a e kimi ena e rāua, e aŋa a roto i te roa ma'itaki, riva-riva, parauti'a, 'e e haka tere a roto i te roa hōhonu o te sociedad 'e pē ira 'ā takoa e mo'a te haka tere taŋata.
- 3. Te aŋa o te haka tere iŋa o te nūna'a o te Ministerio Puvriko ko 'āpapa 'ā pē rā:
 - a) He hā'ū'ū ki te Fiscal Nacional i roto i te haka tere iŋa o te rauhuru nuku-nuku 'e e haka topa te mana'u mo aŋa riva-riva, mo rava'a o te roa era e kimi era.
 - b) He hāito'e he u'i i te aŋa iŋa i roto i te ta'u ta'ato'a 'e te haka tere iŋa o te fiscale ŋā vi'e 'o ŋā ŋata 'e pē ira 'ā o te nūna'a e aŋa era i rote Ministerio Puvriko.
 - c) He haka tere i tō'ona tōro'a mo haka tī-tika o ruŋa o te nūna'a aŋa o te Ministerio Puvriko 'e koia ko te haka tika ki ruŋa i te rei.
 - d) Mo rāua e kī ko ai te Director Ejecutivo Nacional.
 - e) Mo rāua e ma'u i te 'Ōhoā o te taŋata 'o o te vi'e hoko toru mo va'ai te tōro'a o te fiscal.
 - f) E tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpao Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 370

E ai rauhuru fiscal o te Ministerio Puvriko, e a rāua he haka tere i te rāua aŋa ko kī 'ā pē hē, e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 371

Te kope mā'ana te haka tere pa he fiscal nacional 'e pē ira 'ā te nūna'a fiscal regionale, pau rō te matahaiti e ma'u te rāua cuenta puvrika 'e te rāua haka tere iŋa mo haka hōhōra

i roto i te Congreso ki te Riputā 'e ki te Riputao, 'e pē ira 'ā ki te Cámara o te Regione, i roto te koro piri ananake, 'e te rua e aña e hōhōra ki te koro nui regional o te rāua kona.

Aratikuro 372

1. Te nūna'a aña pa he Fiscal Nacional 'e pē ira 'ā te fiscal o te regione e tano nō mo haka makenu e te Corte Suprema, e ai ko kī 'ā e te Peretiteni vi'e 'o tanjata o te República, 'e takoa e te nūna'a o te Riputā 'e o te Riputao 'o e ai ho'e 'ahuru nūna'a o roto, o te ai 'ina rāua capacidad 'e ko hape 'ā ki te roa era o te providad 'o i roto i te negligencia i rote haka tere iña o tō'ona tōro'a o tā'ana aña. Te Corte e 'ite i rote roa era o te pleno ko ohu tahi 'ā o ruña i te haka tere iña nei. 'E e hā'au te to'o iña o te haka e'a iña 'e e ai te rahi ra'a o te voto i roto i te koro nei, pē ira 'ā te nūna'a.
2. Te haka e'a iña o te fiscalia nacional e tano nō takoa mo nono'i e te kope era ko ia te fiscal nacional.

Matato'a o te Mau Pukuraña

Aratikuro 373

1. Te Matato'a o te Mau Pukuraña he nuku-nuku e tere ena autónoma e ai rō 'ā tō'ona personalidad jurídica 'e tō'ona patrimonio ō'ona ma'u 'ā, 'e tā'ana aña he hokorua he va'ai i te vaha o te roa era o te defensa penal ki te nūna'a ko horo 'ā o ruña i te haka tere iña pa he crimen, 'e tano nō mo ai o ruña 'e e 'ite e te hare ti'a mau hai competencia ki te roa era o te penal, mai te hora era ka ha'amata era te rara iña mo tū kope tōtōā nei 'e ka tu'u rō ki te roa era ko kī 'ā ana ai e haka ūtu'a pē hē ka haka ūtu'a era, pē hē te hope'a ra'a 'e pē ira 'ā takoa 'ina he defensa letrada.
2. Te Matato'a o te Mau Pukuraña e tano nō i roto i te causa era ka uru era mo oho ki te roa era o te vaha internacional o te haka tere iña tanjata.
3. Te rei he kī pē hē ana haka tī-tika 'e he aha te aña mo haka tere e te Matato'a o te Mau Pukuraña 'e takoa e hāpa'o i tō'ona haka tere iña i haho.

Aratikuro 374

1. Te haka tere iña o te Matato'a o te Mau Pukuraña e ai e tahi defensora 'o defensor penal puvriko.
2. Te haka tere iña o te defensa jurídica e hā'ū'ū rō 'ā ki te Matato'a o te Mau Pukuraña, e ko tano mo licita 'o mo haka tere e te abogado partikurare, e 'ina ko 'ati takoa i te roa era mo contrata i rote ta'u 'iti-'iti nō e tahi i roto i te ku'i-ku'i, 'e ko tā 'ā i ruña i te rei.

Aratikuro 375

1. Te haka tere iña o te Matato'a o te Mau Pukuraña e ma'u e te defensora e tahi 'o e te defensor nacional, 'e e ono matahiti i roto i tōro'a nei 'e e ko tano mo vae haka 'ou.

2. E kī i te 'Īŋoa mo haka tere i roto i te koro o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione i roto i te rahi ra'a o te nūna'a, 'e te Peretiteni he ma'u e toru 'Īŋoa, ko tā 'a te haka tere iŋa nei i roto i te rei.

Agencia Nacional mo Hāpa'o i te Parau o te taŋata

Aratikuro 376

E ai e tahi nuku-nuku autónoma, tō'ona 'Īŋoa He Agencia Nacional mo Hāpa'o i te Parau o te taŋata, 'e te rāua aŋa he hāpa'o i te rauhuru parau 'o haka tere iŋa o rāua, e ai rō 'ā te rāua haka tere iŋa a roto i te roa era normativa, mo rara, mo u'i, mo mata'ite 'e pē ira 'ā takoa mo haka ūtu'a ki te nuku-nuku puvrika 'e pē ira 'ā privado, 'e e ai rō 'ā te rāua tōro'a mo haka tere pē ira, 'e te rahi ra'a o te nu'u 'e o te nūna'a mo aŋa i roto, ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Corte Constitucional

Aratikuro 377

Te Corte Constitucional he nuku-nuku autónomo e tahi, pē ira 'ā técnico 'e profesional, 'e te rāua aŋa he haka tere i te justicia constitucional mo tu'u ki te roa era he haka tere riva-riva a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, koia ko tō'ona haka tere iŋa hōhonu i rote roa era o te nūna'a legislativo, 'e pē ira 'ā o ruŋa i te presución de constitucionalidad o te rei 'e i te kimi haŋa i te rāve'a mo haka aŋi-aŋi 'o mo aŋi-aŋi pē he haka tika era o ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. Te rāua haka tere iŋa e ai nō o ruŋa i te derecho.

Aratikuro 378

1. Te Corte Constitucional e ai e ho'e 'ahuru mā ho'e nūna'a o roto, 'e e tahi o rāua mo haka mōtuha. E vae i roto i a rāua 'e e haka tere e rua matahiti.
2. Te jueza 'o te jueze o te Corte Constitucional e iva matahiti i roto i tō'ona tōro'a mo haka tere, e ko tano mo vae haka 'ou 'e ana haka 'āpī haka 'ou e ai haka topa-topa i roto i te toru matahiti ko tā 'ā i ruŋa i te rei.
3. E te haka tōro'a iŋa o te nu'u nei e u'i te rāua 'ite, te rāua rāve'a técnico 'e pē ira 'ā te roa profesional era a ruŋa i te haka tere iŋa nei ā:
 - a) E hā nūna'a ko vae 'ā i roto i te koro o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao o te Cámara o te Regione, e ai te rahi ra'a o rāua i roto i te koro.
 - b) E toru nu'u ko vae 'ā e te Peretiteni o te Henua.
 - c) E hā nu'u ko vae 'ā e te Koro Nui o te Tī'a Mau mai roto i te concurso puvriko, 'e mo ai ko kī 'ā te 'Īŋoa pa he jueza 'o jueze o te Sistema Nacional o te Justicia, he haka kore mai roto i tō'ona tōro'a pa he cargo judicial 'e mai te hora era ko kī 'ā a ia he funcionario o te Corte Constitucional.

4. Te nu'u mo uru ki rote haka tere iŋa nei pa he jueza 'o juez o te Corte Constitucional e ai he abogada 'o he abogado 'e ka ho'e 'ahuru mā pae matahiti o te haka tere iŋa pē ira, e ai he profesional, e ai ko aŋi-aŋi 'ā 'e ko mata'ite 'ā tō'ona haka tere iŋa 'e tō'ona 'ite profesionalmente 'o académica, 'e mo ai pē ira e u'i ki te kope era e rahi rō 'ā tō'ona especialidad i rote roa era o te derecho.
5. Mo te rei e tahi e kī pē hē ana 'āpapa 'e ana haka tī-tika, pē hē ana haka tere, 'e te rāve'a ta'ato'a 'e pē ira 'ā te nu'u mo aŋa i roto, te moni mo 'ouhou 'e pē ira ā te estatuto o rāua pā he Corte Constitucional.

Aratikuro 379

E te nūna'a o roto i te Corte Constitucional e haka tere independiente mai tētahi tōro'a era o te henua 'e a rāua e ko tano mo haka tere i te roa era o te inamovilidad. He haka tere i te rāua tōro'a o te ai ko tano 'ā mo te ta'u mo e'a, 'e takoa mo ai ko ku'i-ku'i 'ā i te roa era o te rei, o te ai ko renuncia 'ā o te sentencia penal condenatoria, pē ira 'ā o te roa o te remoción 'e pē ira 'ā o te māui-ui e ko tano mo haka tere i te aŋa 'e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te rei.

Aratikuro 380

1. Te haka tere iŋa o te tōro'a nei o jueza o juez o te Corte Constitucional e aŋa i ruŋa i nī haka tere mau nō.
2. E ko tano mo ai he jueza 'o juez o te Corte Constitucional, te nu'u ko aŋa 'ā i rote tōro'a e tahi ko vae 'ā e te mau pukuraŋa, 'e te nu'u ko aŋa 'ā pa he ministro 'o ministra o te Mōtuha Henua 'e tētahi atu o ruŋa i te roa era exclusiva confianza o te Gobierno, i roto i te rua matahiti a tu'a ki tō'ona va'ai iŋa i te tōro'a. Pē ira 'ā takoa te nūna'a e aŋa rō 'ā i roto i te Corte Constitucional e ko tano mo uru ki roto i te tōro'a nei 'e pē ira 'ā mo te nūna'a jueza 'o juez o te Sistema Nacional o te Justicia.
3. I oti era tō'ona haka tere iŋa 'e i roto i te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e pē mu'a e ko tano mo uru ki te rauhuru tōro'a ko vae 'ā e te mau pukuraŋa 'e takoa de confianza exclusiva o te autoridad puvrika.
4. Mo te rei e kī i tētahi rāve'a e ko tano mo uru ki roto i te tōro'a nei mo haka tere.

Aratikuro 381

1. Te aŋa o te Corte Constitucional he:
 - a) E 'ite e haka tika i te haka tere iŋa ko hape 'ā i ruŋa i te precepto legal 'e te haka tika iŋa kai tano ki te kī haŋa era i ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu.

Te hare ti'a mau ko aŋi-aŋi 'ā e ai rō 'ā e tahi aŋa kai mao 'ā, hai oficio 'o hai parte, e tano nō mo kī pa he rāve'a e ai i te constitucionalidad o ruŋa i te precepto legal decisorio mo haka tika. Te kī haŋa o te juez o ruŋa i nī ku'i-ku'i e ko tano mo haka rē e ia a te tapa e tano nō mo ma'u e ia. E mo ai ko haka ma'u 'ā ki te Corte Suprema e ko tano mo ma'u e ia. Te Corte Constitucional he u'i i te rāve'a mo ta'e haka tere e ai rahi ra'a o te nūna'a o roto.

- b) He 'ite e he haka tī-tika o ruŋa i te inconstitucionalidad o te precepto haka tere a roto i te rei.

Mo ai e tahi 'o e rua ko kī haŋa pē nei ē inaplicabilidad o te precepto legal 'e ko haka tano 'ā ki ruŋa i te ti'ara'a a) o te aratikuro nei, e ai rō 'ā te haka tere iŋa puvrika mo kī ki te Corte pē nei ē he inconstitucionalidad 'e te haka tere iŋa nei, 'ina he 'ino mo haka ma'u a roto i te oficio e tahi. Te kī haŋa nei o ruŋa i te inconstitucionalidad e aŋa hai voto haka tika 'ā e toru quinto o te rahi o te nūna'a i rote koro o te Corte Constitucional. E pē ira 'ā, te Corte Constitucional e tano nō mo kī pē nei ē te constitucionalidad o te precepto legal nei, 'e ko ki 'ā i te hora ra'e era 'ā kai tano mo haka tere 'e ko tā 'ā i ruŋa i te ti'ara'a a) o te aratikuro nei, 'e he nono'i te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República ki rote tahi tercio o te nūna'a i roto i te Congreso o te Riputā 'e Riputao 'e pē ira 'ā o te Cámara o te Regione, o te gobernadora 'o gobernador regional 'o e ai ko vāeŋa 'ā te rahi o te nūna'a i roto i te asamblea regionale. Te inconstitucional nei he kī e te quórum o te hā quinto o tō'ona nūna'a 'e i roto i te koro.

- c) E 'ite 'e he haka tika o ruŋa i te inconstitucionalidad e tahi 'o e rahi rō atu 'ā o te estatuto regional, o te autonomía territorial indígena 'o o tētahi atu vaha territorial.

Te haka tere iŋa nei e tano nō e te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República mo haka takea ki te un tercio o te nūna'a o te Cámara o te Regione.

- d) Mo 'ite 'e mo haka tī-tika i te ture i te roa era te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni taŋata o te Henua kai haka rarama i te rei i te hora era ko tano 'ā mo haka takea mo haka rarama 'e ko haka tere 'ā hai me'e kē kai tano ki te haka tere iŋa.

Te haka tere iŋa nei e tano nō mo haka rarama e te nuku-nuku o te poder legislativo 'o o te hā parte o te nūna'a i roto i te koro, i roto i te toru 'ahuru mahana pē mu'a ko haka ma'u 'ā te roŋo e kī rō 'ā ko impugna 'ā i roto i te ono 'ahuru mahana ki te ta'u era mo haka takea, mo haka rarama 'o mo haka tere e te Peretiteni o te República, i rā ta'u ia ana to'o i rā rei ana haka tikea. E mo'a e te Corte mo to'o i te ture nei, he kī i roto i tā'ana sentencia rei pē nei ē 'ina kai ratifica 'e kai haka tere, kai haka takea 'e ko hape 'ā te aŋa iŋa.

- e) E 'ite e haka tika o ruŋa i te constitucionalidad o te decreto 'o o te resolución o te Peretiteni vi'e 'o Peretiteni taŋata o te República, 'e o te Contraloría General o te República i haka tere ki te rāua mana'u kai tika ki ruŋa i te roa era o te Tāpa'o Hōhonu, mo ai ko ohu mai 'ā e te taŋata ā'ana te ma'u o te Presidencia o te República.

- f) E 'ite e haka tika o ruŋa i te constitucionalidad o te reglamento 'e o te decreto o te Peretiteni o te República, ko tā 'ā i roto i te roa o te potestad reglamentaria e 'ina kai u'i e te rei.

Te Corte e tano nō mo 'ite o ruŋa i te roa haŋa era e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e takoa o te Cámara o te Regione, 'o o te tahi tercio o te nūna'a o roto, i roto i te toru 'ahuru mahana pē mu'a mai te hora era ko haka rarama 'ā 'o ko haka takea 'ā i te roŋo era o ruŋa.

- g) E hā'ū'ū mo haka tika i te ku'i-ku'i mo ai i roto o te rauhuru nūna'a o te Mōtuha Henua, i roto i te roa era o te territorio, 'o i roto i te nūna'a aña ki te Mōtuha Henua, e te roño e haka uña e te ŋā nu'u ena ko kī 'ā i ruña nei.
 - h) He haka tika i te ku'i-ku'i e ai ena i roto i te pū'oko haka tere poritika administrativa i roto i te hare ti'a mau.
 - i) He haka tika i te ku'i-ku'i o te haka tere iña i roto o te nūna'a o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e takoa o te Cámara o te Regione, 'o i roto i rāua 'e i te Peretiteni vi'e o tanata o te Henua.
 - j) E tētahi atu ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu.
2. I te roa era ko ai te ku'i-ku'i o te haka tere iña ko tā 'ā i roto i te ti'ara'a h) 'e i) e tano nō mo u'i e te nūna'a pū'oko o te hare ti'a mau i roto i rā vaha o te ture.
 3. E tētahi atu, te haka tere iña, te quórum 'e te haka parauti'a mau mo haka tere 'e mā'ai he u'i a roto i te rei.

Aratikuro 382

1. Te roño hope'a o te Corte Constitucional e aña i te pleno e i rote rahi ra'a o te nūna'a, e 'ina ko haka ku'i-ku'i o ruña i te roa era ko tā 'ā i ruña i te Tāpa'o Hōhonu e i ruña i te rei.
2. Te Corte Constitucional ana ha'ati'a i te inconstitucionalidad 'o i te inaplicabilidad o ruña i te precepto e tahi, i te roa nō era e ko tano mo huri mo hā'aura'a mo ta'e ai o te 'ati ki te haka tere iña inconstitucional.
3. I te hora era ko kī 'ā te inaplicabilidad o te precepto legal, e ko tano mo haha'o 'o mo aña i rote gestión judicial era i roto i ha'amata ai te ku'i-ku'i o te constitucionalidad.
4. Te sentencia ko kī 'ā kai haka tere te precepto a roto i te tāpa'o hōhonu, i tū hora 'ā he kī 'ina kai tano, e haka tapa e he to'o mai rote haka tika iña jurídico mai te rua mahana o te haka rarama o te sentencia nei i roto i te Ve'a Oficial o te Henua. E ai rō 'ā tō'ona haka tere iña vinculante, e aña e haka tere o te nuku-nuku ta'ato'a o te rauhuru institución, e 'ina e tahi rāve'a mo haka tika haka 'ou.

KAPITURO XI

TE HAKA TIKĀ E TE HURI O TE TĀPA'O HŌHONU

He Reforma constitucional

Aratikuro 383

1. Te proyecto o te reforma o te Tāpa'o Hōhonu e tano nō mo ha'amata hai roŋo ki te peretiteni, hai moción ki te riputā 'e riputao 'o ki te mōtuha o te regione, o te ai ko uŋa 'ā e te mau pukuraŋa 'o ko uŋa 'ā e te hau tupuna.
2. Mo ha'ati'a i te proyeto o te reforma e ai te rahi ra'a o te nūna'a cuatro séptima te rahi i roto i te koro o te Congreso o te Riputā 'e Riputao e pē ira 'ā o te Cámara o te Región.
3. Te proyecto o te reforma constitucional he ha'amata mai te mau pukuraŋa e ai ko pu'a 'ā i te rima i roto i te kī haŋa ena ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
4. Ta'ato'a proyecto o te reforma constitucional e hā'aki riva-riva i ruŋa pē hē i popo ai i haha'o, 'o pē hē i kāmīare ai, 'o pē hē i huri ai, 'o pē hē i haka kore ai te norma o te Tāpa'o Hōhonu.
5. Te me'e kai u'i i ruŋa i te kapituro nei 'o kai haka tika, e haka tere a roto i te roa era o te tramitación o te proyecto o te reforma constitucional, te haka tere iŋa o ruŋa 'e pē hē ana haka tere e te haka tika iŋa o te rei, e mo'a i te ta'u ta'ato'a i te quórum ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro nei.

Aratikuro 384

1. Te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República e ohu ki te referéndum ratificatorio mo ai o ruŋa i te proyecto o te reforma constitucional ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā te Cámara o te Regione, 'e takoa ko haka makenu 'ā i te roa hōhonu o te haka tere iŋa poritika 'e pē ira 'ā i te ta'u o te peretiteni; 'e te aŋa iŋa o te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao o te Cámara o te Regione 'e te rahi o te ta'u mo noho te nūna'a i roto; he haka tere o te Estado Regional; te roa hōhonu o te haka tere taŋata; 'e pē ira 'ā te kapituro era o te huri 'e o te mono o te Tāpa'o Hōhonu.
2. Mo ai te proyecto o te reforma constitucional ko ha'ati'a 'ā e te rua tercio o te riputā 'o riputao 'e pē ira 'ā o te representate regionale i roto i te koro, 'ina ko haka ma'u ki roto i te referéndum ratificatorio.
3. Te referéndum e haka tika e haka tere pe he kī haŋa era i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.
4. Mo ai ko aprueba 'ā te proyecto o te reforma constitucional 'e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā e te Cámara o te Regione, te Congreso he haka ma'u ki te Peretiteni o te henua o te República, 'e mā'ana i roto i te ta'u era o te toru 'ahuru mahana, e haka tere a rote referéndum ratificatorio.

5. Te reforma constitucional ko ha'ati'a 'ā e te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e pē ira 'ā e te Cámara o te Regione, he anj-anj rō ai pē nei ē ko ha'ati'a 'ā ana ai ko rahi 'ā te nūna'a 'e te voto tano i rote roa era o te referéndum.
6. Te Mōtuha Henua he haka tikea 'e he haka rarama i te propuesta o te reforma ko haha'o 'ā ki te roa era o te referéndum, pe he kī haŋa era i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e i ruŋa i te rei.

Aratikuro 385

1. E ai mai te ho'e 'ahuru pē ruŋa porciento o te mau pukuraŋa i ruŋa i te padrón hope'a era electoral, e tano nō mo haka takea e tahi propuesta o te reforma constitucional mo voto a roto i te referéndum nacional i muri i tētahi elección 'o i muri i tētahi voto iŋa.
2. I roto i te ta'u o te ho'e hānere mā va'u mahana mai te hora era ko haka pāpa'i 'ā te propuesta 'e ko anj-anj 'ā e te mau pukuraŋa, e tano nō mo kimi i te patrocinio ko tā 'ā.
3. Te propuesta mo te reforma constitucional he anj-anj ko ha'ati'a 'ā mo ai ko tu'u 'ā ki te rahi era o te voto e kī era.
4. He aŋa mau o te Tōro'a Legislativo o te Rei 'e pē ira 'ā o te nūna'a o te Mōtuha Henua mo haka rarama i te ŋā rāve'a nei o te reforma mo haha'o ki rote roa era o te referéndum.

He haka tere iŋa mo aŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'āpī

Aratikuro 386

1. Te mono iŋa ta'ato'a o te Tāpa'o Hōhonu e aŋa a roto i te Koro Nui Constituyente ko haka uŋa 'ā a roto i te referéndum.
2. Te referéndum constituyente e tano nō mo aŋa pa he iniciativa o te mau pukuraŋa. E tahi nuku-nuku o te taŋata e ai rō 'ā tō'ona haka tere iŋa mo voto, he hokorua i te convocatoria nei hai tāpura, e ai piti 'ahuru mā pae porciento o te rahi ki te padrón electoral era mo te voto hope'a.
3. E tano nō takoa te Peretiteni vi'e 'o taŋata o te República a roto i te decreto e tahi mo uŋa te roŋo ki te referéndum, 'e te referéndum nei e ai ko ha'ati'a 'ā e te sesión ko 'āmui 'ā ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao 'e te Cámara o te Regione 'e e ai e toru quinto o te nūna'a o roto i te koro.
4. E pē ira 'ā te convocatoria mo te Congreso o te Riputā 'o o te Riputao 'e pē ira 'ā te Cámara o te Regione 'e i rote koro ta'ato'a a roto i te rei e tahi ko ha'ati'a 'ā e te rua tercio o te nūna'a o roto o te koro nei.
5. Te koro mo haka tu'u o te koro nui constituyente ka ha'ati'a ana ai te referéndum ko vota 'ā mo haka tere pē ira 'e te rahi ra'a o te voto ko riva-riva 'ā te tā iŋa.

Aratikuro 387

1. Te Koro Nui Constituyente tā'ana aŋa nō e pāpa'i i te propuesta o te Tāpa'o Hōhonu 'āpī. 'E ana ai i roto te nu'u e ai e haka pā 'e pē ira 'ā a roto i te roa era o te equidad territorial,

'e te uru iŋa o te rauhuru nūna'a independiente 'e tētahi atu o te vaha poritiko 'e koia ko te escaño reservado mo te nūna'a o te hau tupuna.

2. Mo te rei e tahi he haka tika i te piri iŋa ananake; i te haka tere iŋa o te eleccione; e hia ta'u, 'e, 'ina ko ai e ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e pē raro; pē hē ka haka tika ena; 'e pē hē te rauhuru pukuraŋa o te kāiŋa ka o'o ena 'e te consulta indígena 'e te haka tere iŋa 'e tētahi atu haka tere iŋa nu-nui mo ha'ati'a mo haka tere mo haka makenu.
3. I oti era te pāpa'i he va'ai te propuesta o te Tāpa'o Hōhonu 'āpī ki te pū'oko, te Asamblea Constituyente i rā hora e haka marere en pleno derecho.

Aratikuro 388

1. I oti era te aŋa o te Tāpa'o Hōhonu 'āpī, e ohu ki te referéndum mo ha'ati'a 'o mo ta'e ha'ati'a. Mo ai ko ha'ati'a 'ā e ai te rahi ra'a o te voto mai te vāeŋa pē ruŋa o te sufragio ko tano 'ā te voto iŋa.
2. Mo ai te propuesta o te Tāpa'o Hōhonu 'āpī ko ha'ati'a 'ā i roto i te plebiscito he ha'amata he haka rarama he ha'ati'a ai ka haka tere rō.

TE TA'U O TE AĀA

Ka Tahī

Te Tāpa'o Hōhonu nei he ha'amata he haka tere mai te mahana era ko tā 'ā i ruŋa i te Ve'a Oficial, i roto i te ho'e 'ahuru mahana o te haka rarama. Mai rā hora he haka kore te Tāpa'o Hōhonu Poritika o te Henua Tīre o te ta'u 1980, i haka tere ai hai decreto nei N°3.464, o 1980, te pāpa'i iŋa ko haka tika 'ā a ruŋa i te decreto supremo N°100, o te mahana 17 o te 'āva'e o hora nui o te ta'u 2005, tō'ona uru haŋa pē mu'a e te rei mo hā'aura'a e 'ina ko haka ku'i-ku'i ki te ŋā tāpura nei i ruŋa o te disposicione transitoria.

Ka Rua

Ta'ato'a normativa i ruŋa nei e haka tere mo ai 'ina kai deroga 'ā, 'o ko huri 'ā, 'o ko kāmīare 'ā 'o takoa ko kī 'ā 'ina he tano ki te Tāpa'o Hōhonu e te Corte Constitucional, pe he pāpa'i iŋa era o ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. Mai te ha'amata iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha Henua, e haka tika te rāua haka tere ki te roa hōhonu o te haka tere iŋa ena e kī ena he supremacía constitucional. Mai te hā matahiti pē mu'a, mai te hora era ko ha'ati'a 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e te tā o ruŋa i te haka kore o te rei i rote aratikuro 158, 'e pē ira 'ā te rei ko haka tere 'ā pē tu'a.

Ka Toru

1. Te Peretiteni o te Henua he ha'amata he aŋa mo haka tika te aŋa legislativo electoral mo haka tere a roto i te Tāpa'o Hōhonu nei i roto i te ta'u e tahi matahiti mai te hora era ko ha'amata ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei.
2. E tahi matahiti a tu'a o te vae iŋa o te nūna'a colegiado ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei 'e kai haka tano 'ā te legislación electoral mo haka tere i roto i te territorio, 'e pē ira 'ā i te roa era o te haka pā iŋa o te ŋā vi'e o te ŋāŋata 'e tētahi atu e ai rō 'ā te rāua huru mo haka tere 'e o te escaño reservado mo te nūna'a o te hau tupuna, 'e te voto iŋa ka haka tika ena e tahi nō ta'u a ruŋa i te ŋā rāve'a ena ko pāpa'i 'ā pē nei ē:
 - a) Te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao e ai 155 nūna'a, ai ka 'āmui atu te nūna'a o te escaño reservado mo te hau tupuna. 'E mo te hora era mo haka tere a ruŋa i te distrito electoral, mo rāua e haka tika a ruŋa i te aratikuro 187 'e 188 o te rei N°18.700, 'e, te texto refundido nei, coordinado 'e sistematizado i ruŋa i te decreto hai pūai o te rei N°2, o 2017, o te Ministerio o te Secretería General o te Peretiteni.
 - b) Te koro nui o te regione 'e te nūna'a o roto ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 29 'e 29 bis o te rei N°19.175, 'e, te texto nei ko refunde 'ā, ko haka tika 'ā, ko 'āpapa 'ā 'e ko tā 'ā a ruŋa i te decreto pūai o te rei N°1-19175, o te ta'u 2005, o te Ministerio o te Interior. I te roa era o te ŋā koro nui comunale he haka tika a ruŋa i te aratikuro 72 o te rei N°18.695, 'e, te texto nei ko refunde 'ā ko haka tika 'ā 'e ko 'āpapa 'ā a roto i te decreto pūai o te rei N°1, o te ta'u 2006, o te Ministerio o te Interior.
 - c) Te Cámara o te Regione e ai e toru nūna'a i roto 'e ana vae e haka tika a ruŋa i te circunscripción ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 190 o te rei N°18.700, 'e te texto refundido

e coordinado haka tika 'ā 'e sitematiza 'ā ko tā 'ā a roto i te decreto hai pūai o te rei N°2, o te ta'u 2007, o te Ministerio Secretaría General o te Peretiteni.

- d) Mo haka tī-tika i te roa era o te haka pā iŋa o te género he haka tika a ruŋa i te roa era o te declaración o te candidatura mo vae o te nūna'a pū'oko o te roa era o te mau mahiŋo 'e ko tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria trigésima o te Tāpa'o Hōhonu ra'e era 'e ko hā'aki 'ā e te aratikuro 161. Pē ira 'ā takoa mo haka tī-tika i te roa era mo uru mai 'e mo haka tere a roto i te haka pā iŋa te taŋata i roto i te vae iŋa o te distrito, o te regione, o te comuna 'e he haka tika a ruŋa i te nūmera 4 o te disposición transitoria toru 'ahuru mā ho'e o te Tāpa'o Hōhonu ra'e era, e haka tere a ruŋa i te kī iŋa i rote aratikuro 6 inciso 2. E ai nō i roto i te roa era o te Cámara o te Regione te haka tika aŋa a ruŋa i te normativa nei he haka tere i te roa era mo ai i te rahi ra'a o te nūna'a henua 'ina kai tī-tika te roa era o te haka pā iŋa, he haka tika a ruŋa i te kona era e tahi nō escaño pa he candidato, e u'i i te rahi o te voto 'o te ta'e rahi o te voto o ruŋa o te parau kai rahi te voto.
 - e) Mo haka tano i te 'āpapa iŋa o te escaño ko hāpa'o 'ā mo te hau tupuna i roto i te ŋā nuku-nuku nei, he haka tere a roto i te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria maha 'ahuru mā toru 'e pē ira 'ā i te vaha era o mu'a o te Tāpa'o Hōhonu o tu'a. Te Servicio Electoral he u'i mai hē i oho mai ai e te rahi o te escaño reservado mo te ŋā nuku-nuku nei. 'E mo ai i oho mai ai ki rote ŋā nuku-nuku nei te escaño reservado, e noho e u'i a ruŋa ki te nūmera era o te pū'oko o te rauhuru vaha 'e ko tā 'ā i mu'a 'ā a ruŋa i te roa era o te proporcionalidad o te paridad 'e pē ira 'ā o te representatividad.
3. Te Peretiteni o te Henua, i roto i te matahiti e tahi mai te hora era ko ha'amata 'ā ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei he ha'amata he haka tere i te parau mo te roa era o te legislativo mo haka tika 'e mo haka riva-riva pē hē ka aŋa nei 'o ka haka 'āpī nei te Registro Electoral Indígena 'e ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 162 o te Tāpa'o Hōhonu nei. Te Servicio Electoral e u'i te rāve'a mo hā'aki tahi 'e mo haka rarama 'e pē ira 'ā i te haka tere iŋa mo ta'e haka ku'i-ku'i i te registro electoral o te nūna'a tupuna.

Ka Hā

1. Te ŋā nūna'a ta'ato'a e haka tere rō 'ā i roto i te nuku-nuku autónomo o te Tāpa'o Hōhonu 'e o te tribunale speciale he noho i te rāua aŋa ki roto i te ta'u ko kī 'ā i te hora era ko uru 'ā ki rote aŋa, e ai nō tētahi haka tere iŋa kai tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria o te Tāpa'o Hōhonu.
2. Ki te 11 mahana o tarahao o te ta'u 2026, te kī haŋa o te nūna'a o te nuku-nuku ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei e haka tere a ruŋa i te kī haŋa era pē nei ē e aŋa i roto i te koro nui o te Congreso Pleno o te Tāpa'o Hōhonu mo ai e haka tano rō 'ā 'ararua ko te Tōro'a Legislativo. 'E i roto i tētahi haka tere iŋa ena e haka tika a ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu tuai era.

Ka Rima

1. Te haka tere iŋa o ruŋa i te roa era o te inhabilidad 'e incompatibilidad o tētahi atu mo ta'e ha'ati'a, 'e ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei, nī ŋā rāve'a mo te ŋā nuku-nuku ta'ato'a ena ka vae ena i roto i te ta'u ra'e ena o te votacione, mai te mahana era ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei. 'E mo ai e ai rō 'ā te roa mo haka tere haŋa kē o te nūna'a ko vae 'ā e te mau mahiŋo mo haka tere, 'e e aŋa nō 'ā, a rāua e haka tika a ruŋa i te haka tere iŋa pē tu'a o te Tāpa'o Hōhonu nei 'e mo ai pē ira, te nūna'a mo uru pa he candidata 'o pa he candidato ki te riputao, asambleista regionale, gobernador regionale, tāvana, concejale 'e he haka tere e rāua a ruŋa i te ta'u tuai era ko haka tere 'ā pā he riputā 'o pa he riputao, pa he consejera 'o consejero regionale, gobernadora 'o gobernador regionale, alcaldesa 'o alcalde, 'e concejala 'o concejal e tētahi atu. Ki te ŋā nūna'a ena ki te oti iŋa o tō'ona tōro'a e ko tano mo haka tere i te inhabilidad takoa ni te incompatibilidades sobrevivientes.
2. Te Peretiteni o te Henua e haka tere 'ā i roto i te ta'u 2022 ki te ta'u 2026, e ko tano mo uru haka 'ou mo vae i a ia mo te rua ta'u. Tā'ana aŋa he haka mao i tō'ona tōro'a pa he kī haŋa nei i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei. Mō ira a ia i haka tōro'a ai.

Ka Ono

1. Te haka tere iŋa o ruŋa i te roa era o te haka pā o te ŋā vi'e o te ŋāŋata e tētahi atu ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 6, e haka tere a roto i te nuku-nuku colegiado ko vae 'ā e te mahiŋo i roto i te proceso electoral nacional, pē ira 'ā regionale 'e comunale, i roto i te ta'u era ko ha'amata 'ā ko uru 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei 'e pē ira 'ā te haka tere iŋa. 'O ira te Tōro'a Legislativo e haka tika ki roto i te haka tere iŋa o te rei electoral mo haka tano ki te kī haŋa era o te aratikuro 161.
2. Mo te nūna'a colegiado 'ina e ko haka 'āpī a roto i te haka tere iŋa electoral, 'e pē ira 'ā takoa mo te pū'oko haka tere o te empresa puvrika 'e ko tū roa 'ā mo te semipuvrika, mo te haka tere iŋa o te roa era o te paridad e haka makenu e oho kora 'iti kora 'iti, mai te hora era ko uru 'ā ko kī 'ā te 'īŋoa o te nūna'a 'āpī 'e e haka tika 'a ruŋa i te rei.
3. Te haka tere iŋa nei e ko tano mo te nuku-nuku colegiado superiore 'o pū'oko haka tere o te Administración 'e ko kī 'ā e te rei, e uru ki roto koia ko te u'i iŋa o tā'ana aŋa 'e o te huru o te aŋa 'e i roto i te rāve'a nei te rei e kimi i te haka tere iŋa tī-tika mo rava'a i te roa era o te haka pā iŋa i roto i a rāua.
4. Te haka piri iŋa o te nuku-nuku colegiado 'e o te nūna'a 'āpī 'e pē ira 'ā te vaha e haka tere e rāua mau 'ā e haka tika a roto i te roa era o te haka pā iŋa, mai te hora era he ha'amata.
5. Mo te nūna'a o te Contraloría General o te República e u'i mo haka tere te roa nei o te haka pā iŋa i roto i te rauhuru nuku-nuku ma'u aŋa 'e Haka Tere Iŋa o te Mōtuha Henua.

Ka Hitu

Ki te 11 mahana o tarahao o te matahiti 2026, mo ha'ati'a i te aŋa o te reforma constitucional e ai e hā séptimo o te rahi o te nūna'a o te Cámara o te Riputā 'e o te

Riputao 'e o te Senado. Te proyecto o te reforma constitucional, ko ha'ati'a 'ā e te Congreso Nacional, ko huri 'ā i te vānaŋa era ko tā 'ā i ruŋa i te inciso 1 o te aratikuro 384 o te Tāpa'o Hōhonu nei 'e a roto i te kapituro o te Nātura, o te Vaha Nātura 'e pē ira 'ā te Disposición Transitoria, 'e e haka uru a roto i te referéndum ratificatorio o te reforma constitucional ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 384. Mo ai ko ha'ati'a 'ā e te rua tercio o te nūna'a 'ararua Cámara, e tano nō mo ta'e haka tere o te referéndum.

Ka Va'u

1. Te haka tere iŋa pa he rei ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei he ha'amata i te 11 mahana o tarahao o te matahiti 2026. Ki rā ta'u, te haka tere iŋa o te roa era o te rei e aŋa hai haka tere iŋa tuai era 'ā, ki te hōhona iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e e haka topa kē te roa era o te aratikuro 270 inciso 1 'e 271, 'e te mau mana'u o te mahiŋo tupuna i ruŋa i te aratikuro 269 inciso 1, he ha'amata he haka tere koia ko te Tāpa'o Hōhonu nei. Mo te roa era mo tataku o te quórum, mo ai ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, pē ira 'ā ki te Cámara o te Regione e ai takoa ki te Cámara o te Riputā 'e o te Riputao 'e ki te Senado, i tū hora 'ā.
2. Te haka tere iŋa o te ŋā proyecto rei o ruŋa i te rāve'a ko hā'au 'ā te regione 'e ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro o te Tāpa'o Hōhonu nei kai haka uŋa ia ki te mahana 11 o tarahao o te matahiti 2026, he haka tere a ruŋa i te rei 'āpī. 'E tētahi proyecto i roto i te tramitación o te Senado, he kī pē nei ē mo te Cámara o te Regione e nono'i mo u'i a roto o te kī iŋa era o te aratikuro 273.

Ka Iva

He haka hoki haka 'ou ki te Congreso o te Riputā 'e o te Riputao, 'ina he rāve'a mo haka tere i te aŋa haka rē era, o ruŋa o te 'ono, te haka tere iŋa, te aŋa o te Cámara o te Riputā 'e o te Riputao. 'E pē ira 'ā o ruŋa i te 'ono, haka tere iŋa 'e obligacione o te Senado, he va'ai tahi ki te Cámara o te Regione.

Ho'e 'Ahuru

Te nuku-nuku tano e ha'amata i roto i te matahiti e tahi te haka riva-riva mo ha'ati'a 'e mo haka tere i te aŋa mo voto o te nūna'a tire i tētahi henua, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.

'Ahuru mā Ho'e

1. Mo ai kai haka tere 'ā 'o kai huri 'ā te rei o ruŋa i te nūna'a o te Fuerza Armada 'e i ruŋa e kī rō 'ā pē hē ana haka tere 'e pē hē ana kī te 'īŋoa o te pū'oko o rāua, te ŋā comandante o te pū'oko haka tere o te Ejército, o te Armada 'e pē ira 'ā o te Fuerza Aérea, mo te Peretiteni o te Henua e vae mai roto i te rima oficiale generale tuai, 'e takoa e 'ite 'e e mo'a te huru o te ŋā nūna'a nei 'e ko tā 'ā i ruŋa i te rāua estatuto institucionale. E hā matahiti ana ma'u i te tōro'a, e ko tano mo uru haka 'ou i rote rua ta'u, 'e, e tano nō mo haka e'a e te Peretiteni o te Henua pa he kī haŋa era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Mo ai kai haka rarama 'ā 'e kai kī 'ā te rei mo haka tano o te haka tere iŋa o te Fuerza Armada, he haka tere a roto i te rei era ko tā 'ā, i ruŋa e kī era pē hē ana haka tere te roa era o roto i te vaikava, pē ira 'ā o te aeronavegación.

Ho'e 'Ahuru Mā Piti

1. Mo ai kai kī 'ā 'o kai huri 'ā te rei o ruŋa i te Mūto'i o te Henua Tire i ruŋa te kī haŋa o te haka tere iŋa, pē ira 'ā pē hē ana kī ko ai mo mōtuha 'e e hia matahiti ana haka tere mo ma'u i te tōro'a o te Mūto'i, mo te Peretiteni o te Henua e vae i rote rima nūna'a, e mo'a te roa era o te rāua tuai i roto 'e takoa o te haka tere iŋa era ko tā 'ā i ruŋa i te rāua puka matu'a institucional. E hā matahiti ana ma'u te tōro'a nei 'e e ko tano mo kī haka 'ou i te rua ta'u mo uru mo ma'u i te tōro'a 'e pē ira 'ā e tano nō mo haka e'a e te Peretiteni o te Henua, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu 'e pē ira 'ā i ruŋa i te rei.
2. Mo ai kai kī 'ā te rei mo haka tano te aŋa o te Mūto'i Henua, he haka tere a roto i te precepto o te rei i ruŋa e kī era i te haka tere iŋa estatal o te control marítimo 'e o te aeronavegación.

Ho'e 'Ahuru Mā Toru

1. Te ta'u o te Peretiteni o te Henua ko ha'amata 'ā i tarahao o te matahiti 2022, he mao te mahana 11 o te 'āva'e o tarahao o te matahiti 2026 'e i rā mahana 'ā he uru te rua peretiteni. Te voto iŋa he ha'amata i a ruti o te matahiti 2025, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 281 o te Tāpa'o Hōhonu nei.
2. Te haka tere iŋa o te ta'u legislativo ko ha'amata 'ā i te 11 mahana o tarahao o te matahiti 2022 'e he haka mao i te 11 mahana o tarahao o te matahiti 2026. Te ŋā nūna'a nei o roto i te Senado he haka mao te rāua tōro'a i te 11 mahana o tarahao o te matahiti 2026 'e e tano nō mo uru haka 'ou mo vae e te taŋata mo te Congreso o te Riputā 'e Riputao 'e pē ira 'ā mo te nūna'a o te Cámara o te Regione, ka aŋa ena i te 'āva'e era o ruti o te matahiti 2025, he vae te riputā 'e te riputao 'e te representante regionale 'e he ma'u i te rāua tōro'a mai te 11 o tarahao o te matahiti 2026. Mo ai he o'o i roto i te voto iŋa o te ta'u 2025 mo haka tere pa he pū'oko haka tere o te regione, i rote Cámara o te Regione, he tatakū te vaha ra'e era pa he ta'u ra'e ō'ona e ma'u rō 'ā i te tōro'a. Te representante o te regione e haka tere rō 'ā i rote Cámara o te Regione 'e he vae haka 'ou i roto i te ta'u e tahi nō mo haka tere tō'ona tōro'a i roto o te toru matahiti.
3. Te ŋā gobernadore regional ko ha'amata 'ā i te matahiti 2021 'e te consejero regionale ko ha'amata 'ā i te matahiti 2022, he haka mao te rāua tōro'a i te 6 mahana o tu'u a haro o te matahiti 2025. Te voto iŋa mo te ŋā gobernadore regionale 'e mo te asambleísta regionale he ha'amata i a taŋaroa 'uri o te matahiti 2024 'e he ha'amata he haka tere i te 6 mahana o tu'u a haro o te matahiti 2025.
4. Te ta'u o te tāvana 'e o te concejale ko ha'amata 'ā i te matahiti 2021 he oti te 6 mahana o koro o te matahiti 2024, i rā mahana 'ā ka ha'amata era te haka tere iŋa o te tōro'a o te tāvana 'e pē ira 'ā o te concejale ko vae 'ā i te 'āva'e o taŋaroa 'uri i te matahiti 2024.

Ho'e 'Ahuru Mā Maha

Mo ai te rei kai haka tika 'ā i te horo-horou mo haka tere i te iniciativa popular o te rei ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 157 o te Tāpa'o Hōhonu, he haka tere a roto i te roa era o te urgencia simple ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 27 o te rei N°18.918. E pē ira 'ā takoa, te

Servicio Electoral, i roto i te ta'u e toru 'āva'e, he haka rarama i te instructivo 'e i te haka tere iŋa mo 'āpapa i te haka tere iŋa o te rauhuru rāve'a e kī ena participación popular 'e o te iniciativa o te derogación o te rei ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 158.

Ho'e 'Ahuru Mā Pae

Te legislador 'e te nuku-nuku haka tere o te Mōtuha Henua e haka tika i te normativa a ruŋa i te 'āpapa iŋa, haka tere iŋa 'e i te uru iŋa o te rauhuru nuku-nuku o te Mōtuha regionale o roto o te nūna'a o te territorio, 'e pē ira 'ā o te va'ai i te 'ite 'e i te haka tere iŋa mo 'āpapa o te puka matu'a comunale i roto i te ono 'āva'e pē ruŋa i ra'e ki te vae iŋa o te rāua pū'oko mo haka tere. Te consejo social regionale 'e pē ira 'ā te asamblea social comunal he haka tu'u 'e he ha'amata he haka tere mai te hora era ko kī 'ā te rāua rei, te rāua 'āpapa iŋa, te haka tere iŋa 'e te 'ite mo te aŋa.

Ho'e 'Ahuru Mā Ono

1. Te regione autónoma 'e te comuna autónoma a rāua he ma'u i te tōro'a mo haka tere o te gobierno regionale 'e pē ira 'ā o te hare tāvana, he uŋa te rāua nūna'a ki roto i te roa era ko tā 'ā, 'e e u'i te haka tere iŋa a ruŋa i te norma estatutaria, pē ira 'ā a ruŋa i te haka tere iŋa 'e i te obligacione. Pē ira 'ā takoa, te 'ono o te gobierno regional 'e o te hare tāvana he va'ai ki te te regione autónoma 'o ki te comuna autónoma, hai haka tere iŋa jurídico.
2. I te regione autónoma, te gobernadore 'e gobernadora regionale, koia ko te rāua tōro'a, he ma'u i te aŋa o te gobernadore o te regione 'i ira a rāua e noho ena, 'e o ruŋa o te rāua tōro'a mo haka tere, 'e ko va'ai 'ā e te legislación e haka tere rō 'ā, e 'ina he ku'i-ku'i mo ai e haka tika rō te rei pē mu'a. Te ŋā tāvana 'e te concejo municipal o te comuna autónoma he haka tere i te rāua aŋa 'e i te rāua tōro'a, ko kī 'ā e te rei pē hē ana haka tere, e 'ina he ku'i-ku'i mo ai pē mu'a e ai rō tētahi haka tika aŋa.
3. 'Ina he ku'i-ku'i i te kī haŋa ra'e ena, te ŋā nūna'a ta'ato'a nei o te regione 'o o te comuna i ruŋa i a rāua te pūai mo haka tere mo haka riva-riva pē mu'a i te 'ono o te henua o te regione 'e o te comuna e haka tere e rāua mau 'ā.

Ho'e 'Ahuru Mā Hitu

I roto i te rua matahiti o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua, e u'i ki te rauhuru mahiŋo 'e pē ira 'ā ki te nūna'a tupuna 'e he haka ma'u ki te Tōro'a Legislativo e tahi proyecto rei i roto e kī rō 'ā pē hē i aŋa ai mo vahi i te kāiŋa, te puka matu'a o te haka tere iŋa, te aŋa mo ma'u i a rāua 'e te haka tika iŋa o te ku'i-ku'i i roto i te nūna'a o te territorio 'e tētahi atu haka tere iŋa o ruŋa o te autonomía territorial tupuna. I o'o era te proyecto, te Tōro'a Legislativo e toru matahiti ana haka tere 'e ana u'i pē hē ana aŋa 'e ai ka haka ma'u rō.

Ho'e 'Ahuru Mā Va'u

I roto o te matahiti ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei, te Mōtuha Henua he ha'amata he haka tere i te 'ui koia ko te uru iŋa o te hau tupuna 'ararua ko te mau mahiŋo rapa nui mo 'āpapa i te haka tere iŋa, te uru iŋa o te rauhuru nūna'a 'e i te ta'u mo haka tu'u o te

Asamblea Territorial Rapa Nui, mo aña i te puka matu'a mo haka tika i te haka tere iña o te autonomía o te territorio o te kāiña. Te puka matu'a e haka tika pē hē ka haka tere ena 'ararua ko te Mōtuha Henua 'e ki tētahi territorio 'e pē hē ka haka tere ena te rei 'i Rapa Nui. Te puka matu'a nei e u'i e haka tika a ruña i te Tāpa'o Hōhonu.

Ho'e 'Ahuru Mā Iva

I roto i te rua matahiti o te uru iña o te Tāpa'o Hōhonu nei, e u'i te nā nūna'a rei mo aña i te Puka Matu'a o te Haka Tere Iña o te kāiña topa kē ko Juan Fernández.

Piti 'Ahuru

1. I roto i te ta'u e tahi matahiti o te uru iña o te Tāpa'o Hōhonu nei, he ohu ki te 'ui e rua 'e e tahi mo te kona e kī era Provincia o Chiloé 'e te rua te Provincia o San Felipe, Los Andes 'e Petorca, te 'ui iña nei mo te rauhuru mahiño o rā kona mo u'i ana ai e haña rō 'o pē hē ana haka tere te regione autónoma o Chiloé 'e pē ira 'ā te regione autónoma o Aconcagua.
2. Te roño electoral ko tā 'ā te 'ui: “¿Ko haña 'ā koe mo aña o te Región Autónoma o Chiloé?” 'e “¿Ko haña 'ā koe mo aña o te Región Autónoma o Aconcagua?”. E rua rāve'a: "Ko tano 'ā" 'o “ 'Ina kai tano”.
3. Te 'ui iña he haka tere e te nuku-nuku electoral tano 'e tō'ona hāito e aña e te tribunal electoral.
4. Mo ai te 'ui nei ko ha'ati'a 'ā e te rahi ra'a o te pukuraña, te Tōro'a Legislativo he haka ma'u i rote ta'u e rua matahiti i te rei e tahi mo te Región Autónoma o Aconcagua 'e pē ira 'ā mo Chiloé, e haka tika te haka tere haña a ruña i te tā iña era o te inciso 3 o te aratikuro 187 o ruña i te nuku-nuku territoriale 'āpī.

Piti 'Ahuru Mā Ho'e

I roto i te toru 'āva'e a mu'a o te haka tere iña o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua he uña i te roño ki te gobernadore regionale ta'ato'a mo te piri ra'e o te Consejo o te Gobernacione, mo hā'au, mo haka tika 'e mo haka pūai kora 'iti kora 'iti i te haka tere iña o te Tāpa'o Hōhonu.

Piti 'Ahuru Mā Piti

1. Te rauhuru disposición o te rei ko kī 'ā o ruña i te tributo o te afectación mo hā'ū'ū ki te nūna'a territoriale he haka tere pē ira mau 'ā mo ai kai huri 'ā 'o kai haka kore 'ā.
2. 'Ina ko haka ku'i-ku'i ki te rei ena o ruña, i roto i te rua matahiti o te haka tere iña o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Congreso Nacional ka haka makenu te proyecto rei 'e i ruña ko kī 'ā te tributo o te afectación territorial.

Piti 'Ahuru Mā Toru

1. I roto i te rua matahiti pē raro o te haka tere iña o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Tōro'a Legislativo he ha'ati'a kora 'iti kora 'iti i te norma o te rei mo haka tika i te rauhuru rāve'a o te autonomía o te moni 'e takoa o te descentralización fiscal o te nūna'a territoriale.

2. Te autonomía o te moni he haka tere kora 'iti kora 'iti mai te hora era ka ha'amata 'ā te nūna'a 'āpī pū'oko o te regione 'e o te comuna, e 'ina he 'ati o ruŋa o te haka tere iŋa o te descentralización presupuestaria 'e pē ira 'ā i te transferencia o te 'ite e aŋa ena a ruŋa i te normativa mo haka tere ki te rauhuru gobierno regionale 'e hare tāvana o te hora nei.
3. I roto i te ono 'āva'e a mu'a o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka takea i te proyecto rei ko haka tika 'ā a ruŋa i te aratikuro 248 inciso 2 o te Tāpa'o Hōhonu nei. Mo rāua e kī i te rāve'a mo vahi-vahi o te moni fiscal koia ko te Mōtuha Henua 'e te ŋā nuku-nuku ena o te territorio mai te ta'u era o ruŋa i te Rei o te Presupuesto o te ta'u 2025.

Piti 'Ahuru Mā Maha

1. Te ŋā taŋata aŋa o te nuku-nuku o te Mōtuha Henua, te rāua 'ŋoa, te 'āpapa, te aŋa, he aŋa 'e te rāua tōro'a ko huri 'ā e te Tāpa'o Hōhonu nei, 'o o tētahi atu ko huri ana ko kāmīare 'ā, ai ka kore rō he haka tere i te rāua aŋa, 'e pē nei e kī ena pe he haka tere iŋa era ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, pa he haka tere iŋa o rāua. Te nūna'a aŋa o roto o te ŋā servicio nei he noho koia ko te rāua haka tere iŋa 'e koia ko te rāua aŋa ko tā 'ā i ruŋa i te rei 'e pē ira 'ā i ruŋa i te puka matu'a i te hora era ko ha'amata 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei.
2. Te haka tere iŋa i ruŋa i te inciso ena o tu'a 'e ko haka tika ki te nūna'a ko vae 'ā e te mau mahiŋo hai referéndum o te mau pukuraŋa.

Piti 'Ahuru Mā Pae

Te haka tere iŋa o te asociacione o te nūna'a a roto i te rei N°19.296 'e pē ira ā te sindicato o te nūna'a aŋa 'e e aŋa rō 'ā mo te Mōtuha Henua a roto i te haka tere iŋa era o te Código del Trabajo o te servicio u órgano o te Mōtuha Henua e kī ena, he organización, he aŋa 'o he atribucione e tano nō mo huri, i kī ai i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu, o te nu'u era e tano nō mo huri 'o mo haka tere haŋa kē, he ma'u i te rāua vigencia a rote roa era ko tā 'ā mo haka tere, i roto i te ŋā haka tere iŋa 'āpi nei o te nuku-nuku puvriko, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei.

Piti 'Ahuru Mā Ono

I roto i te hā matahiti a mu'a o te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka hōhora e tahi proyecto rei marco mo haka tī-tika mo vahi i te territorio, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 196. Mo te Tōro'a Legislativo e haka tere i te proyecto i roto i te rua matahiti o te haka hōhora iŋa.

Ka Piti 'Ahuru Ma Hitu

1. Te Peretiteni o te Henua e haka tikea i roto i te ho'e 'ahuru mā piti 'āva'e te proyecto o te rei i roto e kī rō 'ā mo aŋa, mo haka tika 'e mo haka tere i te Sistema o te Seguridad Social, 'e pē ira 'ā te Sistema Integral mo Hāpa'o, i roto i te ho'e 'ahuru mā piti 'āva'e; Sistema Nacional o te Salud, i roto i te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e; 'e te Sistema Nacional o te Hāpī, te Sistema o te Educación Pública 'e Sistema Integrado o te Suelos Públicos,

i roto i te piti 'ahuru mā maha 'āva'e. 'E he ha'amata te tataku ija o te nā rāve'a nei, mai te hora ka haka tere te Tāpa'o Hōhonu nei.

2. Te Tōro'a Legislativo e u'i te rāve'a, e aja 'e e haka mao te nā proyecto nei i roto i te ta'u piti 'ahuru mā maha 'āva'e pē raro, mai te hora era ka va'ai era.

Piti 'Ahuru Mā Va'u

1. I roto i te ta'u e tahi matahiti o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua he ohu ki te Comisión Territorial Tupuna, 'e mo te rua e kī e haka takea te rauhuru catastro, he kimi i te rāve'a, te poritika 'e te rauhuru aja 'e he haka hōhora ki te Mōtuha Henua 'e ki te mau mahi o te hau tupuna mo haka tī-tika, mo te roa era o te titulación, demarcación, 'e pē ira 'ā mo haka tī-tika 'e mo haka hoki i te henua o te nūna'a tupuna, 'e te nā aja nei e haka ma'u e oho i roto i te ta'u ki te nūna'a mo haka tere mo uru mo oho kora 'iti, e 'o ira te nuku-nuku nei e haka hōhora te aja 'e e haka takea i roto i te ono 'āva'e, 'e he haka takea he oho i te aja o ruja.
2. Te nuku-nuku nei e ai i roto te nūna'a o te rauhuru hau tupuna, mo te rāua nuku-nuku representativa, e vae a roto i te roa era o te uru ija indígena 'e e ohu e haka tika a roto i te aratikuro 7 o te Convenio 169 o te Organización Internacionale o te Aja. Te comisión nei e ai i roto, e tahi nūna'a o te Mōtuha Henua 'e e ai hai nu'u ko 'ite 'ā 'e ko aji-aji 'ā i te haka tere ija, 'e te nā nu'u nei mo te Peretiteni o te Henua e kī mo uru ki te koro nei. Te Mōtuha Henua e va'ai te rauhuru rāve'a mo 'ouhou i te kona, pē ira 'ā takoa mo o'o ki rote roa era o te rauhuru rojo 'e ki roto i te roa era mo pu'a i te rima técnica, ki rote roa haka tere ija o te comisión, pē ira 'ā, he ohu ki te nūna'a o haho mo oho mai mo u'i 'e mo mata'ite i te haka tere ija nei. Te nuku-nuku nei he haka tere i roto i te hā matahiti, e tano nō mo haka roa 'iti e rua matahiti.

Piti 'Ahuru Mā Iva

I roto i te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka hōhora 'e e haka takea e tahi rei modificadorio e kī ena, rei N°21.430, o ruja o te Garantías e Hāpa'o ija o te Haka tere ija o te Dā Poki 'e Tāja 'āpī mo haha'o i roto i te rauhuru rāve'a mo ta'e rave'ino, pē ira 'ā mo tapu 'e mo haka ūtu'a i te tōtōā i ruja i te nā poki 'e tētahi atu haka tere ija ko tā 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu.

Toru 'Ahuru

1. I roto i te ta'u o te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka takea e tahi proyecto rei mo haka tika o te rei o ruja o te aja, ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 47 o te kapituro o ruja o te Haka Tere Ija Hōhonu 'e o te Garantía.
2. I roto i te piti 'ahuru mā maha 'āva'e o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e aja e tahi proyecto rei mo haka tika o te haka tere ija o te aja, ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 46 'e 48 o ruja o te Haka Tere Ija Hōhonu 'e o te Garantía.

Toru 'Ahuru Mā Ho'e

1. Te rei i aŋa ai te Sistema Nacional o te Educación e haka topa te mana'u o te moni mo haka tere o te nuku-nuku o roto o te hāpī puvriko 'e takoa o te 'ouhou iŋa o te ŋā nuku-nuku era ko ha'atia 'ā i ruŋa i te rei, 'e a rāua o roto o te vaha era o te Sistema Nacional o te Educación, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 36, kapituro o ruŋa o te Haka Tere Iŋa Hōhonu 'e Garantía. 'E pē ira 'ā takoa he haka tī-tika te roa o te moni mo uru kora 'iti kora 'iti ki te roa era mo ta'e 'ouhou o te hare hāpī superior, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 37 o te kapituro o ruŋa o te Haka Tere Iŋa Hōhonu 'e o te Garantía.
2. Te rei o rāua te haka tere te Sistema Nacional o te Hāpī, e u'i te rauhuru rāve'a mo aŋa 'ananake ko te mau mahiŋo o te hāpī i roto i te vaha era mo haka tika o te sistema educativo, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 42 'e 43 o te Haka Tere Iŋa Hōhonu 'e o te Garantía.

Toru 'Ahuru Mā Piti

1. I roto i te ta'u o te piti 'ahuru mā maha 'āva'e o te hōhora iŋa 'o o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e aŋa e tahi proyecto rei o ruŋa o te noho iŋa riva-riva koia ko te kāiŋa, he haka tika i te normativa o te hare ko haka tere 'ā 'e he haka tī-tika a ruŋa i te aratikuro 51 'e 52. Te legislador e rua matahiti mai te uru iŋa o te proyecto rei mo haka uŋa o te normativa mo haka rarama.
2. Te ejecutivo a roto i te Ministerio o te Vivienda 'e Urbanismo koia ko te hā'au ki te ministerio 'e pē ira 'ā ki te ŋā nuku-nuku desentralizado i roto i te ta'u o te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e, he aŋa, he ha'amata 'e he haka tere i te aŋa integral o te emergencia mo haka tu'u i te hare mo te nūna'a ko tōtōā 'ā, 'e pē ira 'ā o te roa era o te género 'e tētahi atu rave'ino o ruŋa o te rāua haka tere iŋa 'e pē ira 'ā i te kona mo te nu'u 'ina rāua rāve'a mo noho.
3. Mo ai te legislador kai haka tika 'ā i te Sistema Integrado o te Henua Puvriko ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 51, ta'ato'a nuku-nuku puvriko mo uru i te kona puvriko 'o mo ho'o 'o mo fiscaliza 'o mo uru mo noho koia ko te contrato, e hā'aki ki te Ministerio o te Vivienda 'e Urbanismo te haka tere iŋa 'e te huru i roto i te maha 'ahuru ma pae mahana pē tu'a mo tano iho mo uru ki te roa era ko tā 'ā i ruŋa i te rei N°21.450 o ruŋa i te haka tere iŋa o te proyecto o te hare, pē ira 'ā urbano 'e he haka tika i te roa era ina he hare.

Toru 'Ahuru Mā Toru

I roto i te ta'u e toru matahiti a raro mai te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua he haka tere i te Poritika mo haka riva-riva o te henua i roto te rauhuru tumu tupuna. Te haka tere iŋa nei e aŋa mo uru o te rauhuru pukuraŋa, e haka hōhora a roto i te vaha regionale local 'e e ai takoa e haka tere a roto i te normativa ko tano 'ā mo te kona 'e tētahi atu rāve'a ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 136 o te Tāpa'o Hōhonu nei.

Toru 'Ahuru Mā Maha

1. I roto i te ta'u ho'e 'ahuru mā piti 'āva'e, te Peretiteni o te Henua e haka ma'u e tahi proyecto rei mo aŋa i te Agencia Nacional o te Vai, koia ko tō'ona normativa mo ha'ati'a mo va'ai i te vai. Pē ira 'ā, e haka tī-tika te aŋa iŋa 'e te haka tere iŋa o te nūna'a o te

consejo o te cuenca 'e te haka tika aŋa o te rāua estatuto, e uru rauhuru nuku-nuku 'e te nu'u i te rāua rima te vai i roto i te roa nei.

2. Mo ai kai ha'amata 'ā te rei nei, te aŋa o te Agencia Nacional o te Vai he haka tere, o ruŋa i te rāua roa ko 'ite 'ā, mo te Dirección General o te Vai o te Ministerio o te Obras Puvrikas 'e he haka tere 'ananake ko te nuku-nuku puvriko ko 'ite 'ā, 'e koia ko te haka toro te rima e te gobierno regionale.
3. Mo ai kai haka tere 'ā te rei i roto i te rua matahiti, te tōro'a legislativo he haka makenu i te proyecto rei i ruŋa te haka tere iŋa e kī ena discusión inmediata vigente mo haka tere ki roto i te ta'u ko tano 'ā.

Toru 'Ahuru Mā Pae

1. I te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te haka tere iŋa ta'ato'a o te uru iŋa o te vai ko va'ai 'ā pē tu'a, 'e mo te roa era o te rei, ko ha'ati'a 'ā te uru iŋa o te vai, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu. Mo ai kai haka tere 'ā te legislación ko kī 'ā i ruŋa i te transitoria ra'e ena, he haka tere a roto i te haka tere iŋa ko prescribe 'ā e te Código o te Vai hai haka tere o te Tāpa'o Hōhonu, e 'ina he 'ati mo uru mo u'i mo haka tika te roa era o te caudale 'e pē ira 'ā mo vahi-vahi i roto i te cuenca. E ko tano mo haka tere a roto i te ŋā haka tere o ruŋa o te Tāpa'o Hōhonu mo ta'e ha'ati'a mo remate.
2. Te haka tere iŋa o te uru haŋa i te vai, ko va'ai 'ā, ko haka tī-tika 'ā, ko aŋi-aŋi 'ā e te nūna'a pū'oko o te vai ko 'ite 'ā i te haka tere mai te mahana 6 o te 'āva'e era o vai tu'u nui o te matahiti 2022 'e he haka tika a ruŋa i te disposición transitoria o te rei N°21.435, ko haka 'āpī 'ā i te haka tere iŋa o te vai. 'Ina ko haka tere a ruŋa i te iniciso ra'e 'e maha o te aratikuro rua transitorio o te haka tere iŋa a roto i te rei, pē ira 'ā a roto i te haka tere hōhonu o ruŋa i te vai ko tā 'ā e te nūna'a autoridad, 'e ko aŋi-aŋi 'ā, ko va'ai 'ā 'e ko ho'o 'ā ki te nūna'a, ki te asociación 'e ki te mahiŋo tupuna, 'e ko haka tika 'ā a ruŋa i te aratikuro 2, 9 'e 36 o te rei N°19.253 'e ko haka pāpa'i ko ha'ati'a 'ā, 'e he uru iŋa tradicional automática ko haka pāpa'i 'ā. Mo ai kai e'a 'ā te normativa pertinente i roto i te ta'u o te toru matahiti mai te hora era he uru te Tāpa'o Hōhonu nei, he haka tere a roto i te ŋā vaha nei:
 - a) E ai nō te ha'ati'a iŋa e te Dirección General o te Vai, 'o o tō'ona toŋa jurídico mo ha'ati'a i te va'ai iŋa i roto i te ha'atia administrativa mo uru ki roto i te vai 'o haka tere haŋa jurídico ta'e i a ia te 'īŋoa o te vai mo tano mo ma'u, 'e e ai ko kī riva-riva 'ā mo te roa o te haka tere haŋa taŋata mo ai hai vai 'e hai vai ma'itaki 'o te rahi o te vai pe he kī haŋa era i ruŋa i te aratikuro 57 'e 142 o te Tāpa'o Hōhonu nei. Te haka tere iŋa nei e kī riva-riva o ruŋa i te aha i tu'u ai ki rā roa 'e e haka pāpa'i i ruŋa i te Catastro Puvriko o te Vai 'e ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 112 o te Código o te Vai.
 - b) Te gravámen ko ai 'ā 'e ko kī 'ā i ruŋa i te aratikuro 113 o te Código o te Vai a tu'a ki te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, he haka tere pe he pāpa'i iŋa era i rā ta'u ra'e era, 'a hara ka haka tika te rei ko tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria pē tu'a.

c) Te ha'ati'a iŋa o te vai ko va'ai 'ā, ko haka tu'u 'ā, ko haka tī-tika 'ā 'e ko haka anjī-anjī 'ā pē tu'a ki te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, he haka tika a ruŋa i te norma o te haka tere iŋa o te ta'ato'a mo te roa era o te transmisibilidad o te ai ko mate 'ā, ka haka tika rō e te rei ko tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria ra'e era.

3. I te haka tika iŋa o te mana'u mo va'ai i te vai 'e mo haka tere o te haka tere iŋa hōhonu o te taŋata ki te vai 'e pē ira 'ā ki te ma'itaki, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 57, 'e, mo ai kai kī 'ā te rei ko tā 'ā i ruŋa i te disposición transitoria ena o tu'a, he haka tere a ruŋa i te tika jurídico mo ai o te vai mo te nūna'a o te kona urbano 'e pē ira 'ā rurale, cooperativa 'e comité o te vai ananake ko tētahi mahiŋo e uru rō 'ā ki te vai, ki te vai ma'itaki, e 'ina ko ku'i-ku'i i te ha'ati'a iŋa e te Dirección General o te Vai. Te haka tere iŋa o te vai he haka ma'itaki iŋa, he haka tika e te rei o te disposición transitoria ra'e ena. Mo ai ko mao 'ā te ta'u ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro rua transitorio o te rei N°21.435, te haka pāpa'i iŋa o te vai o te bienes raíces he va'ai tahi ki te Agencia Nacional o te Vai 'o ki te Dirección General o te Vai mo ai kai haka tere 'ā te rei.

Toru 'Ahuru Mā Ono

1. Te Dirección General o te Vai 'o te Agencia Nacional o te Vai, kora 'iti kora 'iti ana haka nui-nui ana oho a roto i te roa era he haka horo-horou he vahi-vahi i te caudale o te cuenca koia ko te haka toro te rima, 'e te pū'oko regionale, mo haka tī-tika ki a ai 'ana va'ai ra'e te vai, ko tā 'ā i ruŋa i te Tāpa'o Hōhonu.
2. Te haka tere iŋa nei e aŋa te informe, te diagnostico 'e pē ira 'ā e hāito i te regione haka tere ena ka oho ena hai vaha, 'e haka horo-horou mo te ŋā cuenca ena e ai rō 'ā te ku'i-ku'i o te pau o te vai 'e ko rahi 'ā te tuha'a iŋa o te vai. I roto i te ta'u o te ono 'āva'e, he ha'amata te haka tere ra'e i te regione 'e te vahi-vahi iŋa nei 'ina ko aŋa ki te ŋā nu'u ha'a'apu riki-riki 'e tētahi atu ko ha'ati'a 'ā.

Toru 'Ahuru Mā Hitu

I roto i te matahiti o te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua he ohu ki te koro mo te comisión de transición ecológica. 'E mo te Ministerio o te Medio Ambiente he haka tere, 'e mā'ana e aŋa te haka tere iŋa o te rei, te haka tiŋa iŋa o te normativa o te poritika puvrika mo haka tika a ruŋa i te norma constitucional o te roa era o te nātura koia ko te vaha nātura. Te nuku-nuku nei e ai te académico, te nuku-nuku o te sociedad civil, nūna'a o te hau tupuna 'e pē ira 'ā o te organismo puvriko pertinente.

Toru 'Ahuru Mā Va'u

Te Corporación Nacional o te Cobre o Tire he haka tere a roto i te roa era ko ho'o mai 'ā e te Mōtuha Henua o ruŋa i te minería o te Cobre 'e ko nacionaliza 'ā 'e ko prescrita 'ā i ruŋa i te disposición transitoria ho'e 'ahuru mā hitu o te Tāpa'o Hōhonu o te matahiti 1925, 'e pē ira 'ā ko ratifica 'ā i ruŋa i te disposición transitoria toru o te Tāpa'o Hōhonu o te matahiti 1980, 'e he haka tere a roto i te normativa constitucional transitoria ko kī 'ā i tu'a koia ko te legislación complementaria.

Toru 'Ahuru Mā Iva

Te arbitra i haka pūai i te hora era o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei 'e ko o'o 'ā ki te tribunale arbitrale, he haka mao i roto 'ā te haka tere ija.

Maha 'Ahuru

1. Te haka noho ija mai o te nūna'a pa he juez i roto o te hitu 'ahuru matahiti, 'ina ko haka tere ki te nā juez era i roto i te hora era ko hōhora 'ā 'e ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei 'e a rāua o te roa era o te escalafón ra'e ko haka tika 'a i ruja i te Código Orgánico o te Tribunale, pē nei e kī era i roto i te hitu 'ahuru mā pae matahiti ana haka mao te rāua aja ija. 'E mo te nu'u era he jueza 'o he juece o te Corte Suprema, te ta'u ko tā 'ā i te aratikuro 328 inciso 3 'e he ha'amata he tataku mai roto i te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu nei.
2. Te haka tere ija mo vae i te abogada 'e pē ira 'ā i te abogado mo rote vaha nei ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 219 o te Código Orgánico o te Tribunale 'e pē ira 'ā te uru ija ki rote hare ture corte de apelaciones 'e ki te Corte Suprema ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 215 'e 217 o ruja i te hakari normativo, he haka tere a roto 'ā ki e'a rō te normativa 'āpī 'e e haka rarama i roto i te ta'u mai te rima matahiti pē raro o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei.

Maha 'Ahuru Mā ho'e

Te haka tere ija ko tā 'ā i ruja i te inciso 2 o te aratikuro 374 he haka tere i te hora era ko haka rarama 'ā te rei mo haka nui-nui 'e mo haka rahi o te nūna'a o te Matato'a Penal Puvrika, 'e te haka tere nei e haka mao i roto i te rima matahiti pē mu'a o te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu nei. I mao era te ta'u nei, e ko tano mo aja o te licitación 'āpī, 'ina he 'ati mo te haka tere ija, ko tā 'ā i ruja i te rei. Te rei e tano nō mo kī i te rauhuru ta'u mo ha'amata o te prestación puvrika exclusiva, e tano nō mo haka manēje mo oho i roto i te rauhuru regione o te henua.

Maha 'Ahuru Mā Piti

Mo ai kai e'a 'ā te rei o ruja i te haka tere ija o te tutela o te haka tere ija o te rei ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 119 'e 120, he haka tere a ruja i te autoacordado o te corte suprema o ruja i te tramitación 'e pē ira 'ā o te fallo o te accione constitucionale pertinente. Te tribunal competente mo 'ite o ruja i te haka tere nei mo te corte o te apelacione 'e te resolucione e tano nō mo nono'i ki te Corte Suprema.

Maha 'Ahuru Mā Toru

1. I roto i te ono 'āva'e, te Peretiteni o te Henua e haka takea i te proyecto ko kī 'ā i ruja i te disposición transitoria maha 'ahuru mā piti 'e e hā'aki i te urgencia mo haka e'a 'e mo haka rarama.
2. Mo ai i rote rua matahiti o te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu nei kai haka tere 'ā te rei, e tano nō mo 'ite te uru ija o te tutela o te tribunale ko kī 'ā i ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e he haka tere a roto i te kī ija era o te disposición transitoria maha 'ahuru mā piti o ruja i te acción o te tutela 'e i roto o te hare ture corte de apelaciones 'o te Corte Suprema, 'e

mo ai kai haka tere i roto i te ta'u ko kī 'ā he haka tere a roto i te disposición transitoria maha 'ahuru mā piti.

Maha 'Ahuru Mā Maha

1. I roto i te toru matahiti pē mu'a o te haka tere o te Tāpa'o Hōhonu, te Peretiteni o te Henua e ma'u te proyecto rei mo te haka tere o te tribunale administrativo ko tā 'ā i ruṅa i te aratikuro 332, mo haka piri o te tribunale tributario 'e aduanero, te Tribunal o te Cuenca, te Tribunal o te Contratación Puvrika 'e te Tribunal o te Propiedad industrial i roto i te tribunale 'āpī mo haka piri ki rote Sistema Nacional o te Justicia. Mo ai te proyecto rei kai haka ma'u 'ā i roto i te hā matahiti o te haka tere iṅa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te nā tribunale ena ko kī 'ā he uru rō ai ki roto i te Sistema Nacional o te Justicia.
2. Te rei nei e kī te haka tere iṅa administrativo o ruṅa o te rāua orden judicial 'e pē ira 'ā he haka tī-tika te haka tere iṅa ta'ato'a. Pē ira 'ā te rāve'a ko tano 'ā ki te tiaki iṅa mo e'a o te rei, te tribunal individualizado i ruṅa i te aratikuro nei he aṅa he oho o ruṅa i te rāua causa hai haka tere iṅa era o rāua koia ko te rāua 'ite o ruṅa o te tika aṅa.
3. Te rei e aṅa kora 'iti nō te hare ti'a mau 'āpī o te vaha nātura ko kī 'ā i ruṅa i te Tāpa'o Hōhonu, 'e mo ai kai e'a 'ā te hare ti'a mau o te vaha nātura, he haka tere i te rāua territorio 'e pē ira 'ā a ruṅa i te norma procedimentales e haka tere ena i te hora nei.

Maha 'Ahuru Mā Pae

1. Te Tribunal Constitucional e ko tano mo ma'u i te horo 'āpī. Ta'ato'a aṅa o ruṅa i te inaplicabilidad ko noho 'ā i roto i te Tribunal Constitucional e haka aṅi-aṅi, e tramita 'e e haka tere mo te nūna'a nei i roto i te ono 'āva'e pē mu'a mai te hora era ka haka tere ena te Tāpa'o Hōhonu nei. 'E i roto i te haka tere iṅa nei o te Tribunal Constitucional he haka riva-riva a ruṅa i te rei ko tā 'ā i ruṅa i te Tāpa'o Hōhonu o tu'a 'e pē ira 'ā i ruṅa i te rei N°17.997 orgánica constitucional o te Tribunal Constitucional, nei roṅo ko refunde 'ā, ko tika 'ā 'e ko sistematiza 'ā hai decreto o te rei N°5, o te ta'u 2010, o te Ministerio o te Secretaría General o te Peretiteni. I oti era te ta'u ko kī 'ā te haka tere iṅa o te rauhuru horo, te Tribunal Constitucional he noho i tō'ona haka tere iṅa 'e he haka mao hai haka tere iṅa tano. I rā hora, he haka ma'u ki te Corte Constitucional, 'ina e tahi rāve'a toe o ruṅa o, te 'ono, o te haka tere iṅa hōhonu 'e te aṅa o te Tribunal Constitucional.
2. Te aṅa o ruṅa i te inaplicabilidad ki te hora era ko uru 'ā ko haka tere 'ā te Tāpa'ō Hōhonu nei, e ko o'o ki roto i te Tribunal Constitucional e tano nō mo to'o mai e te nu'u era ko ma'u ki roto i te u'i iṅa o te causa 'e he tu'u pa he roa era 'ina kai haka tikea. Te rauhuru causa o ruṅa o te inaplicabilidad o te inconstitucionalidad o te aratikuro 381 ti'ara'a a) e haka takea ena i te uru iṅa o te Tāpa'o Hōhonu nei 'e i te ha'amata iṅa o te aṅa o te Corte Constitucional, ina ko haka ma'u ki roto i te Corte Constitucional, e tiaki ki haka tu'u i ra'e. E ai rō 'ā, te inaplicabilidad o ruṅa i te causa penal 'e e tano nō mo puru o te taṅata, i rā roa he u'i e rima jueza 'o juece o te Corte Suprema, 'e e vae hai sorteo nei Corte mo te rauhuru rāve'a ko kī 'ā.

3. Te Corte Constitucional he haka tu'u i roto i te ono 'āva'e pē mu'a o te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei. Te proyecto rei mo haka tī-tika i te Corte Constitucional 'e pē ira 'ā i te haka tere ija ka haka ma'u e te Peretiteni o te Henua ki roto i te Tōro'a Legislativo i roto i te ono 'ahuru mahana pē mu'a o te haka tere ija o te Tāpa'o Hōhonu 'e e haka horo-horou te haka tu'u ija o te institucionalidad 'āpī. Mo ai kai haka e'a 'ā te rei, te haka tī-tika ija 'e te haka tere ija, he haka tere a roto i te Tāpa'o Hōhonu nei 'e he mono e te rei N°17.997..., Orgánica Constitucional o te Tribunal Constitucional.
4. Te juece 'e te jueza o te Corte Constitucional he haka tere a ruja i te hā'au haka tika 'ā i ruja i te aratikuro 378 o te Tāpa'o Hōhonu nei. Te ministra 'e ministro ko noho mai 'ā 'e ko haka tere 'ā a raro te vāeja o tō'ona tōro'a e tano nō mo kī mo uru ki roto i te Corte Constitucional. 'E te kī haja 'e te 'īja o te nu'u mo uru ki roto i te Tōro'a Legislativo, mo te Congreso Pleno e kī. 'E te nūna'a mo te Consejo o te Justicia, mo te Corte Suprema e vae, i ra'e ana aja te 'ā'ati puvriko. E mo'a te matahiti o te aja 'e te 'ite, ko tā 'ā i ruja i te aratikuro 378, inciso 2, e tahi nō ta'u ana aja pē ira, mo te nja nuku-nuku ko ha'ati'a 'ā mo vae i te juece 'e jueza, e tahi sorteo mo aja 'e pē rā te 'āpapa ija:
 - a) O roto i te hā 'īja e kī era e te Congreso Nacional e tahi, ka haka tere era e tahi matahiti; e rua kope, e ono matahiti; 'e e tahi kope, e iva matahiti.
 - b) O roto o te vae o te Peretiteni o te Henua, e tahi kope e toru matahiti, te rua kope e ono matahiti 'e te toru kope e iva matahiti.
 - c) I roto o te hā 'īja ko kī 'ā e te Consejo o te Justicia o te Corte Suprema, e rua kope ka noho ena e toru matahiti, te toru kope e ono matahiti 'e te hā kope e iva matahiti.

Maha 'Ahuru Mā Ono

1. Mo ai kai e'a 'ā te rei i ruja i te haka tere ija ko tā 'ā i ruja i te aratikuro o ruja o te rāve'a era o te contencioso administrativo, e 'ina e tahi haka tere ija, e tano mo ma'u te ture juridiccionalmente mo haka kore o te acta administrativa nei, 'e pē ira 'ā i te kī haja pē nei ē kai haka tere a roto i te rei 'e he omisión, i mu'a o te juez de letra 'o i te kona noho o te taja e ma'u ai i tā'ana horo.
2. Te ta'u mo ma'u i te horo ko kī 'ā i te inciso ra'e era e ai i roto i te iva 'ahuru mahana mai te tataku, mai te mahana era ko ha'amata 'ā te acto impugnado.
3. Mo kī e te parte, mo haka noho i te efecto o ruja i te haka tere ija ko impugna 'ā mo haka anj-anj riva-riva i te haka tere ija o ruja, ana ai e ai rō 'ā te rāve'a ta'ato'a o ruja i te horo mo haka tere.

Maha 'Ahuru Mā Hitu

Te norma o ruja i te Tāpa'o Hōhonu 'e o ruja i te nuku-nuku ta'ato'a ena ko haka punua mai 'ā e te Tāpa'o Hōhonu nei he ha'amata he haka tere ararua ko te haka rarama i te rei 'e i te 'āpapa ija, i te haka tere ija 'e i te aja mo haka tere e rāua.

Maha 'Ahuru Mā Va'u

1. Te Peretiteni o te Henua, i roto i te ta'u e rima matahiti i te uru ija o te Tāpa'o Hōhonu nei, e haka takea e tahi proyecto mo haka tika i te 'āpapa ija, i te haka tere ija 'e i te aja

iŋa o ruŋa i te justicia vecinal, 'e pē ira 'ā mo kī i te rahi o te nūna'a o roto, te 'ouhou iŋa 'e pē ira 'ā te puka matu'a estatuto o te nūna'a.

2. Mo te rei nei e haka takea pē hē te hare ti'a mau o te mūto'i henua ka haka tere ena mo 'āpapa i te roa era o te justicia vecinal 'e takoa mo u'i i te rauhuru ta'u mo ha'amata mo uru 'e pē ira 'ā i te rāua disposición 'e takoa mo u'i pē hē ka haka tere ena kora 'iti kora 'iti i roto i te rauhuru rāve'a 'e pē ira 'ā i roto i te regione o te henua. 'E nī rei e tano nō takoa mo haka tere ki te juece 'e ki te jueza, ki te secretaria 'e ki te secretario, ki te abogada 'e abogado 'e ki te nūna'a aŋa i rote hare ti'a mau o te mūto'i henua, e tano nō takoa mo aŋa i roto i te ŋā nuku-nuku nei o te justicia vecinal.

Maha 'Ahuru Mā Iva

Te Peretiteni o te Henua, i roto i te matahiti e tahi mai te ta'u era ko ha'amata 'ā ko uru 'ā ko haka tere 'ā te Tāpa'o Hōhonu nei, e haka takea e tahi poyecto rei o ruŋa i te Consejo o te Justicia 'e ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 343, ka haka tere ena mai te hora era ka ha'amata te Tāpa'o Hōhonu. Te tāpa'o hōhonu o te Consejo o te Justicia e ai te vaha ra'e mo 'āpapa e rāua i te institucionalidad 'āpī.

Pae 'Ahuru

'E mo ai kai e'a 'ā te rei mo haka'o i te haka tere iŋa o te fiscal nacional 'e pē ira 'ā mo aŋa i te Comité o te Ministerio Puvriko koia ko te rāua haka tere iŋa, te fiscal nacional 'e te Consejo General o te Ministerio Puvriko he haka tere hai rei era a tu'a o te uru iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei.

Pae 'Ahuru Mā Ho'e

Mai te ta'u era he ha'amata he haka tere te Tāpa'o Hōhonu nei, 'e mo ai ki e'a 'ā te disposicione o te rei mo haka tika o te normativa constitucionale o te contraloría regionale 'e he haka tere a roto i te decreto N°2421, o te ta'u 1964, o te Ministerio o te Hacienda, i roto e kī era te texto refundido o te Rei o te Organizacione 'e pē ira 'ā o te haka tere iŋa o te Contraloría General o te Henua, i muri 'ā te tika aŋa o ruŋa i te organizacione 'e te haka tere iŋa o rāua 'e te rāua aŋa o te contraloría regionale ko tā 'ā i ruŋa i te resolución o te contralor general o te henua.

Pae 'Ahuru Mā Piti

Mo ai e tahi sentencia mo te Mōtuha Henua o Tire o te tribunale internacionale o ruŋa o te haka tere iŋa tanjata 'e ko aŋi-aŋi 'ā, he uru e tahi sentencia judicial pūai, te Corte Suprema e tano nō mo u'i haka 'ou a rote rāve'a horo-horou te sentencia nei a ruŋa i te haka tere iŋa ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 473 'e pē mu'a o te Código Procesal Penal, i roto i te matahiti e tahi ki oti te sentencia internacional. Te tumu, mo u'i haka 'ou te referida contravención. Ta'ato'a haka tere nei 'a hara ka haka tika te haka tere iŋa mo pāhono 'e mo haka tika i te sentencia nei.

Pae 'Ahuru Mā Toru

I roto o te rua matahiti o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka hōhora i te proyecto rei mo haka tika i te 'āpapa iŋa, i te 'ouhou iŋa 'e pē ira 'ā i te

haka tere iŋa o te Matato'a o te Mau Pukuraŋa 'e te Matato'a o te Nātura. Mai te haka ma'u iŋa te Tōro'a Legislativo i roto i te ho'e 'ahuru mā va'u 'āva'e mo haka tika, mo u'i, mo haka e'a, mo haka hoki 'e mo haka rarama. Mo te haka tere iŋa ta'ato'a he aŋi-aŋi pē nei ē, te Matato'a o te Mau Pukuraŋa i haka tu'u ai e te Tāpa'o Hōhonu nei, he uru iŋa o te rei 'e he ma'u i te 'ono ta'ato'a, i te derecho 'e i te rauhuru aŋa o te Instituto Nacional o te Derechos Humanos.

Pae 'Ahuru Mā Maha

O ruŋa i te haka tere iŋa o te aratikuro 24 o te Tāpa'o Hōhonu nei 'e mo ai kai haka tano 'ā te rei legislación penal ki a ia, te aratikuro 103 o te Código Penal e ko tano mo haka tere, ko hā'au 'ā i ruŋa i te instrumento ko ha'ati'a 'ā e Tire, mo ai ko tōtōā 'e ko rave'ino 'ā i te haka tere iŋa taŋata.

Pae 'Ahuru Mā Pae

Te nuku-nuku pē tu'a o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei ko aŋa 'ā a roto i te roa era o te rei 'e ko haka tere 'ā pa he rango constitucional, he uru ki te rua rāve'a era a roto i tō'ona normativa, o te rei 'e o te Tāpa'o Hōhonu nei.

Pae 'Ahuru Mā Ono

1. He haka kore te responsabilidad penal o ruŋa i te delito tipificado i ruŋa i te aratikuro 62 o te decreto rei N°211, nei texto ko aŋa haka 'ou 'ā, ko haka tika 'ā 'e ko sistematiza 'ā ko tā 'ā i ruŋa i te decreto hai pūai o te rei N°1, o te ta'u 2004, o te Ministerio o te Economía, Fomento 'e Reconstrucción, 'e te nūna'a ko kī 'ā i ruŋa i te inciso ra'e o te aratikuro 63 o ruŋa o te hakari o te rei, 'ina he 'ati mo ta'e kī e te Tribunal o te Defensa o te Libre Competencia o ruŋa i te haka tere iŋa i te inciso ra'e era o ruŋa i rā aratikuro, 'e mo ai te legislador kai haka tī-tika 'ā i te huru 'e i te rāve'a mo rava'a mai i te hā'ū'ū o roto o te aratikuro 39 bis 63, inciso ra'e era, o ruŋa i te decreto rei ko kī 'ā, e haka tika 'a ruŋa i te tā iŋa o te aratikuro 365 inciso 3 o te Tāpa'o Hōhonu.
2. 'E pē ira 'ā, he haka turu a raro e tahi grado o te ūtu'a ko kī 'ā, pa he kī haŋa era i ruŋa i te toru inciso o te aratikuro 62 o te decreto rei N°211 ko aŋa haka 'ou 'ā, ko haka tika 'ā 'e ko sistematiza 'ā hai pūai o te rei N°1, o 2004, o te Ministerio o te Economía, Fomento 'e Reconstrucción, ki te nūna'a haka tika 'ā ki ruŋa i te hā inciso o te aratikuro 63 o ruŋa o tū hakari rei 'ā, 'ina he 'ati mo ta'e kī e te Tribunal o te Defensa o te Libre Competencia o ruŋa i te inciso, mo ai te legislador kai haka tika 'ā i te rāve'a 'e i te huru mo rava'a mai o te hā'ū'ū mai ruŋa i te aratikuro 38 bis 'e 64, inciso maha, o ruŋa o te decreto rei, ko haka tika 'ā ki te kī haŋa era i ruŋa i te aratikuro 365 inciso 3 o te Tāpa'o Hōhonu.

Pae 'Ahuru Mā Hitu

I roto i te ta'u e toru matahiti o te uru iŋa 'e o te haka tere iŋa o te Tāpa'o Hōhonu nei, te Peretiteni o te Henua e haka tere i te proyecto rei e tahi e 'āpapa i roto i te 'ono poritika, tupuna, nātura 'e o te nuku-nuku indígena, ko tā 'ā i ruŋa i te aratikuro 24 inciso 5, 93, 101, 102 'e 202 ti'ara'a h) 'e i)

HE 'ĀPAPA IDA

KAPITURO I.....	4
HE 'ĀPAPA HAĀA HŌHONU 'E HE HAKA TERE HAĀA TA'ATO'A.....	4
KAPITURO II	8
HE HAKA TERE IDA HŌHONU KOIA KO TE RĀVE'A MO TODA	8
Nūna'a noho i roto i te henua.....	35
He hā'ū'ū a rote roa nei o te Tāpa'o Hōhonu.....	37
Matato'a o te Mau Pukuraŋa	38
KAPITURO III.....	41
NĀTURA 'E HE VAHA NĀTURA.....	41
He 'ono nātura o te ta'ato'a.....	42
He estatuto o te vai	43
Estatuto o te minerare	45
Matato'a o te Nātura.....	46
KAPITURO IV	47
HE URU IDA DEMOKRÁTICA.....	47
Te haka takea iŋa o te democracia.....	47
Te voto iŋa 'e te haka tere iŋa electoral	49
KAPITURO V	52
HAKA TERE HAĀA RIVA-RIVA O TE MŌTUHA HENUA KOIA KO TĀ'ANA	
NUKU-NUKU.....	52
KAPITURO VI.....	59
TE MŌTUHA O TE REGIONE 'E HAKA TERE IDA O TE TERRITORIO	59
Kāiŋa haka tere e rāua mau 'ā	62
Te Provincia.....	67
Región ma'u i te haka tere	67
Te hau tupuna he haka tere i te rāua kaiŋa	74
He kona topa kē	74
Kona rural	75
He haka tere iŋa fiscal	76

KAPITURO VII	79
HE TŌRO'A O TE REI	79
He Congreso o te Riputā 'e o te Riputao.....	79
He Cámara o te rauhuru Región	81
Haka tere iña ki te rahi ra'a o te Tōro'a Tāpura o te Rei	82
Koro nui o te Congreso o te Riputā, o te Piputao 'e o te nūna'a o te Cámara o te Regione	85
Te Rei	86
Haka Tere Iña o te Rei.....	90
KAPITURO VIII	94
TŌRO'A HAKA TERE	94
KAPITURO IX.....	106
HE HURU O TE JUSTICIA	106
He Koro Nui o te Ti'a Mau	113
KAPITURO X	117
NUKU-NUKU HAKA TERE E RĀUA MAU 'Ā O RUĀA I TE TĀPA'O HŌHONU....	117
Contraloría General o te República	117
Hare Hāpa'o Moni Banco Central.....	119
Ministerio Puvriko.....	121
Matato'a o te Mau Pukuraña	124
Agencia Nacional mo Hāpa'o i te Parau o te taŋata.....	125
Corte Constitucional	125
KAPITURO XI.....	129
TE HAKA TIKA E TE HURI O TE TĀPA'O HŌHONU	129
He Reforma constitucional	129
He haka tere iña mo aña i te Tāpa'o Hōhonu 'āpī	130
TE TA'U O TE ADA	132

Te nūna'a i pāpa'i ai i te aŋa o te Tāpa'o Hōhonu, i vae e te mau pukuraŋa o te henua Tire i te mahana 15 'e 16 o te 'āva'e era ko Vai Tu'u Potu o te ta'u 2021 'e te koro nui i aŋa ai mai te 4 mahana o te 'āva'e era ko 'Ana Kena o te ta'u 2021. E 154 nūna'a i aŋa i te Tāpa'o Hōhonu nei:

Damaris Abarca González
 Ignacio Jaime Achurra Díaz
 Gloria Alvarado Jorquera
 Rodrigo Álvarez Zenteno
 Adriana Ampuero Barrientos
 Victorino Antilef Ñanco
 Francisca Arauna Urrutia
 Martín Arrau García-Huidobro
 Wilfredo Bacion Delgado
 Benito Baranda Ferran
 Marcos Barraza Gómez
 Miguel Ángel Botto Salinas
 Daniel Bravo Silva
 Alexis Caiguan Ancapan
 Adriana Cancino Meneses
 Alondra Carrillo Vidal
 María Trinidad Castillo Boilet
 Rosa Catrileo Arias
 Raúl Celis Montt
 Fuad Chahin Valenzuela
 Ruggero Cozzi Elzo
 Andrés Cruz Carrasco
 Mauricio Daza Carrasco
 Aurora Delgado Vergara
 Cristina Dorador Ortiz
 Alejandra Flores Carlos
 Javier Fuchslocher Baeza
 Félix Galleguillos Aymani
 Elisa Giustinianovich Campos
 Claudio Gómez Castro
 Dayyana González Araya
 Giovanna Grandón Caro

Jorge Abarca Riveros
 Tiare Aguilera Hey
 Julio Álvarez Pinto
 Amaya Alvez Marín
 Cristóbal Andrade León
 Jorge Arancibia Reyes
 Marco Arellano Ortega
 Fernando Atria Lemaitre
 Jorge Baradit Morales
 Luis Ramón Barceló Amado
 Jaime Bassa Mercado
 Carol Bown Sepúlveda
 Francisco Caamaño Rojas
 Carlos Calvo Muñoz
 Rocío Cantuarias Rubio
 Eduardo Castillo Vigouroux
 Claudia Castro Gutiérrez
 Roberto Celedón Fernández
 Lorena Céspedes Fernández
 Eric Chinga Ferreira
 Eduardo Cretton Rebolledo
 Marcela Cubillos Sigall
 Bernardo De la Maza Bañados
 Gaspar Domínguez Donoso
 Patricio Fernández Chadwick
 Bernardo Fontaine Talavera
 Bessy Gallardo Prado
 Renato Garín González
 Isabel Godoy Monardez
 Yarela Gómez Sánchez
 Lidia González Calderón
 Paola Grandón González

Hugo Gutiérrez Gálvez
 Natalia Henríquez Carreño
 Constanza Hube Portus
 Ruth Hurtado Olave
 Álvaro Jofré Cáceres
 Bastián Labbé Salazar
 Elsa Labraña Pino
 Hernán Larraín Matte
 Francisca Linconao Huircapan
 Rodrigo Logan Soto
 Tania Madriaga Flores
 Teresa Marinovic Vial
 Helmuth Martínez Llancapan
 Jeniffer Mella Escobar
 Janis Meneses Palma
 Valentina Miranda Arce
 Katherine Montealegre Navarro
 Alfredo Moreno Echeverría
 Guillermo Namor Kong
 Ricardo Neumann Bertín
 Ivanna Olivares Miranda
 Manuel José Ossandón Lira
 Alejandra Pérez Espina
 Patricia Politzer Kerekes
 Tammy Pustilnick Arditi
 Bárbara Rebolledo Aguirre
 Pollyana Rivera Bigas
 Giovanna Roa Cadin
 Alvin Saldaña Muñoz
 Constanza San Juan Standen
 Constanza Schönhaut Soto
 Carolina Sepúlveda Sepúlveda
 Luciano Silva Mora
 Daniel Stingo Camus
 Fernando Tirado Soto
 María Cecilia Ubilla Pérez
 Tatiana Urrutia Herrera

Felipe Harboe Bascuñán
 Vanessa Hoppe Espoz
 Maximiliano Hurtado Roco
 Luis Jiménez Cáceres
 Harry Jürgensen Caesar
 Patricia Labra Besserer
 Tomás Laibe Sáez
 Margarita Letelier Cortés
 Natividad Llanquileo Pilquiman
 Elisa Loncon Antileo
 Isabella Mamani Mamani
 Juan José Martín Bravo
 Luis Mayol Bouchon
 Felipe Mena Villar
 Adolfo Millabur Ñancuil
 Cristián Monckeberg Bruner
 Ricardo Montero Allende
 Pedro Muñoz Leiva
 Geoconda Navarrete Arratia
 Nicolás Núñez Gangas
 Matías Orellana Cuellar
 María José Oyarzún Solís
 Malucha Pinto Solari
 Ericka Portilla Barrios
 María Elisa Quinteros Cáceres
 María Ramona Reyes Painequeo
 María Magdalena Rivera Iribarren
 Manuela Royo Letelier
 Fernando Salinas Manfredini
 Beatriz Sánchez Muñoz
 Bárbara Sepúlveda Hales
 Mariela Serey Jiménez
 Agustín Squella Narducci
 María Angélica Tepper Kolossa
 Pablo Toloza Fernández
 César Uribe Araya
 César Valenzuela Maass

Paulina Valenzuela Rio
Margarita Vargas López
Roberto Vega Campusano
Paulina Veloso Muñoz
Rossana Loreto Vidal Hernández
Christian Viera Álvarez
Ingrid Villena Narbona
Camila Zárate Zárate

Loreto Vallejos Dávila
Mario Vargas Vidal
Hernán Velásquez Núñez
Lisette Vergara Riquelme
Carolina Videla Osorio
Carolina Vilches Fuenzalida
Manuel Woldarsky González
Luis Arturo Zúñiga Jory

MARÍA ELISA QUINTEROS CÁCERES
PERETITENI
KORO NUI O TE TĀPA'O HŌHONU

GASPAR DOMÍNGUEZ DONOSO
RARO VA'E O TE PERETITENI
KORO NUI O TE TĀPA'O HŌHONU

JOHN SMOK KAZAZIAN
TĀVINI PĀPA'I
KORO NUI O TE TĀPA'O HŌHONU

Mai ruŋa i te rāve'a ra'e nei o te Tāpa'o Hōhonu o te henua Tire, he va'ai ki te Peretiteni o te henua Tire, 'e pē ira 'ā ko aŋa 'ā e iva puka o te Tāpa'o Hōhonu 'e ta'ato'a ko tā 'ā hai nūmera.

E tahi mo te Senado, e tahi mo te Cámara o te Riputao, e tahi mo te Corte Suprema, e tahi mo te Tribunal Constitucional, e tahi mo te Contraloría General o te República, e rua mo te Biblioteca o te Congreso Nacional 'e e rua mo te Archivo Nacional.

Santiago, 4 o 'Ana Kena o te ta'u 2022

